

EGAN



2021 - 3/4

EGAN



LITERATURA ALDIZKARIA
EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEA

EUSKO JAURLARITZA



GOBIERNO VASCO

KULTURA ETA HIZKUNTZA
POLITIKA SAILA

DEPARTAMENTO DE CULTURA
Y POLÍTICA LINGÜÍSTICA

**Gipuzkoako
Foru Aldundia**
Diputación Foral
de Gipuzkoa



ORAIN
GIPUZKOA

Gipuzkoako Foru Aldundiak
eta
Eusko Jaurlaritzaren Kultura eta Hizkuntza Politika Sailak
lagundutako aldizkaria

Idazkaritza eta harpidetzak:
Euskalerrriaren Adiskideen Elkartea. Gipuzkoako Saila.

Peña y Goñi 5, 2. ezk. – 3.263 posta-kutxa – 20002 Donostia

Posta elektronikoak: egan.bascongada@gmail.com
comisiongipuzkoa@bascongada.e.telefonica.net

Webgunea: www.bascongada.eus

ISSN: 0422 - 7328. EGAN

Legezko Gordailua: S.S. 289/1958

Inprimategia: FASPRINT-IGARA -Donostia



EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEA
EGAN Literatura aldizkaria

Erredakzio Kontseilua

Zuzendaria:

Koro Segurola Azkonobieta
Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte. Euskaltzaindia

Erredakzio arduraduna:

Izaro Arroita Azkarate
Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea – UPV/EHU

Iñaki Aldekoa Beitia
Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea – UPV/EHU

Ana Gandara Sorarrain
Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea – UPV/EHU

Beñat Sarasola Santamaria
Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea – UPV/EHU

Joseba Sarrionandia Uribeharrea
Idazlea

Juan Luis Zabala Artetxe
Idazlea. Itzultzailea

Posta elektronikoa: egan.bascongada@gmail.com

Egan literatura aldizkaria da, eta Euskalerrriaren Adiskideen Elkartek 1948. urtetik argitaratzen du. 1953. urtean hasi zen euskara hutsez argitaratzen, Antonio Arruek, Aingeru Irigaraik eta Koldo Mitxelena aldizkariaren zuzendaritza hartu zutenean. Ordutik *Egan* euskara hutsezko aldizkaria da. Sei hilabetekaria.

Egan aldizkariaren aro berriko xede nagusia literatura arloko ikerketa-artikuluak argitaratzea da. Sail horretan aldizkariak leku egin nahi die saiakera eiteko idazlariari ere. Orobat argitara emango dira literaturaz diharduten liburuen aipamenak. Beste diziplina bati atxikiak izan arren, literaturarekin ageriko lotura izan dezaketen lanak ere aintzat hartuko dira. Literatura azterketen lerroa ez ezik sorkuntzarena ere zabalik du *Eganek*, eta poesia, narrazio laburrak eta itzulpenak biltzen ditu, aldizkariaren ibilbideari jarraituz.

Ikerketa-artikuluak argitaratzeko, binakako ebaluazio sistema (itsu bikoitza) erabili da, eta kanpoko bi aditu izango dira aztertzaile.

Artikuluen gaineko erantzukizun osoa egileena da.

Egan aldizkaria honako zerrenda, aurkibide eta datu-base hauetan dago:

Aurkinet-Euskaldok, Dialnet, EAEko webgunea,
Euskal ondare bibliografiko digitalizatua, Inguma,
REBIUN, SUDOC, MIAR

AURKIBIDEA

2021 3/4

Asier URKIZA SÁNCHEZ. Saizarbitoriaren testuartekotasun bideetan arakatuz: <i>Martutene</i> eleberriaren analisi bat	9
Vanesa FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ - Amaia ALVAREZ-URIA María Teresa VIZCARRA MORALES. Poto berriro ez egiteko, Bertso-eskoletako emakume bertsolari-irakasleen ekarpen metodologikoa	41
Aurélie ARCOCHA. <i>Euskaldun gorputz sendo ta bihotz ezti</i> versus <i>Euskaldun guduzale</i> . Jon Miranderen pentsaera poetiko-politikoari buruzko gogoetarako elementuak	77

SORTZE LANAK

Poesia

Jose Luis OTAMENDI. Oroimen Zelulak	111
---	-----

Itzulpenak

Neil YOUNG. Bederatzi kantu Itzultzailea: Juan AZPILLAGA	123
---	-----

TXILLARDEGI GOGOAN

<i>Eganek</i> Txillardegi gogoan: hemen idatziak eta huntaz eta hartaz	153
Alaitz AIZPURU JOARISTI. Txillardegi eta <i>Egan</i> ; asmo berri bat, hamaika idatzi eta asmo zahar-berri bat	155
Joxe Austin ARRIETA UGARTETXEA. Huntaz eta hartaz Txillardegi dela eta	169
Idazlanak aurkezteko jarraibideak	177

**Saizarbitoriaren testuartekotasun
bideetan arakatuz: *Martutene*
eleberriaren analisi bat**

*Following Saizarbitoria's intertextual paths:
an analysis of the novel Martutene*

Asier URKIZA SÁNCHEZ
Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

Jasotze data: 2021.09.13 Onartze data: 2021.10.27

Laburpena

Ramon Saizarbitoria k 2013an argitaratutako *Martutene* eleberriko testu-arteotasun baliabideen azterketa da lan hau. Saizarbitoriaren beste lan batzuetako pertsonaiak, eszenak edota sinboloak topa daitezke eleberrian, idazleak berezkoa duen errepikapenerako joeran sakonduz. Bestalde, testuarteotasun aipu eta erreferentziez josita dago nobela, testuan idazle ugariren arrastoa aurki daitekeela. Horietan guztietan Max Frisch idazle suitzarra gailentzen da, bere *Montauk* izeneko nobela, hain zuzen, esan ahal izateraino *Martutene*ren hipotestu gisa ageri dela. Bestelako idazleen presentzia ere agerikoa da maila esplizituan, Xabier Lizardi eta Miguel de Unamunorena, besteak beste. Azkenik, erreferentzia inplizituei dagokienez eta irakurlearen intertestua kontzeptuaren baitan, Philip Roth-en *American Pastoral*ekin erkatu da nobela.

Gako-hitzak: Saizarbitoria, *Martutene*, testuarteotasuna, Max Frisch, Philip Roth.

Abstract

The purpose of this article is to analyze the intertextual resources of the novel *Martutene*, published in 2013 by Ramon Saizarbitoria. Characters, scenes or symbols of other Saizarbitoria's works can be found in the text, deepening the writer's natural tendency to repetition. Moreover, the novel is full of intertextual quotes and references and it is possible to find traces of many authors there. Among those all it stands out the novel *Montauk*, written by Max Frisch. It can be asserted that it works as an hypotext of *Martutene*. Within the explicit level can be found the presence of other authors, Xabier Lizardi and Miguel de Unamuno, for instance. Finally, regarding to the implicit references and using the concept of intertext reader, we can point out its relation with Philip Roth's novel *American Pastoral*.

Keywords: Saizarbitoria, *Martutene*, intertextuality, Max Frisch, Philip Roth.

1. Sarrera. 2. Testuartekotasunera hurbilketa teorikoa. 2.1 Testuartekotasuna Saizarbitoriaren obran. 2.2. Intratestualitatea Saizarbitoriaren obran. 3. *Martutene*. 3.1. Harreman intratestualak *Martutenen*. 3.1.1. Eszenak. 3.1.2. Pertsonaiak. 3.1.3. Sinboloak. 3.1.4. Datak. 3.2. Testuartekotasuna *Martutenen*. 3.2.1. Testuartekotasun esplizitua. 3.2.1.1. *Montauk*, 3.2.1.2. Lizardi eta Unamuno. 3.2.2. Testuartekotasun inplizitua: Philip Roth. 4. Ondorioak. 5. Bibliografia.

1. Sarrera

Lan honen xedea Ramon Saizarbitoriaren *Martutene* eleberriko testuartekotasun baliabideak aztertzea da¹. Horretarako, eleberriak egile beraren bestelako lanekin zein beste autore batzuen obrekin duen harremana ikertu da. Saizarbitoriaren obra osoa, bere bigarren aldiko eleberrigintza bereziki, testuartekotasun aipu eta erreferentziaz josita dago. Are gehiago, testuartekotasuna joko metaliterariorako tresna gisa ere erabili du.

Idazlearen eraginen artean, Olaziregik (2001) esan izan du Saizarbitoriaren obraren muina ezagutzeko batez ere XX. mende erdialdean Frantzia sortu zen *Nouveau Roman* delakoari erreparatu behar zaiola. Era berean, Mikel Hernandez Abaituak 2008ko *Ramon Saizarbitoriaren lehen eleberrigintza* tesian adierazi zuenez, eraginak mende horren hasierako Modernismoan ere bilatu behar dira, James Joyce, Virginia Woolf edo Samuel Beckett bezalako idazleengan, hain zuzen. Testuartekotasuna izan daiteke esplizitua, aipuren bidez adierazia, edota inplizitua, estilo literarioan edo gaietan islatzen delarik. Izaera entziklopedikoa, hots, testuartekotasunaren joritasuna eta garrantzia erabatekoa, 1995eko *Hamai-ka pauso* eleberrian azalduko da lehenbiziko aldiz. Idazleen aipu eta erreferentziak etengabeak dira eleberrian. *Martutenen* bide horretan sakontzen du autoreak, Batjinen hitzetan esateko, eleberri dialogikoa idatziz, testuartekotasunean ardaztutako nobela. Obraren testuartekota-

[1] Artikulu hau 2019an aurkeztutako “Testuartekotasun baliabideak Saizarbitoriaren *Martutenen*” Euskal Ikasketakeko Gradu Amaierako Lanaren egokitzapena da. Sarean: <<https://addi.ehu.es/handle/10810/43443>> [2021/05/23]

sun sarrian, halere, idazle bat gailentzen da: Max Frisch. Suitzarraren *Montauk* nobela, Gerard Genneten kontzeptua erabiliz, obraren hipotestu gisa ageri da. Halaber, bestelako erreferentzia ugari ere aurki daitezke, esplizituak zein zeharkakoagoak.

Martutenen Saizarbitoriaren unibertso literarioko obsesio nagusiak biltzen dira, inoizko modurik bizienean. Autorearen aurreko eleberrien arrago moduko bat dela ere esan daiteke, gainerako liburuetakoa pertsonaia, eszena zein sinbolo batzuek nobelara egiten baitute salto. Orobat, entziklopedia kutsua du, hots, aipuen eta erreferentzien kopuruan alde handia dago egilearen aurreko lanekiko. Análisi literarioari ekin baino lehen, ordea, sarrera teoriko xumea egingo da, testuartekotasunaren kontzeptua zertan datzan azaltzeko. Ondoren, Saizarbitoriaren obran testuartekotasunak duen tokia aztertuko da, egile beraren lanekiko zein bestelako obrekiko harremanak ikertuz. Horren ostean, *Martutene* eleberria aurkeztu eta gero, horren testuartekotasuna xehe-xehe jorratuko da, maila esplizitu zein implizituan. Maila esplizituan Max Frisch-en *Montauk* nobela gailenduko da, Unamuno eta Lizardiren figurekin batera; implizituan, ostera, eleberriak Philip Roth-en *American Pastoral* eleberriarekin duen loturari erreparatuko zaio. Azkenik, ikerketak emandako ondorioak aletuko dira.

2. Testuartekotasunera hurbilketa teorikoa

Literatur teoriaren barruan testuartekotasunak egindako bidea luzea izanik, hamaika ertzetatik heldu zaio kontzeptuari. Intertestualitate edo testuartekotasun hitza izendatzen lehenengoa, ordea, Julia Kristeva (1967) izan zen, Batjinen Dostoievskiri buruzko idazkiak oinarri hartuta. Kontzeptuaren jatorria, beraz, Batjinen obran bilatu behar da, azken honen “dialogismoaren” ideiarekin estuki lotuta baitago. Euskaltzaindiko *Literatura Terminoen Hiztegiaren* arabera, testuartekotasuna testu batek aurrekoekin duen harremanetan zedarritzen da. Gérard Gennetek (1982) ere antzekoa baieztatzen du testua palimpsesto gisa irudikatzean, hots, aurreko testuen existentzia ziurtatzen duen neurrian da testua testu.

Testuartekotasuna kontzeptu oso eta berezizat finkatu da literatur kritikaren eremuan, 60ko hamarkadan Kristevak ezarri zuenetik. Ikerketa suspertzeko ere balio izan du izendapenak, izendatu aurretik ere literaturaren historian joera aski ezaguna zen gaia izan arren, sarri eragin, iturri, imitazio eta gisako ideien atzean ezkutatzen zena. Kristevaren ekarpena literaturaren historia osoan ageri den joera batean sakontzera

eta teorizatzen zetozen, hain zuzen ere testuen arteko harreman betiereko hori xedatzen, gaur egungoak aurrekoekin lotzen dituenak: “Todo texto se constituye como mosaico de citas, todo texto es absorción y transformación de otro texto. En lugar de la noción de intersubjetividad se instala la de intertextualidad, y el lenguaje poético se lee, al menos, como doble” (Kristeva, 2002, 190. or.). 70eko hamarkadako hurbilketa emankorretako batean, Roland Barthes literatur teoriarari eta kritikari frantziarrak Kristevaren kontzeptualizazioan sakondu zuen. Kristevak egin bezala, Barthesek ere testuaren pluraltasuna nabarmenduko du, *obra* izendapenetik *testu* izendapenera doan bilakaeraren ezaugarri garrantzitsua joaz berau. Barthesen ustez testuaren osagai funtsezkoenetakoa da testuartekotasuna, aipu edota erreferentzien presentziara mugatu ezin den gertaera. Aitzitik, testuaren oinarri-oinarrian legokeen elementua litzateke testuartekotasuna, berorren muineko ezaugarria: “las citas que forman un texto son anónimas ilocalizables y, no obstante, ya leídas antes: son citas sin entrecomillado” (Barthes, 1971, 78. or.). Hau da, testuak beste obretako aipu espliziturik jasotzen ez badu ere, berau beti dago gainerako testuekiko harremanetan, erreferentzia ugari ez osatutako sarean txertatuta. Aurrez esan bezala, testuartekotasunak jatorriarekin lotutako *iturri* edo *eragin* bezalako kontzeptuak gainditzen ditu, hots, testuen arteko harremana askotarikoa da, ez lineala.

Hainbat urte geroago, Gerard Genettek hurbilketa erabakigarria gauzatu zuen, 1982ko *Palimpsestes. La littérature au second degré* lanean kontzeptua zertan zetzan argi eta sakon adierazten saiatuz. Genettek *transtestualitate* izeneko nozio orokorragoaren gainean lan egin zuen, testuartekotasuna bere bost motetako bat bihurtuz. *Intertestualitateaz* (1) gain, beste lau kontzeptuak osatzen dute transtestualitatea: 2) *paratestualitatea* edo testu batek bere paratestuekin duen harremana; 3) *metatestualitatea*, edo testu batek beraz diharduen batekin duen harremana; 4) *hipertestualitatea*, testu bat (hipertestua) bere aurreko batekin (hipotestua) lotzen duen harremana, eraldaketa arrunt edo konplexua tarteko; 5) *artxistestualitatea*: diskurtso bat osatzen duten arau orokorren multzoa (diskurtso motak, enuntziario motak, genero literarioak...). Autoreak *hipertestualitateari* eskainiko dio arretarik handiena. Izan ere, Genetten ustez, harreman hipertestuala maila deskriptibo batean eman daiteke, adibidez, testu jakin batek aurreko bati buruz esplizituki diharduenean. Harremana, ordea, bestelakoa ere izan daiteke; izan ere, baliteke B-k A-ren berri ez ematea, baina lehenengoa ezinbestekoa izatea bigarrenaren sorrerarako.

Gennetek itxuraldaketa gisa aurkeztuko du azkenengo hori, kontzeptu hau bi motatan bereiziz².

Gennetek literaturtasunaren ezaugarri unibertsaltzat joko du hipertestualitatea, Kristevak aurrez egin bezala. Gauzak horrela, autore honentzat transtestualitate mota ezberdinak ezaugarri huts ez ezik, testu motak ere badira. Esaterako, edozein testu bihur daiteke aipu, aipatua izan daitekeen heinean, baina hori gertatzen da hain zuzen aipua praktika literario ezaguna delako. Gennetek, era berean, hipertestualitatearen barruko mailak bereizten ditu. Hau da, hipertestualitatea handiago edo txikiagoa izango da hipotestuak hipertestuan duen presentziaren arabera, eta presentzia hori nola adierazita dagoen. Presentzia izan daiteke masiboa eta ezin argiagoa, edo murrizta eta ilunagoa. Azterketa honetan, Gennetek pastichea eta parodia bezalako generoez dihardu bereziki, horrelakoetan testu batetik besterako eratorpena argiagoa denez gero.

Testuei begira, elementu intertestual ugari bereizi dira. Betiere testuartekotasun esplizituari dagokionez, Gennetentzat (1982) baliabide intertestualik agerikoena aipua da; ondoren plagioa dator, edo aitortu gabeko kopia; azkenik, motarik ilunena alusioa edo zeharkako aipamena da, hau da, nahitaez beste batekin lotzen den esakunea, zeinaz guztiz jabetzeko beste testu baten berri izan behar den. Horien artean, zalantzarik gabe, aipua izan da baliabide intertestualik aztertuena. Martinez Fernándezentzat (2001) aipua zera da, aurreko testu bateko diskurtsoa norbere testuan sartzea, hau da, norbere jardunean beste narratzaile baten ahotsa sartzea, dela haren hitzak esplizituki sartuz, dela horiek birsortuz, zuzenduz... Aipuen kasuan ere implizitu eta esplizituen artean bereiz daiteke. Aipu esplizituak beste narratzaile baten hitzak testuratzen ditu, zuzen zein zeharka. Aipu implizituak, ostera, ez dira sintaktikoki aipu modura artikulatzen, balio ebidentziala duten aipuen kasuan bezala.

Baliabide intertestualez, edo nahi bada testuartekotasun motez aritzean, derrigorrez testu ezberdinen arteko harremanaz ari gara. Martinez Fernándezek (2001), ordea, kanpoko eta barruko testuartekotasuna

[2] Adibide modura, Virgilioren *Eneida* eta James Joycen *Ulysses* joko ditu *Odisearen* hipertestutzat. Esan nahi baita, lehenengo obra horiek ez dira *Odiseatik* eratorzen iruzkina bitarte, itxuraldaketa bidez baizik. Gehiago zehazte aldera, ordea, biena ez litzateke itxuraldaketa bera izango. *Ulysses* *Odisearen* itxuraldaketa zuzena da, gertaerak XX. mendeko Dublinera ekarriz, besteak beste; *Odiseatik* *Eneidara* daraman bidea, aldiz, konplexuago eta zeharkakoagoa da, imitazioa baitago. Imitazioa itxuraldaketa mota bat litzateke, baina imitazio zuzena baino askoz ere konplexuagoa.

bereizten ditu. Kanpokoak egile ezberdinen testuen arteko harremanari erreparatzen dio; barrukoak, aldiz, egile beraren testuen arteko loturetan arreta jartzen du. Bigarren horri, terminologia errazte aldera, intratestualitatea esaten dio: berau egile beraren obren arteko harremanean gauzatzen da, hots, aurreko obra batek ondorengoarekin dituen lotura testualetan.

Azkenik, testuartekotasuna jorratzean ezin da inolaz ere bazter utzi irakurlearen funtzioa. Mendozak (2008) dioenez, izan ere, testua eta irakurlearen arteko dialektikak definitzen baitu fenomeno literarioa. Autoreak irakurlearen araberrako intertestuaren kontzeptua mahaigaineratzen du, diskurtso literarioa osatzen duten askotariko erreferentzien antzemate eta identifikazioan oinarritzen dena:

El intertexto lector es un componente básico de la competencia literaria; en el espacio de la competencia literaria, integra, selecciona y activa significativamente el conjunto de saberes, estrategias y recursos lingüístico-culturales para facilitar la lectura de textos literarios. Los distintos elementos que lo componen se activan en la recepción, en la interacción entre emisor/receptor y en la apreciación de las correspondencias re-creadas entre textos diversos, a la vez que potencia la actividad de valoración personal a través del reconocimiento de conexiones y del desarrollo de actitudes positivas hacia diversas manifestaciones artístico-literarias de signo cultural (Mendoza, 2008, 105. or.).

Irakurlearen papera, hortaz, garrantzitsua da baliabide intertestualak antzemateko. Autore batzuen ustetan, testuartekotasuna irakurlearen parte-hartzearen araberrakoa da. Batez ere testuartekotasun inplizituaren kasuan gertatuko da hau, non bestelako testuen oihartzunak identifikatzea irakurlearen gaitasunari soilik dagokion. Literaturaren ezaugarri funtsezkotzat aurkeztuz, jadanik aipatu denez, hala definituko du Riffaterrek irakurlea eta testuartekotasunaren arteko harremana:

L'intertextualité est la perception, par le lecteur, de rapports entre une oeuvre et d'autres, qui l'ont précédé ou suivie. Ces autres textes constituent l'intertexte de la première. La perception de ces rapports est donc une des composantes fondamentales de la littérature d'une oeuvre (apud Martínez Fernández, 2001, 61. or.).

Hain da garrantzitsua irakurlearen papera, ezen testuartekotasuna berorrek testuaz duen jabetzan oinarritzen den. Intertestuak, bere alde-tik, obra bat bere ezaguera osoan ulertzeko irakurleak ezagutu beharreko

testu multzoak dira. Beraz, intertestuek xedatuko dute testu baten harre-
ra prozesua.

2.1 Testuartekotasuna Saizarbitoriaren obran

Saizarbitoriaren mundu literarioa hain zabala izanik, egile askoren arrastoa sumatzen da bere obra osoan zehar. Esan bezala, lehenengo bi nobeletan, hots, *Egunero hasten delakon* (1969) eta *100 metron* (1976), batez ere Nouveau Romanetik edango du Saizarbitoriak. Hirugarren nobelan, berriz, ordura arte bere obran ezezaguna zen eta berriro errepikatu ez duen esperimentazio maila batera iritsi zen. Nabarmenak dira, izan ere, Becketten “isiltasunaren poetikaren” oihartzunak *Ene Jesusen*. Olaziregik (2001) seinalatzen duenez, kontaketa bera hizpide bihurtzen du idazleak, nobela meta-nobela gisa itxuratuz. Istorioak kontatzearen ezina dario liburuari, Beckettek *Malone Meurten* (1951) egindakoaren ildotik. Belau-
naldi baten kronika ere baden *Hamaika pauson* (1995) antzematen hasten da gorago aipatutako entziklopedia izaera. Orobat, nobelan zehar idazle ugarien aipuak Abaituaren gogoaren inguruko zertzeladak emateko zein literaturaren funtzioaz hausnartzeko erabiltzen dira. Forma aldetik Nou-
veau Roman delakoa da eragin nagusia, Olaziregik esan legez. Baina no-
bela honek oihartzun ugariagoak ditu, izan ere, etengabe tartekatzen
dira idazleen aipuak eta erreferentziak. Nabarmentzeko moduko batzuk:
Unamuno, Butor, Flaubert...

Bihotz bi eleberrian (1996) bikote harremanen gatazkei erreparatu
zien Saizarbitoriak, Gerra Zibila atzetik oihartzun gisa jarrita. Desleialta-
sunaren gaia jorratzeko modua dela-eta, Joyce-n *Ulysses* (1922) edo *Finne-
gan's Wake* (1939) nobelekin pareka liteke, Olaziregiren ustez (2001), batik
bat protagonistari eragiten dizkion ondorio psikologikoetan. Leopold
Bloom *Ulysses*eko protagonistak, baina, *Bihotz bikoak* ez bezala, ez du
emaztea akabatzen. Flora Ugalde nobelako emakumezko protagonistak,
berriz, antzekotasunak ditu Molly Bloomekin. Izenetik bertatik (“bloom”
hitzaren adiera bat lorea baita), baina baita beste ezaugarri batzuetan
ere, hala nola musikazaletasunean edo ezaugarri fisiko zenbait, esaterako
bere “ipurdi naroak” (Olaziregi, 2001, 65. or.). Are gehiago, emakumezko
beste protagonistaren izena ere Bioleta da, hots, beste lore mota bat.
Azkenik, entziklopedistaren figuran, bere arrazionala izateko ezintasun-
ean, ez da zaila Max Frischen *Homo Faber*-en protagonistaren isla ikustea
ere. *Gorde nazazu lurpeaneko* “Asaba zaharren baratza”n oster, aurrekoek
utzitako herentzia identitarioa zama bilakatuko zaio Polikarpori, eta asa-

ben jarauntsiari ezin erantzuteak errudun sentiaraziko du, Joycen *Artista gazte baten potretako* Stephen Dedalusi gertatu bezalaxe. Azkenik, “Rossetti-ren obsesioa” laneko Rossetti margolariaren inguruko testuartekotasunaren ingurukoak xeheki aztertu ditu Olaziregik (2004), Mikel Ayerbek *Kandiskyren tradizioa* eleberri laburrekoak (2012) eta Otaegik eta Otsagabiak hainbat eleberritakoak *Beste Gerrako kronikak* liburuan (2019), Saizarbitoriaren obretako genero-harremanak aztergai dituen lanean.

2.2. Intratestualitatea Saizarbitoriaren obran

Testuartekotasunak, hots, beste testuekiko harremanak leku garrantzitsua badu Saizarbitoriaren obran, beste horrenbeste gertatzen da bere testuen arteko harremanarekin (Ayerbe, 2016). Intratestualitatea gehienetan errepikapenen bidez adierazten da: liburu batetik besterako eszenen antzekotasunak, irudi edo sinbolo jakin baten erabilera, pertsonaien izenak eta izaera... Halere, *Hamaika* pausotik aurrera hasten dira errepikapenak erruz agertzen, are Saizarbitoriaren unibertso literarioaren ezauzgarri nagusietako bat bihurtzeraino. Ayerberen esanetan, bere nobelagintzaren bigarren aldi honetan “etengabeko gogoetei, errepikapenei, birplanteamenduei eta bestelako teknikei leku eginaz, memoriaren zein bestelako diskurtsoen eraikuntzak eragin ditzakeen auzi konplexuak islatuko ditu” (2012, 239. or.). Olaziregiren (2001) arabera, memoriari dago-kion denbora dago Saizarbitoriaren nobeletan, eta denbora hori errepikapenek egituratzen edo aktibatzen dutela esan daiteke. Errepikapen horiek, beraz, liburu beraren barruko memoriaren denbora aktibatu ez ezik, autorearen obrak bata bestearekin lotzen ditu, egilearen mundu literarioa osatzen duten obsesio eta kezken berri emanez. Saizarbitoriaren “Hemen nago, liburuez inguratuta, zutaz pentsatzen” narrazioko pasarte honek agian lagun dezake intratestualitaterako joera hau ulertzen:

Pentsatu ere pentsatzen dut joera horregatik dudala burua nahasia, gauza gehiegirekin betea, pertsonaia askorekin, bata bestearekin gurtzatzen diren gertakizunez, ez hasieratik ez amaierarik duten istorioz gainezka. Egia da, ongi begiratuta, istorio batek ezin duela ez hasierarik ez amaierarik izan; amaitu ohi dena liburua da, baina ez historia ordea; istorioek liburu batetik bestera egin ohi dute salto (2003, 48. or.).

Esan bezala, eszena batzuk liburu bat baino gehiagotan errepikatzen dira. Esaterako, *Bihotz bin* gudari izandako Samuelek hurrengo pasadizoa kontatzen du: hondartzara bidean erreketek Donostian sartzen ari zirelako berriaz jabetzean, porturantz joan zen barku batean gerrara joateko

asmoz. Horrako bidean, ezaguna zuen Bastida izeneko gazte bat ikusi, eskuindar familiakoa berau, eta amari gerrara zihoalako abisua emateko esan zion (91-92. or.)³. Ondoren, “Gudari zaharraren gerra galdua”n (18. or.) eta *Lili eta bioken* (80. or.) istorio bera agertzen da (Arroita & Ayerbe, 2019). Lehenengoari dagokionez protagonistari berari gertatua da eta bigarrenaren kasuan Juanjo Lasaren testigantzan, protagonistak Gerra Zibilaren inguruko dokumentala egiten zebilela jaso. Bestalde, aipatutako hiru liburuetan badira Gerra Zibilari buruzko elkarren antza duten beste hiru eszena. Pasarte batean, *Lili eta biokeko* protagonistak dokumentalean jasotako beste gertaera bat dakar gogora. Elgetan sartutako mairuek baserri bat arpilatu zutela dio, baserriko ama-alabak bortxatu nahi izan zituztela eta senarra eragozten saiatu zenean, hura matxetez akabatu zutela. Are, joko metaliterario bat eginaz, Faustino Iturbek aitortzen du, “zeinaren berri liburu batean baino gehiagotan eman duen” (264. or.). *Bihotz bin* (134-139. or.) ere Elgetan sartu ziren mairuak aipatzen dira, baina hemen aldakuntzak dakartza Klararen ahotan jartzen den eszenak. Mairuek baserri batean sartu eta senar-emazteak akabatuko dituzte, etxeko alabak ihes egitea lortzen duelarik. Neskak leiho batetik salto egin du leiho barrenari helduta eta mairu batek matxetez hiru atzamar mozten dizkio⁴. Hau da “Gudari zaharraren gerra galdua”n agertzen den eszena bera (59. or.), protagonistak berak jasotako lekukotasunean.

Eszenak ez ezik, pertsonaien izenek ere liburu batetik besterako jauzia egiten dute, baita noiz edo noiz ezaugarriren batzuk ere⁵. Besteak beste, Samuel izena du *Bihotz bin* Hanbre sagardotegiko mahaiaren buel-

- [3] Saizarbitoriaren lanetako orrialdeen aipuak parentesi artean zehaztuko dira. Horrela, *Bihotz bi* liburuko aipuak 1999ko 4. argitalpenari dagozkio; *Gorde nazazu lurpeanekoak* 2000. urteko lehenengo edizioari; *Martutene* lanekoak 2017. urteko lehenengo edizioaren bigarren inprimatzeari eta *Lili eta biokekoak* 2015eko lehenengo edizioari. Era berean, Max Frischen *Montauk* nobelako aipuak 2014ko ediziotik jaso dira, Unamunorenak bere *Obras Completas*eko 1966ko ediziotik eta Rothen *American Pastora*lekoak, aldiz, 2018ko ediziotik.
- [4] Izaro Arroita aitortzen duenez: “Idazleak berak elkarrizketan azaldutakoaren arabera, bere liburuetan errepikatzen diren beste gerrako historia batzuk bezala, benetako gertakari batean dago oinarritua hau ere; estanko bateko emakume baten historian, hain zuzen ere” (2015, 285-286. or.). Hain justu, Elgetako behatzak moztutako Anttoni Telleria emakumearen istorioa berriki agertu da Ur Handitaneko “Memoria historikoa” saioan: <https://www.eitb.tv/eu/bideoa/ur-handitan-4-denboraldia/6266/150902/memoria-historikoa/>
- [5] Pertsonaien liburu batetik besterako joera hau Joyce eta Rothengan ere nabaria da. Lehenengoaren kasuan *Artistaren gaztetako portretako* Stephen Dedalus *Ulysses*en berregertuko da, eta bigarrenari dagokionez *American Pastora*leko Nathan Zuckerman beste hainbat nobelatan ere agertzen da.

tan denek arreta handiz entzuten duten gudari zaharrak, *Ene Jesusen* bizikleta ganean ibili ohi den pertsoniak bezalaxe. Izenek, eta *Ene Jesusen* kasuan bizikletaren aipua Samuel Becketti erreferentzia izan daitekeela iradokitzen dute, bizikletan ibiltzen baita irlandarraren *Molloy* eleberriko protagonista ere. Hau gutxi balitz, Samuel izeneko pertsonaiek “Gudari zaharraren gerra galdua”ko Amiano pertsonaia dakarte gogora, denek istorioak kontatzea gustuko dute-eta. Era berean, entziklopedia saltzailak dira *Bihotz bi* eta honen berridazketa den *Bi bihotzeko* protagonistak, eta hiztegiak *Hamaika pausoko* Abaitua. Sardinak latan jaten dituzte *Bihotz biko* protagonistak eta *Egunero hasten delakoko* Mauricek. *Lili eta biokeko* Faustino Iturbek, aldiz, palmerak gustuko ditu. Janariarekiko harreman konpulsibo hau, jakien inguruko xehetasunak emanez, pertsonaien izaera neurotikoaren adierazgarri izan daiteke, “Rossettiren obsesioa”ko Juan Martin ezin neurotikoagoak euskal gastronomiaz idazten baitu. Pertsonaia protagonistekin jarraituz, gernu-aparatuko arazoak ditu *Hamaika pausoko* Abaituak, eta beste horrenbeste gertatzen zaio *Lili eta biokeko* Faustino Iturberi. Era berean, *Ene Jesusen* hitzaurreko egile izandako J.J Lasa psikiatrak pertsonaia maila hartuko du hala *Hamaika pauson* nola “Gudari zaharraren gerra galdua”n. Gainera, *Lili eta bioken* protagonistari Donostiako nautikoko eszena kontatzen diona ere Juanjo Lasa izango da. Flora Ugalde emakumezko protagonista *Bi bihotz* eta honen berridazketa den “*Bi bihotz*”en agertzen da. Entziklopedia-saltzailea eta Flora Ugalde ez ezik, baina, lehenengo nobelako Benito eta Bioleta izenak ere itzuri dira bigarrenera, kasu honetan izena bakarrik mantenduz.

3. *Martutene*

Bederatzi urte zeramatzan Ramon Saizarbitoriak ezer argitaratu gabe, 2012an *Martutene* argitaratu arte. Iñaki Aldekoaren (2012) ustetan, *Hamaika pausorekin* hasitako zikloari nobela honekin ematen dio amaiera egileak. Kritika aldetik txalotua izan zen ia 800 orrialdeko lana. Euskadi Saria ere eman zioten. Laudorioak laudorio, nobelak jorratzen dituen gaien ugaritasuna dela-eta kritikariek hainbat elementu azpimarratu dituzte nobelak zertaz diharduen jardutean. Jon Kortazarrentzat (2012) “oroimenaren” nobela da, mundu oso baten metafora. Zalantzarik gabe, lan mugarrria da Saizarbitoriaren ibilbidean, idazleak berak aitortu baitu *Martutene* idatzi ondoren askoz libreago sentitzen dela. Joseba Gabilondoren (2012) iritziz, autorearen ibilbidean ez ezik, euskal literaturaren historian amaiera bat markatzen duen nobela “epokala” da *Martutene*,

euskal XX. mende “luzeari” muga ezartzen dion *fin-de-siècle* itxurako lana. Eleberria “megaebentoa” da:

[...] ideologia eta hegemonia subordinatu batez hedatu den subjektuaren historia ez dago historia ofizialean, oroitzapenean baizik Gerra Zibileko, frankismoko eta Gatazkako istorio ez-ofizial horietan guztietan, oroitzapenak bakarrik bermatzen duen jarraitutasunean. Beraz, [...] euskal subjektu burges abertzalearen-koherentzia historikoa bermatzen duena oroimena da. Horregatik, Gerra Zibilaren aurretik Gatazka-aren amaierara datozen gertaera historikoak *durée edo garai historiko* bakar gisa azaldu, pentsatu eta sentitzen dituzte eleberriko pertsonaiek, baita gazteenek (Loiola, Zigor) ere, oroimena dela medio, oroimenari esker. *Martutene* beste inon oroitzapen-kateatu gisa kontatu ez den historia luze horren –euskal XX. mende luzearen– kronika da. (Gabilondo, 2012, 92. or.).

Zenbaitzuek burgesiaren inguruko nobelatza hartu dute liburua. Lander Garroren ustez “Burgesiaren erretratu sakona eta minuziosoa da” (2012), eta Ur Apalategik zera dio: “*Martuteneko* euskal subjektua ez da jada, ez subjektu sabiniano erdi-erromantiko erdi-moderno, ezta subjektu moderno ikonoklasta, ezta subjektu postmoderno postnazionalista merkatuzalea, baizik eta euskal-subjektu-abertzale-burgestu-neomoderno-erreakzionarioa” (2013, 75. or.). Ikuspegi zabalago batetik ikusiz, Arroितarentzat (2015) bikote harremanen gatazkak eta Euskal Herriko errealitate politikoa dira gai nagusiak, nahiz eta aipatzen diren kontuen zerrenda luzea den, esaterako: euskara eta euskal kulturari buruzko hausnarketak, belaunaldi baten kezak, literaturaren funtzioaren inguruko gogoetak, bizitza eta artearen arteko gatazka, giza sentimenduak eta beraien konplexutasuna...

Argumentua hurrengoa da: bi bikoteren gorabeherak kontaktzen zaizkigu eleberrian; alde batetik, Abaitua eta Pilar medikuak daude; bestetik, Julia itzultzailea eta Martin idazlea. Halako batean, ordea, Lynn estatubatuar soziologoa iritsiko da, Martinen etxean ostatu hartuz. Hura izango da nobelako bi planoak nolabait lotuko dituen. Liburuaren egiturari dagokionez, 24 kapituluz osatuta dago, atarikoa eta epilogoaren zenbait gabe. Esan bezala, bi planotan kontatuta, Julia itzultzailea da kapitulu bakoitietako ardatza, bikoitietan Abaitua medikua den bitartean. Hirugarren pertsonako zeharkako estiloa (batzuetan librea, gehienetan ez-librea) dabil egileak pertsonaien mundu psikologikoa adierazteko. Zeharkako estilo hori bitarte lortzen du autoreak, Gabilondok (2013) seinatu legez, pertsonaien kontzientzien batetik besterako jauzia erraztasunez egitea.

Azpimarratzekoa da elkarrizketa ugarien berri emateko modua, non Julia eta Abaituaren galbahetik pasatako hirugarren pertsona darabilen, nobela osoan zehar bezala, bestalde.

3.1. Harreman intratestualak *Martutenen*

3.1.1. *Eszenak*

Eszenei dagokienez, beroki gorridun emakumearena nabarmentzen da guztien gainetik. *Martutenen* behin eta berriro agertuko da, izan ere, Martinek Juliaren desleialtasuna gogoan zuela idatzi zuen *Beroki gorria jantzita ohe ertzean jesarria dagoen emakumea* narrazioa (302. or.). Orobat, nobelako beste pasarte batean Abaitua eta Pilarren kasuan ere gertatu zela adierazten da, maitale baten enkontrutik zetorrela topatu zuen Abaituak Pilar, ohe ertzean eserita (372. or.). Aitaren desleialtasunaren ondorioz Martinek pairatzen duen ametsak ere horrekin lotuta dirudi, emakumea ohe ertzean jesarria ageri delako, zutik dagoen gizona ondoan. Beroki gorridun emakumearenak bazuen aurrekaririk Saizarbitoriaren obran, desleialtasuna eta geroko ohearen eszenak berebiziko presentzia duenez gero *Bihotz bin*, protagonistaren oroitzapen mingarrienetako bat izanik berau (170. or.). Eszenak ia berdina dira liburu batean zein bestean. Are, esaldiak hitzez hitz errepikatzen dira: “Lo hartu dut”; “nor da”; “garbitu gabe nago”, “ez nazazu abandonatu” eta “ez iezadazu istoriorik hondatu”... Eszena guztietan sexua izango dute. *Martutenen*, esan bezala, eszena bikoiztu eta Martinen nobelan ere agertzen da, errealtatea eta fikzioarekin jolastuz. Desleialtasunaren eszenari jarraitzen dion garaia ere berdintsu adierazita dago *Bihotz bi* eta *Martutenen*, izan ere, bikotea harreman hasierako alaitasunera itzuliko da, paseoak emanez eta tabernetan tragoak hartuz.

Horretaz gain, *Martutenen* badira han-hemenka Saizarbitoriaren beste zenbait obretara daramaten egoerak, inoiz ñabardura txikiak badira ere. Esaterako, Martinen *Maitasuna eta gerla* nobelan senarrak emaztea seigarren solairu batetik botatzen dueneko eszenak berriro *Bihotz bi* dakar gogora, nobela horretan ere horixe gertatzen delako. Halaber, seigarren solairutik botako du bere burua *Lili eta biokeko* emakumezkoak ere. Aipagarria da, bestalde, *Bihotz biko* gaztelaniazko itzulpenak Martinen nobelaren izenburu bera jaso zuela, hots, *Amor y guerra*.

3.1.2. *Pertsonaiak*

Esan bezala, pertsonaiak ere errepikatzen dira, nahiz eta pertsonaiak baino agian zuzenagoa litzatekeen izenez hitz egitea. Edonola ere, badi-rudi sarritan izena ez ezik izana ere igarotzen dela pertsonaia batetik bestera, hau da, maiz pertsonaien izaeran ere aurreko nobelen arrastoak aurkitu daitezkeela.

Hasteko, Julia eta Abaituaren pertsonaiak *Hamaika* pausoko protagonisten izen berak dituzte. Aldekoak (2013) pertsonaia berak ez ote diren dio, baina zahartuta daudela. Izenean ez ezik (Juan Martinek besterik gabe Martin deitzea nahiago duela dio), izaeran ere Martinen isla du “Rossetti-ren obsesioa”ko Juan Martin idazleak, izaera neurotikoa eta guz-ti. Martinen ezaugarri batzuk *Bihotz biko* entziklopedistaren pertsonaian ere ikus litezke, hau ere, Martin idazten bezalaxe, askotan alferkeriatan eta gerorutzen ibiltzen baita, salmentarik apenas egin gabe. Entziklope-distaren ezaugarriaren arrastoa sumatzen da bere jarrera askotan, esate-rako, Dideroten Entziklopediako ale bat liburutegia izatean edota emaku-meekiko harremanean.

Horretaz gain, Martinen eleberrietan *Bihotz bi* eta honen berridazketa den “Bi bihotz” kontakizunetako Flora Ugalde ageri da. Gizonezko prota-ghostistari, hots, *Bihotz biko* entziklopedistari dagokionez, ukaezina da Martinen liburu-etako Faustino Iturbekin duen antza. Obsesiboak dira pertsonaiok (Saizarbitoriaren pertsonaia gehienak bezalaxe, bestalde), izaera neurotikoa dute eta emakumeekin erlazionatzeko zailtasun han-diak. *Lili eta bioken* gorpuztuko da Martinen nobeletako Iturbe, oraingoan Floraren konpainiarik gabe, lanbidez idazlea dela zehaztuta, Martinen “Gizona ispiluaren aurrean”eko protagonista bezalaxe. Egoera berean daude pertsonaiok, eta biek hil hurren egonda emakume bat ezagutuko dute. *Lili eta bioken* Faustinok Lili izeneko neskatua ezagutuko du, eta Lore izena duen emakume helduaz maitemindu. Deigarria bederen bada Lili, Lore eta Floraren izenen arteko jokoak, hiru emakumek izaera aldetik lo-tura handirik ez duten arren. Landare izenen sinbolismo ildo honi jarraituz, Bioleta du izena *Bihotz biko* protagonistak ezagutzen duen beste neska. Flora Ugalderegan bueltatuz, Martinen nobeletakoa Juliaren-gan inspiratua dagoela esaten da *Martutenen*. Gauzak horrela, Juliaren-ga *Bihotz biko* Flora Ugalderegan ezaugarriak ere itzuri dira, hala nola: lepo-ko orezta, pianoa jotzeko zaletasuna...

Bigarren mailako pertsonaietan ere badira izen bat-egiteak. Esaterako, *Martutenen* Harri Gabilondorekin oheratzen den Iberiako langileak

Adolfo du izena, *Bihotz biko* Flora Ugaldereen maitalearen antzera, hain zuzen. *Hamaika* pausoko Ortiz de Zarate eta *Martuteneko* Juliaren senar ohiak, biak etakideak, Zigor gerra izena dute. Azkenik, *Martutenen* Abaituaren pazientea den Maria de Amor puertorricarra *Lili eta bioken* agertuko da ostera. Bigarren eleberri horretan txakurra paseatzen ari den Faustino Iturberekin kalean topo egiten du, eta elkarrekin paseatzen dute. *Martutenen*, aldiz, Abaituak Martini gomendatuko dio bere pazientea, aitarentzako erizain gisa.

3.1.3. *Sinboloak*

Saizarbitoriaren obran hainbat irudi fetitxek garrantzi sinboliko handia dute, obra bat baino gehiagotan errepikatzeraino. *Martutenen* badago bat, Saizarbitoriaren unibertso literario osoa ulertzen lagun dezakeena. Sinboloa Gloria Victis eskultura da, “Rossetti-ren obsesioa”n jada aurrekaria zuena. Eleberri horretan, protagonistak eskultura ikusten du Londresen, Victoriak erakutsia. Paradoxikoa da oso emakumearen izena, eskultura galtzaileen omenezkoa izanik. Bestalde, Olaziregik (2004) seinatzen duenez, Parisen eta Bordelen baino ez dago horrelako eskulturarik, alegia, Londresen dagoelako hori egileak fikzionalki lekualdatua da. Bordelekoa da, aldiz, *Martutenen* agertzen dena eta Abaitua, Kepa eta Lynnek hara egindako bidaiari ageri da. Eskulturari aingeru batek soldadu baten gorpua besoetan eusten du, azken honek eskuan porrotaren ezpata daramala. Aingeruak, berriz, hegoak altxatuta ditu. Monumentuak derrota gozoaren ideia transmititzen du, porrot duinarena. Juan Martinek zein Abaituak, biak galtzailearen kulturari hazitakoak, gudariak gerra duintasunez galdu izanaz harro, eskulturaren esanahiarekin bat egiten dute. Biek ala biek, gainera, hegoak eroriak ikusten dizkiote. Lynn eta Victoriari ere, azken honi batez ere, sinpatikoa iruditzen zaie porrot gozoaren ideia. Juan Martin eta Abaituaren izaera malenkoniatsuen bitartez adierazten da galtzaileekiko txera. *Martutenen* hari argumentalean zeresana izango du estatuak hegoak gorantz edo beherantz ote zituen jakitea; Abaituaren maitatzeko ezinaren sinbolotzat ulertuko da orduan hegoak eroriak ikuste hori.

Beroki gorriak ere irudi fetitxeari antza hartuko du, eszenak aipatzean deskribatu bezala. *Bihotz bin* zein *Martutenen*, baita Martinen eleberriari ere, emakumearen desleialtasunaren sinbolo da. Martinen ametsean jesarria dagoen neska ere izokin koloreko gonazpikoa darama jantzita, gorritik hurbil dagoen kolorea, beraz. *Lili eta bioken*, ostera, zer-

bait askoz ere baikorragoa sinbolizatzen du Loreren beroki gorriak, maitasunaren adierazgarri da, hain zuzen.

Zuhaitzek ere badute presentzia nabarmenik *Martutenen*, Saizarbitoriaren beste hainbat nobelatan bezala. Martinen eta Juliaren etxea *magnolia grandiflora* batek zedarritzen du. *Hamaika pauson* ere zuhaitz hori da Juliaren etxe ondoan ageri dena, sarritan Abaituaren burutazioen lagungarri. Markos Zapiainen (2015) ustez, heriotzaren aurreko kezkaren sinbolo eta aringarri bezala agertuko da landare erraldoia. Halakorik esan liteke, berau *Hamaika pausoko* Abaitua zein *Martuteneko* Martinengan kezka errepikakorra denez gero.

Bestalde, irudi fetitxeak aipatzean ezin oharkabea pasatzen utzi liburuaren barneko liburuak, hots, *mise en abyme* gisa txertatzen diren idazkiak. *Martutenen*, Max Frischen *Montaukek* beteko du idazki fetitxearen funtzioa, baita neurri txikiago batean Martinen idazkiek ere. Orobat, gainerako zenbait obratan ere badago horrelako liburuaren arrastorik, hurrenez hurren: *Hamaika pauson* Iñaki Abaituak Daniel Zabalegiren heriotzaz idazten diharduen *Hamaika pauso* nobela; “Rossetti-ren obsesioa”n Dante Gabriel Rossettiren poemak, Juan Martinek galdutako nobela eta Eugeniari idatzitako oharra; Faustino Iturbe Otzetako Gerra Zibileko gertakariak gaitzat hartuta idazten dabilen nobela *Lili eta bioken*. Emakumeei bidalitako oharrek zeresana dute hainbat nobeletan, esaterako “Rossetti-ren obsesioa”n Juan Martinek Eugeniari bidaltzen diona. Hori horrela, *Bihotz bin* eta *Martutenen* senarrek maitaleak emazteari bidalitako poema topatzean izaten dute desleialtasunaren berri.

3.1.4. *Datak*

Datek ere garrantzia dute Saizarbitoriaren nobeletan. Pertsonaia askok gogoan dituzte data historiko zenbait, baina iraganean ez ezik, orainaldian ere badute zeresana datek. Nolabait, Saizarbitoriaren nobeletan iraganak duen zeresana azaleratzen du daten agerpenak.

Martuteneko Julia eta Abaitua gai dira data batzuk gogoan atxikitzeko eta horietako batzuk berberak dira bien kasuan, gainera. Hauexek Abaituak aipatzen dituenak: “1936ko uztailaren 18a, 1813ko abuztuaren 31, 1931ko apirilaren 14a, 1789ko uztailaren 14a, 1975eko irailaren 27a” (203. or.). Esan bezala, hauetako batzuk Juliak ere aipatzen dizkio Lynni, hain zuzen ere bere liberatzaileek Donostiari su eman zioten eguna (1813ko abuztuaren 31) eta frankismoko azken fusilamenduak egin ziren data

(1975eko irailaren 27a). Izaro Arroidak (2015) adierazi legez, data haueta-ko batzuk etengabe errepikatzen dira Saizarbitoriaren unibertso literarioan, batez ere Juliak aipatzen duen 1936ko irailaren 13a, hots, erreketek Donostia okupatu zuten eguna. Data honek berebiziko adiera sinbolikoa izango du *Bihotz bin*, Olaziregik (2001) esaten duenez, irailaren 13an haserretzen baitira protagonista eta emaztea, eta egun berean ezagutzen du lehenengoak Bioleta neska gaztea (58. or.). Bestalde, irailaren 13koa da Mikele de Abando eta protagonistaren aita agertzen diren argazkia, eta gerora jakingo denez egun horretako harremanaren fruitu da Bioletaren ama, protagonista eta Abandoren biloba Bioleta senide bilakatuz. Irailaren 13a da, halaber, *Martuteneko* Juliak, eszedentzia amaitzen zaionez, Diputazioko itzultzaile lanera bueltatu edo betirako utzi erabaki behar duen data, bere seme Zigorren urtebetetzea izateaz gain. Hau gutxi baltz, egun horretan ezagutzen du Kepa, eta Zigor zenak semeari utzitako gutuna apurtzea erabakitzen. Esan nahi baita, bere bizitzaren gaineko eta semeari transmititu nahi liokeenaren inguruko erabaki garrantzitsuak hartzen ditu egun seinalatu horretan.

3.2. Testuartekotasuna *Martutenen*

Ondoren ikusiko denez, berretsi daiteke halako entziklopedia kutsua duela *Martutenek*. Eleberrian zehar idazleen aipuek, erreferentziek eta komentarioek ez baitute ia etenik. Aipatzen direnak gehienbat idazleak badira ere, ez dira gutxi musikari eta margolariei egindako erreferentziak ere. Agertzen direnetako batzuk baino ez aipatzearren: James Joyce, Samuel Beckett, Proust, Flaubert, Sandor Márai, Virginia Woolf, Natalia Ginzburg idazleak; Hopper eta Modigliani margolariak eta Ravel musikaria. Egile ugarien artean, halere, Max Frisch suitzarra izango da nabarmenen agertuko dena. Oro har Frisch, baina bereziki egile honen *Montauk* nobela. Joseba Gabilondoren (2013) arabera, Thomas Mannen *Mendi magikoaren* antza ere badu bere *fin-de-siècle* itxuran. Aipatuak diren hauez gain, maila inplizituan, edo hobe esanda, irakurlearen intertestu gisa, nobelari Philip Roth gisako baten eragina aitor dakiok, pertsonaien miazte psikologikoa eta giro dekadenteagatik.

3.2.1. Testuartekotasun esplizitua

Erreferentziak sarritan aipu gisa artikulatzen dira, pertsonaiek askotan idazleen esanak aipatzera jotzen baitute. Halaber, liburu batzuen gaineko iruzkinak egiten dira eta literatura pertsonaien arteko mintzagai

arrunta da, bereziki Julia eta Martinen kapituluetan, literatura zaleak diren aldetik. Dena dela, agerikoa da aipamen denek ez dutela garrantzi maila bera. Hau da, badirudi autore, margolari eta abar batzuen aipamenak pertsonaien maila kultura nabarmentzeko-edo baino ez direla egiten, edota giroen deskribapenerako. Beste batzuek, ordea, nobelaren gai ei zein autorearen eraginei neurria hartzeko balio dute.

3.2.1.1. *Montauk*

Badago denen artean nabarmentzen den obra bat, Saizarbitoriak ia-ia pertsonaia mailara igo duena. Obra Marx Frisch idazle suitzarraren *Montauk* dugu. Saizarbitoriak aitortua zuen lehendik Frischekiko zaletasuna, besteak beste gomendatzeko bost liburuen artean egile honen *Stiller* aipatuz, eta baita 2002ko elkarrizketa batean aurrez harengana gerturatzen hasia zela aitortuz ere⁶. “Nobela-matriuska” deitu zion Hasier Etxeberriak (2012) *Montauki*, eta Saizarbitoriak berak aitortu du *Martutene* izenburua ez zuela ausaz jarri, liburuari erreferentzia egiteko baizik, biak m hizkiaz hasitako leku-izenak izanda. Ezer baino lehen, ordea, eta ondoren datorrena ondo ulertuko bada, komeni da *Montauken* argumentua azaltzea. Liburuan Max izeneko idazleak eta Lynn editoreak New York ondoko herrixka batean igarotako asteburua kontatzen da. Asteburua xeheki kontatzeaz batera, Maxek aurreko harremanetako eta, oro har, bere bizitzako oroitzapenak gogoratuko ditu. Gabilondok (2013) seinatzen duenez, Saizarbitoria *mise en abyme* teknikaz baliatzen da aipatutako eleberria berean txertatzeko. Aipatu bezala, joera ezaguna da Saizarbitoriaren ibilbidean, izan ere, nobela bat idazten diharduten idazleak dira protagonistetako batzuk. Hemen, ordea, eleberri erreala da testuan sarrazten dena. Omenaldia izateaz gain, Saizarbitoria ez da horretara mugatzen, eta nobelaren protagonismoa muturrera eramaten duela esan daiteke.

Montauk eleberriaren presentziak Saizarbitoriaren nobelako errealtatea itxuratuko du, pertsonaiak kasualitatez eta bat-egite ankerrez betetako lurraldean sartuz. Azken honetan Frischen *Homo Faber* eleberriaren itxura ere badu. *Montaukek* objektu fetitxe gisa jokatu du, lehen esan

[6] Aipatutakoen erreferentziak hurrengoak dira. *Stillerren* gomendioa Hasier Etxeberriaren *Bost idazle Hasier Etxeberriarekin berbetan* (2002) liburuan egin zuen; Frischekiko gerturatzeaz *Euskonews* web atariari emandako elkarrizketan: <http://www.euskonews.eus/0164zbk/elkar16401eu.html>. Azkenik, *Martutene* eta *Montauk* izenburuen parekotasunaz, Sautrela saioan: <https://vimeo.com/39474356>

legez errealitatea egituratuz eta aldaraziz, baita pertsonaien jokaeran eragiten eta beren arteko harremanak zehaztuz ere. Horrenbestez, eszena jakin batzuk *Montauketik* Saizarbitoriaren obrara jauzi egingo dute. Ez hori bakarrik, liburua pertsonaien gogoeten lagungarri ere izango da, lantzen dituen gaiak zer pentsatua ematen baitiete. Liburuak objektu fisiko bezala ere izango du garrantzirik, izan ere, hura izango da Kepak Harriri emandako liburua, bat-egiteta lehenengoa den enkontruan. Bi antzekotasun nagusi dituzte eleberriek, baina. Frischen eleberrian, *Martutenen* bezala, neska gazte eta bera baino askoz zaharragoa den gizon baten arteko harremana kontaktzen da. Halaber, bi eleberrietako neskek Lynn izena dute. Antzekotasun nagusi horietaz landa, esan bezala ugarriak dira *Montauki* egindako erreferentziak.

Bikote harremanek leku garrantzitsua dute hala *Montauken* nola *Martutenen*. Frischen eleberriko Maxek maitasunaz, eta, hein batean, gizon eta emakumeen arteko harremanez dihardu, eta horrelakoetan sortzen diren gatazka eta arazoak ere gai arrunta dira *Martutenen*, pertsonaia nagusiak bikoteak izanik. *Martuteneko* pertsonaiek *Montauk* baliatuko dute gai horien inguruan hausnarketa egiteko. Esaterako, Abaitua ados dago *Montaukeko* “emakume batekiko lehen aldia beti da lehen aldia” (492. or.) esaldiarekin, baina ez “emakume guztiek plazer gorenaren istantean antza dute” (604. or.) delakoarekin. Halaber, Frischen beste esaldi bat ere aipatzen du, emaztea zelatatzen zueneko gogoratuz: “bere emaztea beste ohe batetik datorrena ohartzen ez dena, ez da gizon samurra” (465. or.). Esan daiteke, oro har, antza dutela Maxek eta Abaituak. Gorago esan bezala ados daude emakumeen inguruko zenbait ustetan, eta handia da bata zein bestearen bizitzan eta lanbidean emakumek duten presentzia, bata ginekologoa eta bestea emakumeak literatura-gaitzat hartzen dituen idazlea direnez. Biak dira herabe emakumeen aurrean, eta emakume bat gustuko izatean, biek dute apeta hutsa delako sentipena. Azkenik, ezin argiagoa da bi nobeletako maitasun istorioen parekotasuna eta Abaituak joera du berea Frischen eleberriko istorioarekin konparatzeko.

Errua da, zalantzarik gabe, *Martuteneko* gairik nagusietako bat. Abaitua ginekologoa hainbat gauzengatik sentitzen da errudun. Kontsulta batean Teresa Hoyos izeneko pazienteaz abusatu izanaz (541. or.) damu da, eta erru sentimendu sakon batek zamatzten du. *Montauken* Max protagonista ere errudun sentitzen da txikitako laguna zuen eta orain bizilaguna duen Haller andereari ihes egiteaz (59. or.). Emakumea ezindua dago, ohetik altxatu ezin dela, eta bere emazteak sarritan bisitatzen duen

arren, Max ahal duen guztietan ihes egiten saiatzen da. Era berean, Max errudun sentitzen da bikotekide batekin izandako abortu batengatik, eta baita alabarekin duen harremanagatik ere. Erru kate horren ondorioz pasarte batean “Lynn no será el nombre de una culpa” (Frisch, 2014, 136. or.) dio, Abaituak ere errepikatzen duena. Honetaz gain, pasarte batean Juliak aipatzen du bere liburuetakoa batean Frischek kontatzen duen pasadizoa, errudun sentitzen zela mendian behin topatutako alemana akabatu ez izanaz. Abaitua ere errudun sentituko da jasotako zama identitarioa alde batera uzten saiatzen den bakoitzean, gaztetan Parisera zihoala aitaren lagun batek botatako manua gogoan: “y no te olvidas de que eres vasco” (605. or.). Abaituaren kasuan, gorago landutako galtzaileen kulturak erru sentimendua larriagotuko du, eta *Montauken* ikus daitekeenez, Maxek ere badu horrelakorik, bere buruaren kontra xakean ari dela, hala esaten baitu: “La mayoría de las veces pierdo, o sea, me identifico con las piezas perdedoras cuando de pronto se produce el mate, sin discusión” (119. or.).

Bi eleberrien beste gai amankomunetako bat hausnarketa metaliterarioa da. Bai *Montaukeko* Maxek, bai *Martuteneko* pertsonaia batzuek, bereziki Martinek eta Juliak, literaturaren funtzioaz edota fikzioa eta errealtatearen arteko harremanaz gogoetatzera joko dute. Harrik *Montauki* buruz egiten duen komentario batek, esaterako, fikzioa eta errealtatearen arteko harremanaz hausnartzera bultzatuko ditu pertsonaiak. Harriren galdera zera da, Max Frisch idazlea ote den nobelako protagonista, hots, nobela erabat autobiografikoa al den (166. or.). Pasarte horretan aipatzen du Martin idazleak liburuan zehar behin baino gehiagotan agertzen den ideia, hots, “errealitatea fikzioa baino bitxiagoa izan liteke, baina fikzioa egiaziagoa da” (167. or.). Martinentzat gai hutsala da, bere ustetan dena baita fikzio. Martinek, hortaz, berau hobetsiko du errealtatearen aldean, egiaziagoa delakoan⁷.

Azpiatal honi amaiera emateko, bi liburuetan agertzen den eszena bat aipatu beharra dago. *Montauken* Juliak materia literario gisa erabili dezan debekatzen dio Maxi, euren harremaneko pasadizoa literatura gai bezala erabiltzea eragotziz (79. or.). *Martutenen* ere beste horrenbeste

[7] Dena den, Martin errealtatetik abiatuko da fikzioa sortzeko orduan, errealtatea izango du sorkuntzarako oinarri, beraz bere liburuak beti dira errealtatea eta fikzioaren arteko joko etengabea. Honen adibide da *Beroki gorria jantzita ohe ertzean jesarria dagoen emakumea*, Juliaren desleialtasunean oinarritua. Maxek ere errealtatean dakusa sorkuntzaren oinarria: “La literatura conserva el momento, para eso existe” (77. or.).

gertatzen da, zenbait ñabardurekin, baina. Gauzak handizkatzen dituela deritzon arren, ezinbestean onartu du beti Juliak Martinentzat bazka literarioa izatea. Azkenerako, baina, kexu da haren krudeltasunaz:

Min handiena ematen diona gauzak gontzetatik ateratzea da, bihurritzea, guztiari punta ateratzea. [...] Hori da egiten duena, miseriak ehitatu. Narrasti horri ez zaizkio koloretako tximeletak interesatzen. Etsigarria da beren karikatuta krudela egiteko tema biona, ez baita errukitsua goa bere buruarekin inoiz zerbait noblea erakutsi ez izana, zaborra bakarrik. Nondik datorkio premia hori? Garai batean pentsatu zuen idazlearen ezaugarri propioa zela, orain telebistak agerian uzten duenez, gizartean zabaldua da noski miseriak erakutsi behar hori. Zerikusi handia duela pentsatu ohi du Juliak telebistan beren intimitasuna mundu guztiaren aurrean aireatzen azaltzen den jendearekin. Alde bakarra, Martinek, konbentzionalki, arteari eta kulturari lotzen zaion formatua erabiltzen duela (173. or.).

Behin, ordea, ez publikatzeko eskatzen dio. Juliaren desleialtasunaren ostean Martinek *Beroki gorria jantzita ohe ertzean jesarria dagoen emakumea* eleberria idatzi zuen Ainhoan egindako egonaldi batean, gertatutakoa Flora Ugalde eta Faustino Iturberen beste istorio baten bidez islatuz. Eskakizunaren aurrean, Martinek ez zuela horretarako asmorik erantzun zion. Pasarte hori berriz ere hausnarketa metaliterariorako baliatzen du autoreak, Martinen ahotan hurrengo esaldia jarritz: “ez dago ezer bizitzaren erabilgarritasun literarioaren gainetik” (175. or.). Badirudi horixe dela Maxen ustea ere, *Montauken* esaten denez, “el escritor recela de los sentimientos que no se prestan a ser publicados” (17. or.).

Aurreratu legez, *Montaukeko* pasarte batzuk berrantzezten edo erreproduzitzen dira. Adibidez, Max eta Lynn kostaldetik paseatzen doazen pasarte, non emakumea aurrerago doan gizonak atzetik begira jarraitzen diola, Lynn eta Abaituaren Sagastizabaletik irteten direneko pasartearen islatzen da. Beste horrenbeste gertatzen da emakumeari gizonaren gelan/kontsultan zerbait ahazten zaion eszenarekin (*Montauken* supiztekoa izango da eta *Martutenen* hain zuzen *Montauk* eleberriko fotokopiak gordetzen dituen karpeta urdina). Bestalde, Martin idazleak eta Lynnek, *Montaukeko* protagonisten antzera, ping-pongean jolastea gus-tuko dute. Era berean, Lynnen eta Abaituaren arteko enkontruetan, Lynnen biluzteko erak (365. or.) Frischen eleberriko Lynnen gogorazten du. Bi obretan asfixiak jotako umea agertzen den eszena dago. Frischen eleberrian Maxen lankide baten umea da, *Martutenen* ez bezala, hiltzen dena. Amaren ondoezaren aurrean, Maxen eginkizuna izango da aitari

komunikatzea (99. or.). *Martutenen* ere ospitaleko zuzendarien utzikeria dela-eta Abaituak aurre egin beharko dio koanetako atresia duen ume bati. Operatu ostean, Abaitua amarengana joango da, sentitzen duela esatera (547. or.). Azkenik, Martinen nobeletara ere helduko da *Montauk*. “Lore sorta” izeneko narrazio laburrak, izan ere, Frischen liburuko eszena batekin pareka liteke. Eszenetan senarrak ospitalean dagoen emazte gaixoari egindako bisitaren kontaketa egiten da. Bi eszenetan senarrek ez beste norbaitek loreak bidali dizkio emazteari.

Dena den, eszena errepikatuak ez ezik, Frischen eleberriko pasarte eta esaldiak ere hitzez hitz erabiltzen ditu Saizarbitoriak. Hortxe dago, besteak beste, Abaituak bere kabutan sarri errepikatzen duen Frischen liburutik hartutako esaldia, “Lynn ez da erru baten izena izango”. Hala-ber, *Martuteneko* Lynnek *Montaukeko* izen bereko pertsonaiak erabilitako esaldiak erabiltzen ditu etengabe: “You are a fortunate man”; “Hi”; “You love her”; “Just relax”... Abaituak Lynn deskribatzeko erabilitako modua ere, “erdi nurse, erdi ondina” (253. or.), beste eleberrian dago: “ondina y un poco niñera” (26. or.). Maiz pertsonaiek egindakoa Frischen nobelako protagonistek egindakoarekin konparatzen dute, edota beren ekintzak eleberriararen arabera epaitzen. Adibidez, Abaitua medikuak nahiko luke semearekin *Montaukeko* protagonistak alabarekin duen gisako harremana izatea, hots, “ez erraza ez zaila” (208. or.).

3.2.1.2. *Lizardi eta Unamuno*

Martuteneko Martinek Xabier Lizardiren poema baten izenburu bereko nobela idatzi zuen, *Bihotzean min dut* izenekoa, nobelan zehar Juliak itzultzen diharduena. Nobela Martinen ikasle baten aitaren hilketan oinarrituta dago. Ikaslea Lizardiren inguruko lana egiten ari zen, eta halako batean aita Guardia Zibila akabatzen du ETAk. “Bihotzean min dut, min etsia” (228. or.) dio neskatoak irakaslea bisitan doakionean, eta hortik nobelaren izenburua. Izaro Arroita (2015) seinalatu bezala, poetari amonaren heriotzak eragindako mina, bortizkeriaren biktima batek pairatzen duenarekin lotzen du idazleak, Lizardiren poemako hitzak neskatoaren ahotan jarritz. Poemako izenburua *Martuteneko* beste pasarte batean ere agertzen da, zehazki, Lynnek (Juliarengandik ikasita) Abaituari esaten dizkio bion lehenengo maitasun enkontruan. Lizardiren hitzak, liburuaren amaiera aldera ikusiko denez, maitasunaren zaurien sinbolo dira oraingoan. Beraz, testuartekotasuna kasu honetan bikoitza litzateke, nobela intradiegetikoan gatazkaren inguruko kontuak aletuko ditu eta aldiz,

Lynnen esaeraren bidez, maitasun harremanaren abiapuntua bilakatuko da; nolabait, gatazkari eta maitasunari erreferentzia eginaz, hala nola, *Bihotz bin* gerra eta bikote harremanak nahasten diren bezala. Edonola ere, ez da Saizarbitoriak Lizardiren hitzak sinbolikoki darabiltzan lehenengo aldia, hortxe dago “Asaba zaharren baratza” narrazioa ere. Lizardik poeman kontakizun zuen baratzaren berpiztea (“Euskal pizkundea”ren metafora) amesgaizto bilakatu zaio Polikarpo protagonistari, asaba zaharren baratzak, aurrekoek utzitako oinordetzari ezin erantzuteak errudun sentiaraziko du⁸. Errudun sentiaraziko da, halaber, *Martutene*ko Abaitua ere, Zapienen hitzetan aberriaren “superniaren exijentzia etikoa asetzen” (2015, 54. or.) asmatzen ez duelako. Abaituak, halere, erruduntasuna neurri batean bederen kitatuko du, ama perutarra duen Peru umea Sagastizabal baserrian jaiotzen lagunduz. Iker Legarretak (2018, 66. or.) adierazi legez, bere burua integristotik ezin libratu izanagatik, Peruri “gizon libreza izan dadin” opatuko dio Abaituak.

Azkenik, Lizardiren aipamena Saizarbitoriak euskara eta euskal kulturarekiko duen konpromisoaren adierazle gisa ere har liteke. Aldekoaren (2018) arabera, liburutegian Dideroten entziklopediaren ale bat duen Martin idazleak Lizardirekiko apustua egiten du, bestelako poetak baino “bereagoa” sentitzen duelako. Jakinaenez, lehen euskal poeta modernotzat ageri da Lizardi, hau da, ondo lotzen da Martinek zein Abaituak bere egiten dituzten balore (ustez) aurrerakoi eta liberal baina euskaltzaleekin. Era berean, Juliak XIX. mende amaierako Donostiako euskaltzale liberalak miresten ditu, euskara orduan ez baitzegoen ondare abertzaleez (horren) hornitua. Lizardi ondo egokitzen zaio euskaltzale burges, hiritar eta liberalaren itxurari.

Unamunoren esanahia oso bestelakoa litzateke; izan ere, XIX. mendeko Donostiako euskaltzale liberal horiek ez bezala, euskararen arerio sutsua zen bilbotarra. Unamunoren aipamena egiten da *Martutene*ko hainbat pasarteetan, eta nago nobelako pertsonaien pentsaera ezagutzeko garrantzi handiagoa duela honek Lizardik baino⁹. Abaitua, Martin eta Julia abertzaleak dira, eta badute sentimenduek, hau da, alderdi irra-

[8] Jakingarria da “Asaba zaharren baratza” poema Lizardik Polikarpo Barrena izenekoari eskaintzen diola, hots, Saizarbitoriaren nobelako protagonistaren izen bera duen bati. Bestetik, Polikarpo Sabino Aranaren bigarren izena ere bazen.

[9] Hain zuzen ere, bilbotarraren euskara eta Euskal Herriaren inguruko iritziez gain, Unamunoren *Orhoit gutaz* poema agertuko da *Martutenen*, Unamunok Lehen Mundu Gerran hildako euskaldunen omenez eginikoa. Bestalde, aurretik Unamunok agerpen esanguratsua zuen *Hamaika pauson*.

zionalak abertzaletasunaren barruan duen garrantziaren berri. Martinek eta Abaituak, esaterako, ilustrazioaren oinordeko sentitu arren, betiko lau klixe ilustratuak botata abertzaletasuna mespretxatzen dutenengana-ko ezinikusia dute. Euskal kanta zaharrek begiak bustiarazten dizkiote Juliari. Azken honek, gatazkaren ondorioz indarkeriak euskal kultura zikindu duela jakinik, ez lioke gerra garaiko abertzale zintzoen ondarea transmititzeari uko egin nahi. Aldekoak dioenez, “[idazleak] ‘Otzeta’-ko Eszilaren eta ‘Martutene’-ko Karibdisen artean nabigatu beharko du, iraganaren eta orainaren artean, emozio eta desira sutsuen eta arrazionaltasun zibilizatuaren artean” (2018, 37. or.). Aldeak alde, parekotasunak ikus litezke Unamunoren pentsaerarekin. Joxe Azurmendiren (2012) esanetan, arrazoimenaren eta bihotzaren arteko borroka da Unamunoren filoso-fiaren giltzarri nagusia. Hauxe esaten da *Paz en la guerra* eleberrian Unamunoren alter ego-a datekeen Pachicoz: “Pachico casi lloró tarareando el *Adiyo* de Iparragirre, al trasponer la peña de Orduña, dejando a su Vizcaya para ir a caer en medio del tumulto de ideas nuevas en que hervía la corte” (Unamuno, 1966, 127. or.). Gaztetan bolada euskozale sukartsua pasa eta gero, Unamunok aipatutako borroka konponduko du, baina Espainiaren alde. Historiak baztertutako herrialdetzat zekusan Espainia (Euskal Herria bezala), baina historiarik eza mistikoki laudatuko du, are Espainia Europaren “pizkundearen” abangoardiatzat hartuz. Euskal Herriari dagokionez, jakina denez, oso bestelako bidea hartuko du, historian sartzekotan euskaldunek euskara alde batera utzi (hots, mintzoz espainol izan) beharra zutela aldarrikatuz. Azurmendiren arabera, *Paz en la guerra* oraindik kontraesanetik idatzitakoa da, eta horrek lotzen du *Martutenerekin*. *Martuteneko* pertsonaia nagusiek, ordea, ez diote ondare abertzaleari uko egingo. Abertzaletasunaren alderdi irrazionala ezinbestean onartuko dute, “asaba zaharren” ondareari leial izateak dakartzan buruhauste eta erru sentimenduei men eginik. Dena dela, Gabilondok seinalatu bezala, “ulertzen dute azken egia, bizitzaren zentzua [...] proiektu nazionalista liberaletik kanpo dagoela” (2013, 51. or.).

Ondorioz, bai Juliak, bai Abaituak, semeak zama identitariotik libratu nahi dituzte. Abaituak ez luke semeak aita gudaria gehiegi idealizatzea nahi, haren esanetan Pilarren aita frankista baino “fatxagoa” izan zitekeen heinean. Juliak, bere aldetik, semeari Zigor aita etakidearen ondarea (gutun forman) transmititzeari uko egiten dio. Ildo beretik, gorago esan bezala Abaituak “gizon askea” izan dadin opa dio Peru jaioberriari. Dena den, nabarmentzekoa da euskarari eusten diotela pertsonaiok, semeei

egindako transmisioan ere bai. Azken finean, euskal arbasoez semearekin diharduela, guztia Juliaren aipu honekin laburbildu liteke:

Esan nahi dio ez duela bere burua ez benetako ez ustezko arbasoengana-ko leialtasunez behartua ikusi behar [...]. Besterik gabe zintzoak izaten ahalegingdu behar dute inor kaltetu gabe bizitzen, kultura eta paisaia errespetatzen gizadiaren lorpena den jakiteari leialak izaten (296. or.).

3.2.2. Testuartekotasun implizitua: *Philip Roth*

Testuartekotasun implizituaren jabekuntza betiere irakurlearen aurre-ezagutzen araberakoa dela jakinik, hots, irakurlearen intertestu gisa, autore estatubatuarren oihartzuna antzeman daiteke *Martutenen*. Eleberria, hainbat ezaugarri formalengatik zein gaiaren aldetik, *Rothen* obrarekin pareka liteke. Lan honetan *American Pastoral* eleberriarekiko erkaketa egin da. Edonola ere, hurbilketa justifika dezakeelakoan, esan beharra dago Saizarbitoriak publikoki adierazi izan duela Philip Rothe-ko miresmena¹⁰. Bi eleberrietan hurrengo osagaiak ikus litezke: pertsonaien miaketa psikologiko sakonak, fikzioa sortzeko gertaera historikoak oinarri hartzea, burgesia “berria”ren konplexu eta ezinak ezin hobeto adieraztea... Orobat, bi eleberriok mundu oso baten erretratua egitea dute helburu, bakoitza bere gehigarri identitarioarekin, *Martutene* Euskal Herriaren sinbolotzat har genezake, eta *American Pastoral* 60ko hamarkada amaierako AEBko irudiztat. Gabilondoren esanetan, hurrengo galderari erantzun nahi diote eleberriok: “zer pasatu zaio klase ertain (-garai)ko amets liberal, progresista, nazionalistari? Zer gertatu zaio 60ko hamarkadaren inguruan hazi zen belaunaldiaren amets eta utopia liberalari?” (2013, 43. or.). *Martutenen* burgesia nazionalistak erantzun beharko dio galderari, *Rothen* eleberrian, berriz, jatorri juduko burgesia “berria”k. Zerbait puskatzen da bi eleberriotan, ordura arte trinkoa zirudiena pitzatu. Bi kasuetan, gainera, seme-alabak dira eztanda gauzatzen dutenak. *American Pastoralen* Seymour Levov buru duen familia eredu-garriaren alabak Vietnamgo gerraren aurkako mobilizaziotan parte hartzen du, talde terrorista batean sartuko da azkenean eta bonba batez lau lagun hil. *Martutenen* Abaituaren seme Loiolak lagun batzuei familiako belaontzia utziko die, bertan armak gorde ditzaten. Atxilotutakoen epaiketa hastear dagoela, Abaituak semea AEBetara joatea nahi du. Esan beharra dago, dena dela, lehendik ere familia pitzatzeko bidean zegoela, Pilarren des-

[10] Urretxun emandako hitzaldi honetan, adibidez, “albiste txartzat” jotzen du Rothe-ki idazteari utzi izana: <https://www.youtube.com/watch?v=mASWefX2Zu8&t=21s>

leialtasuna dela-eta. Hortaz, egonkorra zirudiena arrakalatzan hasiko da bi eleberrietan, mundu baten amaiera iragarriko da. Arazoari eleberri batean eta bestean ematen zaion erantzuna ezberdina da ordea. *American Pastoralen* suntsiketa erabatekoa da, alabak sistemari egindako ukoa bortitzagoa delako, eta bere suntsipenean familia osoa eramango du berarekin. Seymourren aitak eskularru fabrikarekin eraikitako inperio txikia bertan behera geratuko da, Seymour Levov ez da arazoa konprenitzeko gai izango eta hala hilko da. Suntsipen absolutua ezin hobeto adierazten da nobelaren azkenengo pasarteetan:

[...] se rió, y gozó, como algunas personas, históricamente, siempre parecen hacerlo, por la extensión que había adquirido el desenfundado desorden, gozó inmensamente de la invulnerabilidad, la fragilidad, el debilitamiento de las cosas que eran supuestamente robustas. Sí, habían abierto una brecha en su fortificación, incluso allí, en la seguridad de Old Rimrock, y ahora que estaba abierta no volvería a cerrarse. Jamás se recuperarán. Todo está en su contra, todos aquellos a quien no les gusta su clase de vida. ¡Todas las voces del exterior, condenando y rechazando su vida! (Roth, 2018, 510-511. or.)

Rothenean ez dago transmisioaren ez liberazioaren inongo arrastorik, beraz. *Martutenen*, ostera, Julia erabat askatuko da, semearentzat hildako aita etakideak utzitako gutuna puskatuz, eta Martinengandik bananduz, semea eta Keparekin batera Kubarantz bidaia egiteko. Abaituaren kasuan ez dago horren garbi. Saiatuko da bolada batez aurrekoek jarauntsitako zama nazionalistatik eta *galtzaileen kulturatik* bere burua askatzen. Neurri batean Lynnek akuilatuko du ospitaleko zuzendariei aurre egiten, Teresa Hoyosekiko errua kitatzen, Peruren jaiotzan laguntzen... Saiakerak saiakera, bere kasuan *galtzaileen kultura* nagusituko da (Gloria Victiseko aingeruari hegoak beheraka ikusiko dizkio) eta Pilarrengana itzuliko da, Milanora ihes eginez. Abaitua bere seme Loialari zamarik ez transmititzera mugatu beharko da. Zamatik libratu ote den ohartzeko, argigarria da azkenengo pasarte, non Abaitua aireportuko liburu-dendan *Montaukeko* ale bat ikustean Lynnez oroitu (Frischen liburuan ez bezala, hemen Lynn bai baita “erru baten izena”) eta Zabaleta-rekin topo egin eta gero, honako hau irakurtzen dugun:

DEPARTURES. SALIDAS. IRTEERAK. Milanorako IB 5545 hegaldia hirugarren ageri da zerrendan. Eman diote atea. Pilar altxatzen eta bereganantz etortzen dakusa, pauso batzuk eman eta gelditu egin da, Abaitua bera ere patrikan sartzeko handiegia den liburuan gorde nahirik gelditu denean. Ondoren, berriro ibiltzen hasitakoan, itxaron egin dio Pilarrek.

[...] Harengandik pauso batzuetara gelditu da berriz zer esan ez dakiela. Panelaren karraka hotsa ostera ere. Ez du begiratu baina hotsa isil dadin itxaron du. Pilarrek egunkaria eskuz aldatu eta eskuinekoa luzatu du, ukitzeko asmoa balu bezala baina egitera iritsi gabe. Jausten utzi du berriz. Abaituak isilik dirau.

“Baina zer gertatzen zaizu orain?” entzun dio. (766. or.).

4. Ondorioak

Ikusiriko adibide xeheek eta azterketan azaleraturiko testu estrategiek argi erakusten dute Saizarbitoriaren obra osoan, baina bereziki *Martutenen*, testuartekotasunak duen garrantzia, izan beste idazleen obretakoa, izan egilearen beraren obren artekoa. Egilearen hainbat obratan agertutako eszenak, besteak beste, Gloria Victis eta beroki gorridun emakumea ohean eserita, behin baino gehiagotan agertuko dira nobelan zehar, *Martutene* idazlearen obra guztien arrago bilakatzuz. Beste idazleei dagokienez, esan liteke aurreko obretan nabaria zen joera muturrera eramana dela nobelan, izan ere, idazle ugarien aipuek zein kultur erreferentziek halako entziklopedia kutsua ematen diote.

Testuartekotasun baliabideei dagokienez, Saizarbitoria gehienbat aipu zuzenez baliatu da. Maiz, ordea, aipu hutsetik haratago doa eta idazleen gaineko komentarioak daude. Juliak, esaterako, Frischen *Fragebogen* eta *Montauk* itzultzen ari delarik, ohar ugari egiten ditu bi nobelez eta, oro har, Max Frischen obraz. Saizarbitoriak *Martutenen* Frischen *Montauk*ek liburu osoa egituratuko du, izenburuen parekotasunetik bertatik igarri daitekeen bezala. Nobelak *Martuteneko* errealitatea itxuratuko du. Hori horrela, hainbat eszenek zein esaldi testualek liburu batetik besterako jauzia egingo dute eta pertsonaia batzuen karakterizazioak antzekoak izango dira. Era berean, pertsonaien gogoeten lagungarri izango da liburua, gai esanguratsuak jorratzeko abiapuntu eta, hau gutxi balitz, *Montauk* liburu fisikoak ere zeresana izango du argumentuan. Saizarbitoria, beraz, ez da idazle suitzarrari omenaldia egitera mugatzen, baizik eta haren liburuetako bat erabiltzen du bere eleberria taxutzeko, hots, *Martuteneko* ezinbesteko pertsonaia bihurtzen du *Montauk*. Genneten irizpideari jarraiki, *Martuteneren* hipotestutzat har genezake bigarren hau, eleberriaren esangura osoa edukitzeko nahitaezko elementua den neurrian. Saizarbitoriaren unibertso literarioan Frischek baitezpadako lekua badu ere, horren parte ere badira nobelan zehar aipatzen diren gainerako idazleak, besteak beste hemen jorratu diren Lizardi eta Unamuno. Idazleen

aipuek, liburuetakoa aipamenek eta literaturaren gaineko gogoetek presentzia etengabea dute pertsonaien gogoan eta mundu-ikuskeran. Ondorioz, zilegi da esatea, idazleaz denaz bezainbatean, literatura (sortzea eta irakurtzea) ez dela denbora-pasa huts, bizitza bera baizik.

Erruak zamaten ditu *Martuteneko* pertsonaiak, eta berandu baino lehen bere erruei egin beharko diete aurre, arrakasta eskuratuz batzuetan, porrot eginez besteetan. Hasier Etxeberrriak (2012) aipatutako erru unibertatsala dago eleberrian, Philip Rothen *American Pastoralen* dagoen hori bera. Erruak, sarritan konkretua izanagatik, orokorraren itxura du, garen bezalakoak izateak dakarren albo kaltea. Ez da nahikoa nork bere eginkizunak ondo burutzea, bizitzak bestelako pultsioen arabera funtzionatzen baitu. Mundu baten pitzadura iragartzen dute eleberrioak, eta mundu horren protagonistek harrituta begiratzen diote suntsipenari, beren errua zein ote den jakin nahian. Saizarbitoriak eta Rothenek, bizi duten mundu konkretuaren behatzaile arretatsu diren aldetik, xeheki deskribatuko dituzte arrakalatzeko horren nondik norakoak.

Summuntzat jo izan da Saizarbitoriaren *Martutene*, egilearen ibilbide literarioko mugari gisa. Idazlearen aurreko nobeletan antzemandako joera askok goia jo dute nobelan. Egilearen obsesioak inoiz baino biziago ageri dira. Oroimenak erabateko garrantzia hartzen du, nobela mundu-sinboliko bilakatuz; idazki fetitxeak berebiziko funtzioa izango du, nobelaren ulermen osorako ezinbesteko bihurtuz; bikote harremanek nagusitasuna dute... Saizarbitoriak muturreraino daramatza bere betiko kezka. Halere, ondorengo eleberrietan ere jorratuko ditu autoreak bere gai kuttunak. Testuartekotasunak, halaber, garrantzi handia izaten jarraitu du.

5. Bibliografia

- Aldekoa, I. (2013). *Martutene: la escritura o la vida*. *Ínsula: revista de letras y ciencias humanas*, 797, 21-23.
- Aldekoa, I. (2018). Ramon Saizarbitoria eta Joxe Azurmendirekin solasean. *Egan*, 3-4, 29-48.
- Apalategi, U. (2009). Zer egin 'Nouveau Roman'-aren hilotzarekin? Saizarbitoria eta birziklaia literarioa *Hamaika pauson*. *Lapurdum*, 13, 31-42.
- Apalategi, U. (2013). Euskal subjektuaren bilakaera erromaneskoa: desberdintze estrategiaren eta homologazio nahiaren arteko negoziaketak literario ideologikoak. *452ºF: Revista de Teoría de la Literatura y Litera-*

tura Comparada, 9, 56-77.

<<https://www.raco.cat/index.php/452F/article/view/275772/363736>> [2021/04/15]

Arroita, I. (2015). *Ramon Saizarbitoriaren nobelagintza memoria ikasketen ikuspegitik*. Bilbo: EHU. <<https://addi.ehu.es/handle/10810/15964>> [2021/04/13]

Ayerbe, M. (2012). Ramon Saizarbitoriaren *Kandinskyren tradizioa*: testuartekotasun estrategietan barna / *Kandinskyren tradizioa* [a tradición de kandinsky] de Ramon Saizarbitoria: unha incursión nas estratexias intertextuais. In B. A. Roig Rechou, I. Soto López & M. Neira Rodríguez (arg.), *A narrativa xuvenil a debate (2000-2011)* (237-258. or.). Vigo: Xerais.

Ayerbe, M. (2015). *Euskal literatura kritika genetikoaren argitan: Aresti, Sarrionandia, Saizarbitoria, eta Atxagaren sorkuntza prozesua aztergai*. Bilbo: EHU. <<https://addi.ehu.es/handle/10810/19554>> [2021/04/15]

Azurmendi, J. (2012). *Bakea Gudun: Unamuno, Historia eta Karlismoa*. Tafalla: Txalaparta.

Barthes, R. (1971). De la obra al texto. *Revue d'Esthetique*, 3. <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjK1tPA2_nyAhWR3YUKHRwBBJ0QFnoECAIQAQ&url=http%3A%2F%2Fba.unlp.edu.ar%2Flenguajemm%2F%3Fwpfb_dl%3D26&usg=AOvVaw0kHPjGrPzfZVyMqZYx5UmQ> [2021/08/12]

Casenave, J. (2008). Testuartekotasun. In A.A., *Literatura Terminoen Hiztegia*. Bilbo: Euskaltzaindia.

de Unamuno, M. (1966). *Obras completas. II, Novelas*. Madril: Escelicer.

Etxeberria, H. (2002). *Bost idazle Hasier Etxeberriarekin berbetan*. Irun: Alberdania.

Etxeberria, H. (2012). Saizarbitoriaren *Martutene* eleberriaz. *Zuzeu*, 2012-04-4. <<https://zuceu.eus/kultura/saizarbitoriaren-martutene-eleberriaz/>> [2021/04/05]

Frisch, M. (2001) [1957]. *Homo Faber*. Donostia: Elkar.

Frisch, M. (2014). *Montauk*. Bartzelona: Debolsillo.

Gabilondo, J. (2013). *Martutene-New York*. Bilbo: EHU.

- Garro, L. (2012). Martutene. *Berria*, 2012-07-01.
<<https://kritikak.armiarma.eus/?p=5511>> [2021/04/07]
- Genette, G. (1989) [1982]. *Palimpsestos: la literatura en segundo grado*. Madrid: Taurus.
- Joyce, J. (1992) [1916]. *Artistaren gaztetako portreta*. Euba: Ibaizabal.
- Kortazar, J. (2012). Bost pertsonaia, hiru liburu, sinbolo bi, egilea eta gizartea. *El Correo*, 2012-04-28.
<<https://kritikak.armiarma.eus/?p=5462>> [2021/04/23]
- Kristeva, J. (2002) [1969]. *Semiótica*. Madrid: Fundamentos.
- Legarreta, I. (2018). Euskal nazionalismoa Ramon Saizarbitoriaren *Martutenen*. Iñaki Abaitua eta Juliaren gogo-bihotzetan haztakatzen. *Egan*, 3-4, 49-75.
- Martínez Fernández, J. E. (2001). *La intertextualidad literaria: base teórica y práctica textual*. Madrid: Cátedra.
- Mendoza Fillola, A. (2001). *El intertexto lector. El espacio de encuentro de las aportaciones del texto con las del lector*. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha.
- Olaziregi, M. J. (2001). *Ramon Saizarbitoriaren unibertso literarioa*. Bilbo: Labayru ikastegia.
- Olaziregi, M. J. (2004). Ramon Saizarbitoria: obsesioez haratago literatura. *RIEV*, 49-2, 521-549.
- Onega, S. (1997), Intertextualidad: concepto, tipos e implicaciones teóricas. In M. Bengoechea & R. Sola (arg.), *Intertextuality: Intertextualidad* (17-34. or.). Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá de Henares.
- Rivera de la Cruz, M. (1997). Intertexto, Autotexto: La importancia de la repetición en la obra de Gabriel García Márquez. *Espéculo. Revista de Estudios Literarios*, 6.
<<http://www.ucm.es/OTROS/especulo/numero6/intertex.htm>> [2021/04/02]
- Roth, P. (2018) [1997]. *Pastoral americana*. Bartzelona: Debolsillo.
- Saizarbitoria, R. (1969). *Egunero hasten delako*. Donostia: Lur.
- Saizarbitoria, R. (1976). *100 metro*. Donostia: Kriseilu.
- Saizarbitoria, R. (1976). *Ene Jesus*. Donostia: Kriseilu.
- Saizarbitoria, R. (1995). *Hamaika pauso*. Donostia: Erein.
- Saizarbitoria, R. (1996). *Bihotz bi. Gerrako kronikak*. Donostia: Erein.

- Saizarbitoria, R. (2000). *Gorde nazazu lurpean*. Donostia: Erein.
- Saizarbitoria, R. (2003). Hemen nago, liburuz inguratuta, zutaz pentsatzen. In J. Muñoz (koord.), *Begiz jotako ipuinak* (46-55. or.). Irun: COF-Alberdania.
- Saizarbitoria, R. (2003). *Kandiskyren tradizioa*. Donostia: Erein.
- Saizarbitoria, R. (2012). *Martutene*. Donostia: Erein.
- Saizarbitoria, R. (2015). *Lili eta biok*. Donostia: Erein.
- Zapiain, M. (2015). *Saizarbitoria eta iragana*. Zarautz: Susa.

**Poto berriro ez egiteko.
Bertso-eskoletako emakume
bertsolari-irakasleen
ekarpen metodologikoa**

*To not stumble over the same stone.
The methodological contribution of
women bertsolaris teachers in verse schools*

Vanesa FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ
Euskal Herriko Unibertsitate a (UPV/EHU)

Amaia ALVAREZ-URIA
Euskal Herriko Unibertsitate a (UPV/EHU)

María Teresa VIZCARRA MORALES
Euskal Herriko Unibertsitate a (UPV/EHU)

Jasotze data: 2021.06.10 Onartze data: 2021.11.15

Laburpena

Artikuluaren helburu nagusia bertso-eskoletan irakasle diren emakume bertsolariek eskolak ematean erabiltzen dituzten metodologiak, irakasteko moduak eta baliabideak nolakoak diren ezagutzea da, eta horrekin eredu tradizional-patriarkaletik berritzaile-feministara pasa direla frogatu eta haien kontzientzia feministak horretan eragina izan duen egiaztatu nahi da. Horretarako, 10 emakume bertsolari elkarrizketatu dira eta 2 emakume bertsolari-irakasleren jarduna behatu da haien eskoletan. Eskuratutako emaitzen arabera ondoriozta daiteke irakasle hauen metodologiek, irakaste estiloek eta baliabideek gaurkotze prozesu bat bizi izan dutela. Alde batetik, globalizazioak ezagutzak transmititzeko moduan aldaketak ekarri ditu. Bestetik, Bertsozale elkartearen materialetan aurreko mendean pedagogogo batzuek proposaturiko teoria berritzaile eta kritikoek lekua dute. Bukatzeko, lidergo dialogikoa sustatzen da eta guztien ahotsak kontuan hartzen dira. Horrekin batera, oso lotuta dago kontzientzia feministak berarekin dakarren pedagogia feminista. Izan ere, egungo emakume bertsolari-irakasleek lanean dihardute ikasle kritikoak izan daitezen, eredu hegemoniko patriarkalak inposatutako praktika diskriminatzaileak erreproduzitu edo jasan ez ditzaten bertsozale eta pertsona bezala.

Gako-hitzak: emakume bertsolariak, irakaskuntza metodologiak, lidergo dialogikoa, eredu patriarkala, ikuspegi feminista.

Abstract

The aim of this paper is to know the methodologies, teaching styles and learning resources used by women bertsolaris, and doing so, we will like to probe the evolution from the traditional-patriarchal method to the renovative-feminist one, and the influence of their feminist consciousness in the process. To do this, 10 women bertsolaris were interviewed and observations were made in the classroom with 2 women bertsolaris. Among the results obtained, it can be concluded that the methodologies, teaching styles and teaching resources used by these teachers have been upgraded. On the one hand, globalization has brought about changes in the way knowledge is transmitted. On the other hand, the innovative and critical theory proposed by some pedagogues in the previous century has a place in the materials of the Bertsozale elkarte. Finally, dialogical leadership is encouraged and everyone's voices are taken into account. With it, feminist consciousness is closely associated with feminist pedagogy. In fact, women bertsolaris are working to develop critical thinking in students about discriminatory practices imposed by the patriarchal hegemonic model.

Keywords: women bertsolaris, teaching methodologies, dialogical leadership, patriarchal model, feminist perspective.

1. Sarrera. 1.1. Irakaskuntza tradizionaletik irakaskuntza berritzailera. 1.1.1. Pedagogiaren erreformatzaile handiak. 1.1.2. Irakaskuntzaren kontzepzio berri baterantz. 1.1.3. Kontzientzia eta ikuspegi feminista. 1.1.4. Bertsolaritzaren metodologia eta baliabideak. 2. Metodoa. 2.1. Kasu-azterketa. 2.2. Testuinguruaren deskribapena. 2.3. Partaideak eta informazioa jasotzeko estrategiak. 2.4. Prozedura eta analisirako tresna. 3. Emaitzak. 3.1. Pedagogia tradizional-patriarkala. 3.2. Emakume bertsolariek irakasle gisa erabilitako metodologia. 3.2.1. Irakaskuntza metodoak. 3.2.2. Metodologia aktiboak eta lidergo motak. 3.2.3. Kontzientzia feminista/pedagogia feminista. 3.2.4. Bertsolaritza hezkuntzan: baliabide eta materialak. 4. Eztabaida eta ondorioak. 5. Bibliografia.

1. Sarrera

“Dohain bereziak izan behar ditu bertsolariak?” Sasoi batean, galdera horri baietz erantzun zioten adituek, bertsolaria izateko bertsolari jaio behar zela uste baitzuten. Basarrik bere *Bertsolaritzari Buruz* obran (1984) ideia hori defendatu zuen (Larrañaga, 2013).

Baina ez dira denak beti uste berekoak izan. 1980ko hamarkadaren hasieran, Xabier Amurizaren *Hiztegi errimatua* (1981) eta *Zu ere bertsolari* (1982) eta Joanito Dorronsororen *Bertsotan I* eta *Bertsotan II* (1988) argitaratu ziren, bertsolari izaten ikasteko sortu ziren lehen metodo didaktikoak. Bertso eskolen sorrera eta hauen loraldia ekarri zituzten lanok. Izan ere, bertsolaritza landu daitekeela erakutsi zuten egile hauek, eta hortaz, bertsoaren teknika lantzen laguntzen dute obra horiek (Egaña, 2007). Hortik aurrera, beraz, ez zen odolean eramaten zen zerbait, landu zitekeen zerbait ere bihurtu zen bertsolaritza. Horrela, bertso-eskolak bertsolaritzaren erdigune bihurtu ziren eta jende guztiari bertsolari izateko aukera eman zitzaion (Zubiri, Aierdi & Retortillo, 2019). Horren garrantzia ikus daiteke, adibidez, Bertsozale elkartearen helburu diren hizkuntza eta kulturaren transmisioa eta iraupenaren barruko lan ildoetara erreparatuta: bertso-eskolak, hezkuntza arautua eta aisialdia.

Gaur egun, jakina da bertsolaritzara hurbiltzeko alde teknikoaren lanketa ezinbestekoa dela bertso-eskoletan, baina aditu askok beste alderdi batzuk ere kontuan izan behar direla azpimarratzen dute. Adibidez,

Joxerra Garziak bertsoetan emozioek duten garrantzia azaldu du, egile honen arabera bertsolaritza genero komunikatiboa denez, ikus-entzuleen ezaugarrietara egokitu behar da diskurtsoa, hau da, bertsoak har-tzaileak hunkitu behar dituela azpimarratzen du (Garzia, 2012).

Ildo honi beste lerro bat gehitu diezaiokegu bertsolaritza lanketa-rekin lotuta. Izan ere, emakume bertsolarien ahotsak batzen dituzten ikerlanetan diskriminazioaren eta botere-harremanen ondorioak eta alderdi sozio-emozionalaren garrantzia azpimarratzen dituzte. Lanketa emozionalari dagokionez, bertsolari guztiak kideekin eta publikoarekin seguru, konfiantzaz eta eroso sentitzeko egin beharreko ikasketa-bidearen beharra nabarmentzen dute (Alberdi, 2015; Larrañaga, 2013; Lasarte et al., 2016).

Bertso-eskolak transmisio guneak izateaz gain, sozializazio-eremuak ere badira (Artetxe, 2019b), izan ere, komunitatean parte hartzen has-teko leku inizatikoak dira. Bertso-eskola egungo bertsolaritza munduan eremu segurua da, eroso, abegitsua eta bertan (er)aldaketak gerta daitezke. Neskek mutilen aukera eta eskubide berberak dituzte eremu horretan, parekidetasunean bizi dira bertan dauden denboran eta horrek emaitzak ematen ditu: Euskal Herriko Eskolarteko Bertsolari Txapelketan txapeldunen 548 emakumezkoak izan dira 1989-2018 artean (Zubiri et al., 2019). Hala ere, Jon Martinek (2020) 2019ko Euskal Herriko bertsolari txapelketa nagusian lurraldeka emakume eta gizonen partaidetza zein izan zen azaltzen du (ikus 1. taula) eta bertan ehunekoa jaitsi egiten da % 19,4ra:

1. taula: 2019ko txapelketa nagusian emakume eta gizonen partaidetza

Eskualdea	Gizonak	Emakumeak
Xilaba	11	4 (% 26,6)
Nafarroa	27	8 (% 22,8)
Araba	20	6 (% 23)
Bizkaia	53	13 (% 19,7)
Gipuzkoa	76	14 (% 15,6)
Guztira	187	45 (% 19,4)

Batetik, emakumeen presentzia areagotzen doala ikus daiteke, baina oraindik baxua da eta eskolatik plazara etena gertatzen dela argi dago (nahiz eta hori belaunaldi berriekin aldatzen doan). Beraz, presentzia hau ez da beti egon. Bertsolaritza androzentrikoa izan da eta bertso-eskolen sorreran bertsolaritzaren irakaskuntza sexista eta patriarkala zen. Bertsoaren mundua aldatzen hasi zen 1990eko hamarkadan, belaunaldi berriaren etorrerarekin, era berean, mende aldetak bertsoaren erregistroa eta audientzia zabaldu egin ditu (Zubiri et al., 2019). Horrekin batera, XXI. mendeak olatu feminista biziberritua eta indartsua ekarri digu eta horren aztarnaren bila abiatu gara ikerketa honetan.

Hurrengo lerroetan Hego Euskal Herriko bertso-eskoletan irakasle dabilzan bi emakume-bertsolariren diskurtsoak eta praktikak ezagutuko ditugu, haien kontzientzia feministak klaseak emateko moduan eragin duen jakiteko. Batetik, jasotako irakaskuntza-ereduari buruz arituko gara eta, bestetik, haiek darabiltena ezagutuko dugu. Feminismoak eman dizkien begirada eta tresnak, eta horren ondorioz eskolak emateko moduan egindako moldaketak aurkitzeko xedea dugu, hortaz, jarraian, metodologiak, baliabideak eta harremanak izango ditugu aztergai.

1.1. Irakaskuntza tradizionaletik irakaskuntza berritzailera

Hezkuntza-erakundeak gizarte esparruaren dinamiken mende daude. Hezkuntzak izan dituen aldaketak eta hobekuntzak ikertzaile askoren interesekoak izan dira azken urteotan. Hala ere, agerian geratu da zein zaila den gai horri heltzea, konplexutasun handia duelako eta horren azpian dauden faktore ugariak direla eta (Fullan, 2011; Murillo, 2006).

Esan daiteke eredu tradizionala osatu eta gaurkotu dituzten teoriak sortu direla ezagutza nola sortzen den azaltzen saiatzeko. Lan horiek eragin handia izan dute aldaketa-prozesu horretan, zehazki ikasleak bere ingurune sozialarekin ezartzen dituen harremanak kontuan hartuko dituzten korrante pedagogikoak sortzeko.

1.1.1. Pedagogiaren erreformatzaile handiak

XX. mendean zehar hezkuntza-erreferenteek bultzatutako korrante berritzaileek izan zuten garrantzia nabarmenduko da hurrengo lerroetan.

Alde batetik, Lev Vigotski dugu, hezkuntza interakzio edo elkarreragin sozial bezala ulertu zuena. Bere ustez, ikasleak bere ingurune soziala-

rekin duen interakzioaren bidez eraikitzen du bere ezagutza; izan ere, pertsonak gizartearekin izaten dituen interakzioak eragin handia du bere funtzionamendu intelektualean, eta horregatik esan daiteke, ikaskuntza prozesu sozial bat dela. Ikasle bakoitza subjektu aktibo bezala ulertu behar da ikaskuntza-prozesuan, eta ez bakarrik hartzaile pasibo bezala, izan ere, interakzio sozial horretan bereganatu dituen ezagutzei esker, gai da esanahiak ulertzeko eta haiei zentzu berri bat emateko. Horrela, aurretik dituen ezagutzak eraldatu eta berreraikiko ditu (Quintero, 2019).

Beste alde batetik, Paulo Freire pedagogo eta pentsalaria dugu, pedagogia kritikoa deituriko teoria proposatu zuen eta harekin hezkuntzari eta gizarteari, oro har, ekarpen garrantzitsua egin dio. Ikaskuntza dialogikoaren bidez hezkuntzari eta irakasle eta ikasleen arteko harremanei heltzeko ikuspegi guztiz berri eta desberdin bat ekarri du (Freire, 1997). Proposamen freirearrean elkarrizketa ekintza pedagogiko batean kokatzen den eskakizun existentziala da. Elkarrizketa horretan, irakaslea ez da irakasten duen bakarra, eta ikaslea ez da ikasten duena soilik; biek, ekintza dialogikoan, elkar hezten dute, eta irakasle kritikoa zeregina ikaslearentzat biderik onena bilatzen laguntzea izan behar da, ikasleak munduan duen lekua har dezan eta kritikoki azter dezan (Pallarès, 2014).

1.1.2. Irakaskuntzaren kontzeptio berri baterantz

Ildo horretan, gaur egungo literatura zientifikoak kultura, interakzioa eta elkarrizketa nabarmentzen ditu ikaskuntzarako funtsezko faktore lez (Apple & Beane, 1997b; Arostegui, Darretxe & Beloki, 2013; Freire 1997; Peterson, 1995; Sánchez Aroca, 1999). Eskola eremuan egiten diren jarduera guztiek, hezkuntza ez formalekoek ere, funtsezko zeregina dute ikasle guztientzako kalitatezko ikaskuntza bermatzeko. Hori egin ahal izateko, ikasle bakoitza ezagutu behar da, eta bide onena berari hitza ematea da, eta esateko duena entzun.

Hezkuntza-prozesua XXI. mendean kokatu behar da, ingurune berriari erreparatu behar dio, eta globalizaziotik eratorritako eraldaketa sozialak aintzat hartu. Horregatik, ezagutzaren transmisio eraginkorrak askotariko euskarriak erabili behar ditu; izan ere, bat egiten du ahozko kodifikazioarekin, idatzizko kodifikazioarekin eta ikasleen ikonosfera digitalarekin (Pallarès, 2014). Era berean, ezin dugu ahaztu ikasleen aniztasuna eta historikoki arraza, klasea eta generoa diskriminazio-iturri izan direla, eta hezkuntzan desberdintasunak eta diskriminazioa eragiten jarraitzen duela (Escudero, González & Rodríguez, 2014). Horrez gain,

bertso-eskoletan metodologiak kontuan hartu behar ditu ikasleen gaitasun, motibazio eta ikasketa-maila (Bernal & Martínez, 2009). Aniztasun hori aberastasun gisa ulertu behar da eta ez oztopo bezala, hau da, ezinbestekoa da ikasle guztien kalitatezko hezkuntza ahalbideratu eta bermatu behar duen irakaskuntza erabiltzea (Prieto et al., 2009).

Hala, azken ikerketetako aurkikuntzek ideia hau azpimarratu dute: demokrazian eta komunitate osoaren parte-hartzean oinarritutako hezkuntza sistemaren eta eskolaz kanpoko jarduerak berdinen arteko elkarriketaren bidez, hobekuntza akademikoak sustatzen dituzten eta justizia eta ekitatea bultzatzen dituzten hezkuntza-politikak garatzen dira. Horrela, eskolako eta eskolaz kanpoko eragile guztien ahotsak garrantzitsuak direla defendatzen da (Apple & Beane, 1997a; Arostegui, Darretxe & Beloki, 2013; Freire, 1997; Padrós & Flecha, 2014; Peterson, 1995; Murillo, 2006; Sánchez Aroca, 1999).

Puntu honetara helduta ezinbestekoa dugu irakasteko moduei buruz hitz egitea. Irakasteko moduei buruz hitz egiten denean, askotan, lidergo motei buruz ari gara. Izan ere, talde bat egoki gidatzea da irakaslearen lan nagusietako bat.

Lidergoa ulertzeko modua eboluzionatzen joan da garaiaren arabera. Lidergoari buruzko ikerketen hastapenak 1930eko eta 1940ko hamarkadetan koka daitezke, orduan garatu zirelako lehenengo teoriak. Ikuspegi horiek liderren edo gidarien ezaugarriak berezkoak zirela defendatzen zuten. Lewinek proposaturiko teoria oso garrantzitsua izan zen. Hiru lider mota proposatu zituen (Lewin, Lippit & White, 1939): 1. Autokratikoa edo autoritarioa. 2. Parte-hartzailea edo demokratikoa. 3. “Laissez faire” erakoa edo lidergo liberala.

Ondoren, beste ikertzaile batzuek lider baten portaera testuinguruaren arabera aldatzen dela adierazi zuten (Fiedler, 1967; Hersey & Blanchard, 1977). Handik urte batzuetara, 1980ko hamarkadan, ‘irakaskuntzako lidergoa’ agertu zen. Horrela komunitate baten kide guztien lidergo praktikak sortu, garatu eta finkatzeko prozesu gisa definitzen den lidergo dialogikoa sortu zen (Padrós & Flecha, 2014). Berdinen arteko elkarriketek, partaidetzak eta ahots guztiak kontuan hartzeak praktika inklusiiboak garatzen laguntzen dute. Lidergo dialogikoak kulturaren aldaketak ekarri zituen, besteak beste, komunitate osoaren konpromisoa eta erantzukizuna kontuan hartzen ditu eta ikastetxearen funtzionamenduan eta kudeaketan inplikatzeko da (Escudero, González & Rodríguez, 2014; Murillo, 2006; Sánchez, 1999).

Aurreko lerroetan planteatutakoa kontuan hartuta, egiaztatu daiteke gaur egun garrantzi handia duela ikasleak bere ikaskuntza-prozesuan duen jokoarak (Bernal et al., 2009). Gaur egungo metodologia aktiboetan ikaslea bere ikaskuntza-prozesuaren protagonista aktiboa da. Nabarmen-tzekoa da, halaber, ikasleek asko ikasten dutela prozesu honetan sortzen den besteekiko elkarreraginetik.

Azkenik, ikaskuntza esanguratsuaz hitz egiten da. Ikaskuntza horrek lotura du ikasitako ezagutzekin: ezagutza horiek eduki erabilgarria dute, errealista da eta egunerokotasunean aplikagarria da (Bernal et al., 2009). Irakasteko lidergoaren eraldaketa hori bertso-eskoletan ere gertatu da.

1.1.3. Kontzientzia eta ikuspegi feminista

Bertso-eskola gizartearen eredu soziokulturalak islatzen dituen espaziotzat hartzen da. Eskolak eta eskolaz kanpoko jarduerak leku eta garai bakoitzeko gizarte-sistema erreproduzitzeko joera dute, eta jendarte bakoitzean indarrean dauden botere- eta hierarkia-posizioen aldeko eta kontrako joerak agertzen diren agertokietako bat da. Hori dela eta, garrantzitsua da espazio horiek birpentsatzea, eta, horren bidez, praktika diskriminatzaile, sexista eta baztertzailetatik urruntzea (Montenegro & Corbalán, 2020). Ildo horretan, funtsezko puntu bat da feminismoaren teoriak irakaskuntzan sartzea (León, Martínez, Gamito & Vizcarra, 2020). Bertso-eskoletan, eskoletan bezala, bi kultura egon dira. Bata, gizonena, eskoletan irakatsi, ikasi eta positiboki baloratu dena, eta martxan jarraitzen duena. Eta bestea, emakumeena, ikusezin bihurtu, etxe-eremura baztertu eta negatiboki baloratu dena (Alvarez-Uria, Vizcarra & Lasarte, 2019). Egun, gizon eta emakumeen kategoriak gainditzen dituzten aniztasun berriak kontuan izan behar dira, sexua, generoa eta sexualitatea elkarrekin gurutzatzen direlako. Horregatik, hezkidetzak pixkanaka binarismoa gainditzearekin, transexualitatearen presentziarekin edo heterosexualitatearen deszentralizazioarekin lotzen hasi da (Alvarez-Uria et al., 2019).

Pedagogia kritikoaren eta feministaren arteko lotura interesgarria da. Pedagogia kritikoak zalantzan jartzen ditu irakaskuntza barruan dauden botere eta menpekotasun-harremanak. Pedagogia honek planteatzen duen bezala, ikaste-prozesuak etengabe egon behar du modu kritikoan hausnartzen. Pedagogia kritikoak irakaskuntza praktika politiko, sozial eta kultural gisa ikusten du, eta, aldi berean, helburu nagusi gisa planteatzen du ekitate ezak sortzen dituen subordinazio moduak za-

lantzan jartzea, edo diferentziak onartzen ez dituzten harremanek salatzea, besteak beste (Montenegro et al., 2020). Horregatik, bertso-eskoletan bi norabidetan proposatu beharko lirateke zereginak eta jarduerak: alde batetik, neskek genero-rola gainditzen jarraitzeko lekua izan behar dute haien autonomia eta askatasun maila handitu dezaten. Beste alde batetik, mutilek maskulinitate hegemonikoaren berrikuspen kritikoa egitea ezinbestekoa da (Alvarez-Uria et al., 2019).

Bertsolaritzaren alorrean, emakume bertsolariak eremu publikoan gizonen pare egoteko eskubidea aldarrikatzen ari dira, generoari buruzko hausnarketa kritikoa bultzatzen dute eta ikuspegi androzentrikoa salatzen dute (Alberdi, 2019). Izan ere, bertsolari kopuruari begiratu gero, argi dago emakumeen zapalketa sozialaren ondorioz desoreka handia dagoela (% 75 gizonak eta % 25 emakumeak dira) (Zubiri et al., 2019). Egoera horren aurrean diskriminazio positiborik ez egoteaz gain, emakume bertsolariei ematen zaien espazio sinbolikoa ere nahiko mugatua izan da orain arte, osagarri izaten baitira gehienetan. Horri gehitu behar dizkiogu legitimazio falta eta publikoaren zati bat deseroso eta aurka agertzea generoarekin lotutako gai honen aurrean (Zubiri et al., 2019).

Bertsolaritza plazagizonena izan da historikoki, eta emakumeak haien presentzia eta parte-hartzea lortzeko bidea egiten ari dira, plazandre izateko eta aritzeko eskubidea borrokatzen (Lasarte, Vizcarra, Perales & Fernández, 2020). Emakume bertsolariek azken hamarkadan euren egoerari buruz hausnartu dute eta kolektiboki kontzientzia hartze prozesu bat bizi izan dute. Ikuspegi feministatik bertsolari izatea haientzat zer izan den, eta bereziki testuinguru horretan emakume izatea zer den izan dute gogoetagai (Alberdi, 2019).

Emakume bertsolari askok, esan bezala, kontzientzia feminista eraiki dute, edo eraikitzen ari dira, bertsolari izateko eredu hegemonikoa den plazagizona izan zuten erreferente horretatik aldenduz eta haien irudia sortuz, baina horra heldu ahal izateko krisi garai bat pasatu behar izan dute, aldaketarako inflexio puntu bat. Krisi edo aldaketa-une horretan konturatu dira bere bertsolari-identitatea eta bere emakume-identitatea eraiki dituztela tradizioak emandako menpeko rol bereizietan oinarrituta, rol maskulinoaren imitazioa eginez edota egokitu zaien rol femeninoa jokatuz (Alberdi, 2019).

Beraz, baieztatu daiteke XXI. mendearen hasieratik hona emakume bertsolariak zenbait topaketetan elkartu direla eta jabekuntza prozesu batean dabiltzala. Topaketa horietatik abiatuta, genero ikuspegia eta be-

girada feminista bertsoaren munduan txertatzeko eta lantzeko ekimenak sortu dituzte, (Artetxe, 2019a), pertsonalaren eta politikoaren arteko loturak urrats bakoitzean eginez.

Horrela, bertsolaritza tradizioetik modernitaterako bidea egiten ari den honetan, emakume bertsolariak aldaketa prozesuan daude eta haien ingurune hurbilean horren eragina sumatzen ari dira. Ahots subalternoa izatek (Spivak, 1993), agente izatera pasa dira (Kabeer, 1999), hau da, ahanzturan eta isilik egotetik ahots propioa aurkitu eta erabiltzeko bidea hartzea pasa dira (Lasarte et al., 2016). Agentzia kontzeptuak emakumeek duten ekiteko, aktibatze gaitasuna eta biktima edo objektu izatek subjektu edo agente izatera pasatzea adierazten du. Horren arabera, emakume bertsolariak bidean modu batean edo bestean ukatu zaien boterea hartzen eta ahalduntzen joan dira (Rowlands, 1997). Beraz, esan daiteke kontzientziadun diskurtso bat sortzen ari direla, maila pertsonalean eta maila kolektiboan.

Nancy Downing-ek eta Kristin Roush-ek (1985) azaldu zuten identitate feminista eraikitzeke ezinbestekoa dela kontzientziazioa eta generoaren inguruan dauden aurreiritzi eta diskriminazioei aurre egitea. Bertsolaritzari dagokionez, bide horretan hainbat lan eta hainbat estrategia jarraitu dira. Hausnarketa eta gogoeta asko mahai gaineratu dira bertsolari izateko eredu patriarkal edo maskulinoa imitatuz bizi izandako esperientziei buruz eta Jone Miren Hernándezek (2019) aipatzen duen bezala, prozesu hori bukatu gabe dago.

Egun esparru ezberdinetan genero perspektiba txertatzen ari dira bertsolaritzaren komunitatean dauden pertsona kontzientziadunak eta Bertsozale elkarteko Genero taldeak eta zuzendaritza talde berriak. Egun norabide honetan ekimenak eta taldeak daude abian bertsoaren munduan; emakume bertsolarien arteko sareek eta beste emakume feminista batzuekiko harremanek eraman dituzte emakume eta bertsolari sentitzera modu kontziente, kritikoa, banaezin eta kolektiboan (Lasarte, Fernández, Alvarez-Uria & Gómez-Pintado, 2019).

Bertsolaritza gaurkotzen, eraldatzen eta bere kalitatea hobetzen laguntzen ari dira emakume bertsolariak diskurtso berriak sortuz (Zubiri et al., 2019), eta egindako lanketa islatuko da irakasle gisa erabiltzen dituzten irakaskuntza metodo, gai eta baliabideetan ere. Izan ere, bertsoaren munduan aldaketa handiak gertatzen ari dira eta prozesu honetako ardatzetako bi bertso-eskolak eta emakume bertsolarien sareak dira. Batak neskei ateak zabaltzen dizkie bertsolaritzaren komunitatera sarbidea pa-

rekidetasunez emanenez, eta besteak kontzientziazteko, kидetasuna bermatzeko, eta subjektu aktibo eta ahaldundua sortzeko aukera ematen die.

Ikerketa honetan emakume bertsolari eta bertso-irakasle diren profesionalak izandako irakasle esperientziak kontatu dizkigute eta haien ahotsak kontuan izan ditugu, haien eskola-saioretan egindako behaketa-rekin batera, testu hau gauzatzeko. Haiek, haien emakume, bertsolari, eta irakasle izaera, pentsamolde eta jardueretatik abiatuta, bertsolaritza ulertzeko modu berri batera heldu dira, eta horren ondorioz arte edo kultura-ekintza horren metodologia eta irakaskuntza eraldatzen eta gaurkotzen ari dira.

1.1.4. Bertsolaritzaren metodologia eta baliabideak

Bertsolaritza euskarari eta euskal kulturari lotua egon da, kulturaren biziberritzean erreferente gisa hartua izan da, eta, era berean, hizkuntzaren iraupenean eta estrategian ere zer esan handia izan du. Genero literario-komunikatibo hau mende aldatetarekin batera landa eremutik ingurune hiritarrera zabaldu da (Lasarte et al., 2016; Zubiri et al., 2019) herriko plazatik eskolarako bidea eginez, besteak beste. Egunotan, esan bezala, bertsolaritza bertso-eskoletan eta hezkuntza arautuan lantzen da, baina lan honetan hezkuntza ez formalari begiratuko diogu, bertso-eskoletan egiten denari.

Metodologia egokia eta eraginkorra ezartzeko ikaskuntza-irakaskuntza prozesu batean kontuan hartu beharko litzateke zer-nolako tesuingurutan ezartzen den. Hala, Alonso, Gallego eta Honey-entzat (2004), ikasleek dituzten ikaskuntza-estiloak ezagututa, laguntza pedagogikoa ikasleen ezaugarrietara egokitu daiteke, hezkuntza-kalitatea eta errendimendu akademikoa handitzen laguntzeko (Gutiérrez, García & Vieira, 2012).

Gutiérrez, García eta Vieirak (2012) eta Frank Coffield eta bere laguntzaileek ikaskuntza-estiloak neurtzen dituzten tresnak behar bezala aplikatzeak abantailak dituela diote, eta ikasleek eta irakasleek haien ahulezien eta indarguneen ezagutza areagotzen lagunduko lukeela. Bestalde, Eugene Saddler-Smith en iritziz (2001) autoezagutza horren potentziala ohiko jokabideak behatzean eta zalantzan jartzean agertuko litzateke.

Bertsolaritzaren ikaskuntza-irakaskuntzari begira, bi eredu nagusi bereiz ditzakegu: metodologia tradizionala eta metodologia berritzailea.

Bertsotan ikasteko hastapenetan erabiltzen zen metodologia eredu tradizionala edo zurruna eta patriarkala edo androzentrikoa zen (Lasarte et al., 2016). Ikerketa batzuen arabera (Alberdi, 2015; Lasarte et al., 2016), oinarritzko teknika ikasi eta ikasleek oso gazte eman behar zuten oholtzarako jauzia, ez zen elkartasunik, konplizitaterik, autoestimurik ezta konfiantzarik lantzen bertso-eskoletan; bertsolari eredu bakarra zegoen eta eredu maskulino hori emulatzeko zen. Esan daiteke eredu tradizional horretan irakaslea izaten zela protagonista, komunikazioa norabide bakarrekoa zen, ikaslea pasiboa zen eta berehala bakarka inprobisatzen hasten zen beste ikasleekin lehian, oholtzan. Irakasleak soilik ezagutzak transmititzen zituen eta bertsolaritzaren alde teknikoari garrantzi handia ematen zion (edukiari eta ez harremani).

Joxerra Garzia, Andoni Egaña eta Jon Sarasuaren *Bat-bateko bertsolaritza* liburuan (2001) Amurizaren bat-bateko bertsolaritzaren definizioa aipatzen dute. Horren arabera, doinua, errima eta neurria dira bertsolaritzaren alderdi teknikoak, ikaskuntzaren edukiak. Gaiak ere aipagarriak dira, bertsolariak bere inprobisazioan poesia, gogoeta eta txantxa tartekatuz, hainbat arlotako informazioa eskaintzen duelako. Bertsolariaren ekarpena, hain zuzen, maila desberdin horien erabilera sortzaile eta erakargarrian datza: gizarte albisteak, politika aipamenak, sexu-kontuak, kultura aferak, herriko gorabeherak... Halaber, ikus-entzuleen egoerari buruzko aipamenak ekartzen dituzte testuingurua aintzat hartuz, maiz beste bertsolariek esandakoaren aurkako bat-bateko erantzun eta zirikadaz ziprztinduta (Garzia, 2011).

Bat-batekotasuna ez da prozesu erraza, teknikaren ezagutza sakona behar da eta diskurtsoak eta garatzen diren ideiak landuak izan behar dira (Amuriza, 1982). Bertso idatzien kasuan aldiz, sortzeko prozesuan bat-batekoaren teknika berbera erabiltzen da, baina bertsolariak behar beste denbora izaten du bertsoa prestatzeko (Lasarte et al., 2016).

Egungo metodologia berritzaileak kontuan izaten ditu bertsoaren alde teknikoa eta bertsolarien alde sozio-emozionala (Lasarte et al., 2016). Metodologia berritzaileak ikasleak aktibatzen ditu, eta haien ikaskuntzaren protagonista bihurtu; irakaslea, bitartean, bidelagun eta laguntzaile rolean dago. Jarduerak esanguratsuak, motibagarriak eta praktikoak dira, errealitatearekin konektatuta daude eta ikaslea autoebaluazioa eta autoerregulazioa lantzerantz bideratzen dute.

Metodologia aktiboek hiru ardatz dituzte: a) ikasle engaiatuek aurreraguztatetik ikasketa esanguratsua eraikitzen dute; b) ikasleak trebatzen

dituen autogidatutako ikaskuntzaren sustapena egiten da; c) egoera erreale konplexuetan oinarritutako irakaskuntza egiten da (Ezquerria, De Juanas & Martín, 2015). Metodologia hauek ikasgelan eraginkorrak izan daitezten lau osagai bete behar dituzte: 1. Helburuekin, edukiakin, taldearekin eta unearekin ondoen bat egiten duen metodologia aukeratzea. 2. Helburuetara eta taldera ahalik eta ondoen egokitzea. 3. Metodologiaren mekanika argi azaltzea ikasleak seguru sentitzeko eta funtzionamendua ondo ezagutzeko. 4. Taldekide guztien parte-hartze aktiboa ziurtatzea (Gómez-Pintado, Rojo & Zuazagoitia, 2018).

Bertso-eskolen testuinguruari begira, metodologia berritzaileek ikasleen autonomia eta sozializazioa sustatuko dituzte, ikasle-taldearen araberako egokitzapenak egingo dira ikasle guztien beharrak eta interesak aintzat hartzeko, eta praktika erreflexiboa bultzatuko dute, alderdi teknikoa lantzearekin batera.

Bat-bateko ahozkotasanera ez da heltzen lan egin gabe, esan bezala, eta metodologiaz, estiloaz eta lidergo motez jardun ostean, bertsoak ikasi eta irakastean erabiltzen diren materialei ipiniko diegu arreta orain. Horixe ditugu hainbat erreferentzia-obra bertsogintzan trebatzen laguntzeko: Xabier Amurizaren *Hiztegi Errimatua* (1981), *Zu ere Bertsolari* (1982) eta *Hitzaren Kirol Nazionala* (1981) dira ezagunenak.

Egun, trebakuntza hori egiteko joera berriak daude, testuliburuak ez dira nagusi, euskarri digitalek hartu dute zentraltasuna. Era berean, sortutako lehen material horri genero perspektiba txertatu zaio (Lasarte et al., 2016). Emakumeen zapalkuntzarekiko sentsibilizazioa lortu da eta emakumeak azaltzen hasi dira Bertsozale elkarteak argitaratutako materialetan. Horrez gain, bertsozaletasuna lantzeko irakasleak material funtzional, gaurkotu eta erakargarriak erabiltzen saiatzen dira. Oso inportantea da, gainera, ikus-entzunezko baliabideak erabiltzea, horrela ikasleen ekoizpenak erregistratu daitezke.

2. Metodoa

Orain artekoa esanda, lanaren helburu nagusia zehaztuko dugu: emakume bertsolari-irakasleek bertso-eskoletan erabiltzen dituzten metodologiak (estrategia pedagogikoak, klaseratutako jarduerak, baliabide material eta didaktikoak), irakasteko lidergoa eta moduak (estilo pertsonalak, komunikatzeko gaitasuna, motibatze trebetasuna, inplikazioa eta konpromisoa) eta horretarako erabilitako bitartekoak nolakoak diren

ikertzea, eredu tradizionaletik berritzaileera pasatu direla frogatzeko eta, horrekin batera, kontzientzia feminista hartzeak haien irakasle-jarduranean eraginik izan duen egiaztatzeko.

Artikulu honetan, esan bezala, emakume bertsolariek bertso-eskoletan erabilitako metodologia ikertzen da. Kasu-azterketa bat da, izan ere, emakume bertsolariek irakasle gisa garatu duten ibilbide propio bat aztertzen da. Informazioa biltzeko erabili diren tresnak bi izan dira: elkarrizketa sakonak eta bertso-eskoletan egindako behaketa etnografikoak. Egiazkotasuna bermatzeko, informazioa biltzeko hainbat metodo eta hainbat pertsonaren iritziak alderatu dira eta horretarako triangulazioa erabili da. Puntu honetan, garrantzitsua da ezagutzeko zein motatako esanahiak ematen dizkieten emakume bertsolariek hainbat bizipen eta egoe-rari.

Hartu den ikuspegia formatiboa izan da, ezinbestekoa delako irakasleen prozesua ulertzea eta testuinguru horretan kokatzea aztertutako emakumeak; bertsolari eta irakasle gisa aldi berean.

2.1. Kasu-azterketa

Esan daiteke kasu azterketa baten aurrean gaudela (Colás & Buendia, 1992): emakume bertsolariek bertso-eskoletan erabiltzen duten metodologiak eta irakasteko moduak aztertuko baitira. Ikerketak bi fase nagusi izan ditu, alde batetik, bertsolaritzaren irakaskuntzari buruz emakume bertsolari eta irakasleen pentsamenduak eta sentimenduak jaso ditugu elkarrizketa sakonen bidez. Tresna horien bidez honako informazio hau jaso da: metodologia (erabiltzen diren metodoak, bai jaso zutena, bai berriak proposatzen dutena) eta irakaste moduak (marka pertsonalak, komunikatzeko gaitasuna, motibatzekeo trebetasuna, inplikazioa). Beste alde batetik, bigarren fase batean, egungo emakumeek bertso-eskoletan erabiltzen dituzten metodologiak ezagutzeko eta euren ekarpena zuzenean jasotzeko behaketak egin dira haien eskola orduetan.

Errealitate baten ulermena eta interpretazioa egin nahi izan da diskurtsoen eta praktiken bilketaren bidez, zehazki emakume bertsolarien ekarpena bertsolaritzaren irakaskuntzan nolakoa den ezagutu nahi izan da. Horrek eskatu du ikertzaileak testuinguruan murgiltzea eta aztertutako pertsonarekin mintzatzea bertatik bertara (Rekalde, Vizcarra & Macazaga, 2014; Vallés, 2003). Hori lortu ahal izateko, ikertzaileak erantzunak bilatu ditu modu sistematiko eta metodikoan (Flick, 2014).

2.2. Testuinguruaren deskribapena

Ikerketa honen testuingurua bertsolaritza da, zehazki, bertso-eskoletan burutu da, bertsogintza jorratzen den ohiko lekuetan. Toki horietan emakume bertsolariekin egon gara, haien irakasle rola hobeto ezagutu nahian. Hori lortzeko, alde batetik, behaketa eta bestetik elkarrizketa sakonak egin dira.

Bertsozale elkarteak adierazten duen bezala, bertso-eskolak bertsolaritzaren ezagutzan sakontzeko eta hizkuntzaren alde ludikoa lantzeko eratzen diren guneak dira, eta era berean, euskal kultura modu sortzaile eta aktiboan bizitzeko.

2.3. Partaideak eta informazioa jasotzeko estrategiak

Elkarrizketa sakonetako partaideak: ikerketa honetan 10 emakume bertsolari elkarrizketatu dira, eta elkarrizketatuak izendatzeko honako kode hauek erabili dira: Berts1 20151112; Berts2 20151119; Berts3 20151201; Berts4 20151201; Berts5 20151203; Berts6 20151224; Berts7 20160104; Berts8 20160109; Berts9 20160115; Berts10 20160131. Elkarrizketatutako bertsolari bakoitzari zenbaki bat eman zaio, eta kodea elkarrizketaren egunarekin osatu da.

Elkarrizketatutako emakumeak bertsolariak izateaz gain, bertso-irakasleak ere badira. Horietako 6, 10 urte baino gehiagoz aritu dira kantuan, eta horietako 4k 60 bertso-saiotik gora egiten dituzte urtean. Elkarrizketatutako emakume bertsolari-irakasle batzuei haien irakas-saioak behatzeko baimena eskatu zitzaion

Behaketetako partaideak: behaketak bertso eskoletan burutu dira, eta, hala, 2 emakume bertsolari-irakasle eta haien ikasleak behatu dira orotara, eta 8 saio grabatu ziren. Behatutako emakume guztiak elkarrizketa sakonetan parte hartu zuten bertsolari-irakasleak dira. Honako kode hauekin izendatu ditugu: Irakas1 eta Irakas2.

2.4. Prozedura eta analisirako tresna

Elkarrizketa sakonak eta behaketak egin dira eta gerora transkribatu da guztia. Informazioaren analisia landa, lanarekin batera, oso etapa garrantzitsua da (Goetz & Lecompte, 1988). Kasu honetan, jasotako informazioa analizatzea prozesu bat izan da, funtsean induktibo-deduktiboa, dinamikoa eta sistematikoa, eskatu duena jasotako iritzien mezua eza-gutzea, aukeratzea, sailkatzea, alderatzea eta interpretatzea. Prozesu

honi esker, fenomenoak gorpuzten dituzten kontzeptu gisa ordezkaturako informazioetatik ideia nagusiak atera ahal izan dira (dimentsioak eta kategoriak), eta fenomeno horietatik atera diren kontzeptuek (azpikategoriak) (Coffey & Atkinson, 2003; Rodríguez, Gil & García, 1996) sistema kategorial bat osatzen dute (2. taula).

Sistema kategoriala, analisia egiteko, emaitzak antolatzeke eta narrazioa eratzeko baliagarria da. Narrazioaren hari argumentatiboa eratzeko sistema kategoriala eraiki da NVivo11 pakete digitalaren bidez eta jarraian kategoria bakoitzean bildutako edukia interpretatu da.

2. taula: analisi tresna, sistema kategoriala

Kategoriak	Adierazleak	
Bertso-eskoletako metodologia tradizionala eta metodologia berritzaileak	Metodo tradizional-patriarkala (egun bertso-eskoletan irakasle dabilzan emakume bertsolariek ikasle gisa jaso zutena).	
(ikaskuntza-irakaskuntza lortzeko erabiltzen diren estrategiak eta jarduerak, lehen eta orain)	Metodo berritzaile kritiko-feministak (egungo emakume bertsolariek bertso-eskoletan irakasle gisa erabiltzen duten metodologia).	Irakaskuntza metodoak
		Metodologia aktiboak eta lidergo motak
		Kontzientzia feminista/pedagogia feminista
		Bertso-eskoletan erabiltzen diren baliabide eta materialak

3. Emaitzak

3.1. Pedagogia tradizional-patriarkala

Lehen atal honetan elkarrizketatu ditugun emakume bertsolari-irakasleek ikasle gisa jaso zuten metodologia izango dugu hizpide.

Hasierako bertso-eskoletan, 1980ko hamarkadan, garrantzitsuena bertsolariak prestatzea eta ahalik eta bizkorren plazara kantatzera ateratzea zen. Alderdi horretatik, jaso zuten metodologiak bertsogintzan trebatzea zuen helburu, modu horretan, irakasteko estrategiak horretara bideratuta zeuden, eta, hala, ‘errepikapena’, ‘errimak’ eta ‘doinutegia’, ‘bertsoak idaztea kantatu baino lehen’, ‘bertso jarraiak egitea’, eta ‘bata-batekotasuna’ lantzea ezinbestekoak ziren. Oholtzan izan beharreko jarraia eta jokaera oso garrantzitsuak izanda ere, emozioen kudeaketari

eta komunikazioaren lanketari ez zitzaien lekurik egiten; honela aipatzen du elkarrizketatutako emakume bertsolari batek horren inguruan:

Nik diferentzia argia ikusten nuen gure bertso-eskolako garaian eta agian hala behar zelako baina eske... Iparraldean ez zegoen bertsolaririk, ez zegoen inor. Amets eta Sustrai. Miren Artetxek egiten zuen baita ere, eta Xumai, baina ez zegoen bertsolaririk. Eta bertsolariak behar ziren eta orduan bertso-eskolaren helburu bakarra zen bertsolariak ateratzea (Berts5 20151203).

Elkarrizketatutako bertsolari gehienek bertso-eskolako “giroa oso serioa zela” gogoratzen dute. Horietako batzuk oso goiz hasi ziren bertso-eskoletan, eta orduan egoera horretan giroa ez zegoen prestatua txikientzat:

Hor jolasa izateari pixka bat uzten zion, akademikoagoa zen edo askoz zehatzagoa, bestea librea zen. Orduan ia hori pixka bat kuadratuagoa zen eta nik, egia esan, gogoan daukadana da, gelan izango baldin baginen 18, pare bat geunden guretzako oso-oso erraza zena eta oso basikoa zena egiten genuena. Eta agian etxeko lanak: ‘ba hurrengo asterako hau bukatu behar duzue’ eta egiten genituen gureak (Berts5 20151203).

Ikasle hasiberrientzat metodo tradizionala ‘errepikapenak’ egitea eta memoria lantzea zen, hots, bertsoa buruz ikasi eta behin eta berriro kantatzea. Beste kasu batzuetan ‘errima’ eta ‘doinutegia’ aipatzen dira. Baina kasu guztietan, bertsogintza hobetzeko asmoz, errendimendua eta kalitatea ziren ardatz. Gazteagoak direnek, berriz, beste korrante irekiago batzuk aurkitu zituzten memoria, errima eta doinua jorratzeko, adibidez kantautoreen abestiak bertsotarako aprobetxatzea. Honela gogoratzen du emakume bertsolari batek:

Lopategirekin ez genuen hainbeste lantzen, doinutegia adibidez, eta Lopategik esaten zuena: “egin, bertsotan egin, bapatean egin, errima eta hori, baina egin”. Eta hemen igual landu genuen doinutegia, niretzako oso inportantea zen, ez bakarrik doinuak kantuak behai, kantuak ikasi nituen. Igual zaleak behai, bueno honek ez dauka zerikusirik, baina adibidez egon zen bat oso zalea zena... Silvio eta Sabina gustokoak zituena, eta orduan Sabina eta Silvioren kantuak ikasi genituen. Azkenean ez da bakarrik bertsoa, orduan hori zabaltzen zen, lehenengo igual lagunen artean (Berts5 20151203).

1980ko hamarkadaren amaieran, ‘bat-batekotasuna’ hasiera-hasieratik garatzen zen, baita umeeekin ere, izan ere, oso goiz hasten ziren txapelketetan parte hartzen, 10 urte ingururekin:

Lopategik egiten zuen guk adin horretakoak ginenean, apur bat praktikorak. Dena bat-batekoa, hasiera-hasieratik dena bat-batekoa. Eta gaur egun ez da hainbeste, bueno gero bakoitzak bere metodoak izango ditu, baina bueno, gaur egun 8 edo 9 urteko umeei pixka bat lasaiago hasten zaie, eta ez zaio hainbesteko garrantzia ematen... Klaro! guk 10 urterekin txapelketak geneuzkan! 10 urtetik 14 urtera txapelketa zegoen, gaur egun ia ez dago. Eta orduan 10 urtetik 14 urtera Iparralde osotik 2 pertsona, bueno, berez 6 joan behar zuten, baina gu 2-3 joaten ginen (Berts10 20160131).

Bat-batekotasuna menderatzea bezain garrantzitsua zen oholtza gainean ematen zen ‘itxura’. Sendotasuna, ziurtasuna, ausardia, seriotasuna transmititu behar zuten, gorputz jarrerak horretaz hitz egin behar zuten:

Paparra atera eta kantatu (Berts3 20151201).

13 urterekin gainera “bueno, bueno aurrera, eta sekula ez kikildu eta sekula ez umildu eta beti disimulatu”. Klaro, zure bizitzaren etapa batean zaude non oraindikan zure gorputza desarroilatzen ari da. “Atera petxua” esaten dizute “ostia ba atera petxua”. Nik justu disimulatu nahi nuena garai horretan (Berts8 20160109).

Ez zen kontuan hartzen norberak senti zezakeen lotsa, eta errendimendua ezinbestekoa zen; eredu tradizional-patriarkalak txapelketara joatea zuen jomuga.

3.2. Emakume bertsolariek irakasle gisa erabilitako metodologia

Bigarren atal honetan elkarrizketatutako emakume bertsolari-irakasleek erabiltzen duten pedagogia berritzaile-feminista azalduko da; metodologia propio bat eraiki dute eta bertso-eskoletan erabiltzen dituzten estrategia pedagogikoaz mintzo dira, baina baita irakasteko moduez ere. Atal hau osatzeko, behaketetan eskuratutako elkarrekintzak eta elkarrizketa sakonetatik ateratako adierazpen edo ahotsak erabiliko dira; horrekin batera saiaturako gara adibideen iturriak esplizitatzen atal bakoitzean.

3.2.1. Irakaskuntza metodoak

Metodologia planteatzeko helburua motibazioa piztea izan da. Horren arabera, gazteen behar eta nahiak ezagutzea da lehenetsunetako bat; horrela, bertsogintzarekiko gustua hartzea ahalbidetuko da, jolasa-

ren bidez, esaterako. Kasu honetan, elkarrizketa sakon batean lortutako hausnarketa aukeratu da adibide gisa:

Nik uste dut beti saiatu naizela ariketak, jolasak, asteburu pasak egiten, ba engantxatzeko gazteak eta hortako hor nire energia gehiago joan dela hortikan, eta ez hainbeste hausnartzera nire bertsokera, nire irudi, nire irudi mediatiko, nire kantaera, igual pixka bat beraiek... Eta gero ia pixka bat garapena edo eskatzen duten taldeetan ba baita ere eureri hurbil egingo zaizkien gaiak, bertsoak, ariketak, monotonian ez erortzeko (Berts4 20151201).

Gazteengana ailegatzeko nahi hori ikusten da eskoletan, haien esperientziak erabiltzekoa irakasleak gaia jartzen duenean, hurrengo aho-tsean ikusten dugun bezalaxe. Irakasleak aprobetxatzen du gelan sortutako goera eta hari emandako erantzuna taldeak osatzeko:

Irakaslea (gaia jartzen): Bueno, asmatu behar duzue, gaia emango dizut. Eider mozkortu egin da. Orduan hiruretarako bueltan egon biozue. Araitzek dio onena dala ebatzie Eiderri eta jutie institutura. Benga eta buelta institutura. Irunek dio ezin dela irakasleen aurrean horrela aurkeztu... ze bestela... eta Eider hor dago erdixen hor gustora. Orduen erabaki biozue zer egin. Jun zarie institutotik, goiz pasa, eguerdiko buelta eta txispau da pixka bat. Alaitzen ustez onena da bueltetie irakasleengana, Irunek dio ezetz, behintzat apur bat pasau arte (Irakas1).

Metodologiarekiko kezka egonda ere, askotan intuizioaz baliatzen dira. Topatzen dituzten arazoei erantzuna emateko, plazan bezala inprobisatzen dute egoerara egokitzeko; izan ere, askok ez dute formazioa jaso (bertsogintzan) irakasten aritzeko, eta, horren ondorioz, haien ibilbide eta bizipenetatik edaten dute aurrera egiteko. Hona hemen elkarrizketatutako emakume bertsolari batek adierazitakoa:

Ez da erraza, ni ez naiz pedagogo, ez naiz psikologoa, nik kazetaritza ikasi nuen. Orduan gauza asko egiten ditut intuizioz, pentsatzen ondo, egiten ditudala eta ez dakit gero lortzen dudan hori ez? (Berts3 20151201).

Taldea egiteko estrategiak erabiltzen dituzte, taldekideen arteko eza-gupena hobea izan dadin eta konfiantza giro bat sortzeko, hau da, sareak sortzen dituzte konfiantza hori aldameneko ikaskideekin giro ona, eroso, askea egon dadin:

Taldea ez hausteko dinamikak, elkar ezagutzarena, hori ere uste dut oso inportantea dela, horretan ere beti saiatu gara asko, ez? (Berts4 20151201).

Irakasteko moduari begira, lantzen dituzte doinua, errima eta neurria bertsogintzan trebatzeko, modu horretan bertsogintza era tradizionalean ikasiz. Hala gogoratzen zituzten batzuek euren txikitako esperientziak:

Pixka bat nola erakutsi zortziko txikia, amaiera pentsatu behar dela lehenengo, errima batzuk eman, errimak lantzeko oin batzuk eman. Gero Santutxukoa erabili ere, ba kantu batzuk eta bertso zahar batzuk hartu eta horrekin egiten genituen horrelako liburuxka potolo batzuk eta handik kantatzera. Eta gero umeak zirelako ba bertso jolas batzuk sartzen nituen, igual hori amaieran 5-10 minutu ba errimen joku eta beste joku batzuk egiten genituen (Berts5 20151203).

Bertsoak egiteko, progresioarekin jokatzeko dute, teknika errazagoak erabiliz hastapenetan, adibidez, puntuka, koplaka, zirtoak eginez edo neurri txikiko bertsoak osatuz, laburragoa delako eta errazagoa bat-batean asmatzeko, edota hurbileko gai ezagunak jarritz:

IRAKASLEA: Orduen ipiniko dizuet gai bat, gai orokor bat eta zuek bina koplak bota biozuek. Bueno elurre, oingo astien elurre egonda... Orduen, bakoitzak berie, e? Irune zu izango zara kalien bizi dan neska bat eta zu Araitz baserri batean bizi zea. Orduan Irune oso pozik dau, elurre egin duelako, kalien egongo dalako, oso polita izango dalako... igual eskolara ez dalako joango, baina Araitz ez dago hain pozik ze elurre egiten daberenien, kotxien ezin da jun auzora, argixe jun eiten da, eta dana buruhauste izaten dabe. Orduan bina koplak bota biozuek bakoitzak (Irakas1).

Elkarrizketatueta batek adibidea jartzen du, eta hala esaten du: idatziz hasita eta koplak eta zortziko txikia bide, bertsoak idatzetik bertsoak kantatzera pasatzen direla ikasleak, baina berak bertso-zaharrak erabiltzen dituela bidelagun, ereduak memorizatzeko. Eta txikiek kantatzen ikasten dute jolastan duten bitartean:

Ba, hasteko niri bertso paper zaharrak kantatzea beti gustatu izan zait, jende askok ez du ezagutzen, iruditzen zait oso polita dela, asko ikasi daitekeela hortik, eta baita ere doinuak ikasteko balio du. Gauza askotarako balio du eta aukeratuz gero izan daitezke zaharrak edo berriagoak. Baina ondo aukeratuz gero, ba, umeentzako oso gustagarriak izan daitezke. Hortik aurrera ia mailaren arabera, ba, dependitzen du, ez? Ba txikiagoekin gustatzen zait jolastea, hasieran zortzi urtekoekin edo horrela ez ditut jartzen bapatean kantatzen, gai bat ematen diet edo dena delakoa, normalean koplekin hasten dira (Berts5 20151203).

3.2.2. Metodologia aktiboak eta lidergo motak

Saiakuntza eta errakuntza bidezko ikaskuntzaren alde egiten dute maiz, horrela hainbat proba egiten dituzte, eta funtzionatzen duena berriro proposatzen da. Hurrengo ahotsetan ikus daiteke irakasleak nola kontatzen duen ikaskuntza prozesuaren izaera.

Eta gero ia ariketatxoak, ez? Ba esperientziak erakusten dizuna zeinek funtzionatzen duten eta zeinek ez. Eta zein, igual, balio duten aitzinera joateko eta zein egiten dituzu, kontzienteki bada ere, jolasteko bakarrik, baina bueno. Jolas horretan ere gauza pila bat ikasten da, nahiz eta ezin izan zehazki bertso gintzara zuzendutako ariketak (Berts4 20151201).

Gaur egun irakasteko estilo eta metodologia desberdinak erabiltzen dituzte bertso-eskoletan, baina garai batean kasu guztietan erabiltzen zen metodologia bera, pedagogia tradizionala. Egun irakaskuntza dibertsifikatu da eta irakasle batengandik beste batengana irakasteko moduak aldatzen direla diote, nahiz eta gehienen oinarria pedagogia berritzailea izan. Elkarrizketatutako emakume bertsolari batek honela aipatzen du:

Metodo aldetik, bertso-eskolek daukaten ona hori da, bertso-eskola bakoitzean esango nuke irakasle bakoitzak daukala berea, bere estiloa eta bere 'rolloa' dauka. Ni ikasle nintzenean egiten genuena zen juntatu, banatu oinak edo gaiak euskarrietan eta bertsoak egin eta punto. Eta nik nire ikasleekin daukadana guztiz bestelako gauza bat da (Berts1 20151112).

Egoerak antzezten dituzte, simulatzen dituzte eta dramatizazioak egiten dituzte. Kasu batzuetan izan daiteke *role playinga* egiteko aukera ematen duen metodologia, aurreikusi daitezkeelako gertatuko diren zenbait egoera eta bitarteko horrekin landu. Horrela, bertsolaritzaren egunerokotasunean aplikagarriak eta errealistak diren egoerak eramaten dira klasera, ikaskuntza esanguratsua ahalbidetuz:

Guk antzerkian esaten genuen “zergatik zaude urduri? badakizu zer kantatu, badakizu zer esan behar duzun, nola jarriko zara urduri?”. Baina bai, nik uste dut asko laguntzen duela bertsoak horretan, nor bere buruagan jendaurrean segurtasun hori izaten, ba horixe, ba aurkezpenetan edo zein gauzetan, jendaurrean egin behar diren edozein gauzatan erakusten du horretan (Berts5 20151203).

Bertso-antzerkia erabiltzearekin batera, ezagutzen dituzten bestelako estrategia batzuk ere erabiltzen dira; hala, bertsoen bidezko ipuinen

kontaketa publikoaren aurrean jartzeko beste bide bat da, bertsoak buruz ikasteko tresna egokia izan daitekeena:

Eta txikiekin saiatzen naiz antzerkiak, bertso antzerkiak. Behin eraman nuen batzuk bertso antzerki batera, ipuin bat, Txanogorritxuren ipuina, bertsoan kantatuta. Eta hurrengo astean iritsi zitzaizkidan denak bertsoak buruz zekizkitela eta esan zidaten antzerkia egin nahi zutela. Irakasleak esan zidan aste osoa pasatu zutela elkarren artean entrenatzen eta ensaiatzen (Berts5 20151203).

Elkarrizketetan adierazi zigutena, saio praktikoan ikusteko eta egiaztatzeko aukera izan genuen bertso-eskoletan. Saiotako batean bertso antzerki bat egin zuten ikasleek. Hurrengo lerroetan ikus daiteke grabatutako pasarte bat, non “Nork egin dit hori buruan?” ipuina antzezten duten.

IKASLE 2: Ez, ez, ez, ez dut egiten nik horrela. Albondigak egiten ditut platerak bezala.

IKASLE 1: Ardia ikusita, zatoz neregana. Zu izan ote zara hau egin didana?

IRAKASLEA: Benga ardia...!

IKASLE 3: Ez, ez, ez dut egiten nik horrela...

IKASLE 1: Aizul! Antoni ahuntza, zatoz neregana! Zu izan ote zara hau egin didana?

IKASLE 4: Ez, ez, ez dut egiten nik horrela, nireak egiten ditut kongito bezala.

IKASLE 1: Behi haundi polit hori, zatoz neregana! Zu izan ote zara hau egin didana?

IKASLE 5: Ez, ez, ez dut egiten nik horrela, gauza berde-marroi bat opila bezala.

IKASLE 1: Txerri txiki itsusia zatoz neregana, zu izan ote zara hau egin didana?...

(Irakas2).

Beste batzuetan egungo joera kulturalak aprobetxatzea nahiago dute, esate baterako, bertso-rapa eta bertso-hopa. Eredugarriak diren bertsoak hartzen dituzte klasera eramateko, baina beste estilo batzuetan kantatutakoak; hala, ikasleek ikus dezakete bertsoak egiteko modu asko daudela. Honi buruz hitz egin du elkarrizketatutako emakume bertsolari-irakasle batek:

Orain asko sartzen gara ere bai raparekin, base batzuk jarri, koplak egin eta bueno, pixka bat antzekotasun hori bilatu, hurbildu nahia ere, ez?... (Berts4 20151201).

3.2.3. Kontzientzia feminista/pedagogia feminista

Kontzientzia feminista bertso-eskoletan landu nahi den funtsezko alderdietako bat da, ikasleak kontzientziatzeko gizartean dagoen patriarkatuaz eta sistema horrek berekin dakartzan praktika diskriminatzaileak mahai gainean jartzeko. Hori dela eta, garrantzitsua iruditu zitzaigun irakasleei zuzenean galdetzea haien kontzientzia feministaren eragina haien klasean emateko moduan nabaritzen duten.

Haien erantzunei erreparatuta ez dago zalantzarik: kontzientzia feministak lagundu die gaur diren bertsolariak bihurtzeko bidean, hainbat arazoirengatik.

Noski eragin didala, nola ez bai, bertsolari bezala, aitzindari faltak hor iraultza txiki bat egiten egotearen kontzientziak beti motibatu izan nau, mundua aldatzeko gure aportazio txikia hortik joan zitekeela hizkuntzaren berreskuratzeko prozesuarekin batera. Gozamenetik ere iraultza egin zitekeela jakinik, aurrera egiteko motibazio handia izan da (Berts2 20151119).

Baieztatzen dute haien kontzientzia feministak eragina duela euren irakaskuntzan. Feminismoak tresnak eman dizkie jardun horretarako, eta irakasle batek nabarmendu du feminismoak aukera eman diola bere praktika birplanteatzeko, diskurtsoa zainduz, aniztasuna kontuan hartuz eta taldea ahaldunduz, beste irakaskuntza-praktika eta ikuspegi batzuen artean:

Bai, zalantzarik gabe. Feminismoak funtsezko erraminta asko eskaini dizkit. Alde batetik, diskurtsiboki: genero, arraza edota klase zapalkuntza identifikatzeko, gizon-emakume binomiotik harago pentsatzeko, aniztasuna zentzu guztietan baloratzeko (ideologikoa, emozionala, fisikoa...). Eta bestetik, klaseetako praktikak birplanteatzeko: nesken ahalduntzea, mutilen autokritika/ deseraikuntza irakasle-ikasle botere harremana, asertibitatea, jarduera motak, lehiakortasuna (txapelketak, sariketak), ikasleei aurkezten dizkiegun erreferenteak etab. Ahal dudan neurrian, aspektu hauek kontuan hartzen ahalegiandu izan naiz beti (Irakas1).

Irakasle batek uste du kontzientzia feminista horrek beti gidatzen duela bere jardueran, bere nortasunaren parte delako, eta ulertzen du zeharka eragina duela bere irakaskuntza osoan:

Baietz esango nuke. Hasteko, inkontzienteki edo zeharka. Izan ere, kontzientzia feminista ez da nigandik aparte kokatzen dudan zerbait, uneka eta modu etenean heltzen diodan zerbait. Kontrara, nigan inte-

gratuta dagoen zerbait dela esango nuke eta egiten ditudan gauza guztietan zeharkatzen nauela, nolabait; egiten ditudan gauza guztiak kontzientzia edo begirada horretatik egiten ahalegintzen naizela beti (Irakas2).

Genero-sistema esparru sozial guztietan dago presente, eta horren ondorioz, bertsolaritzari ere eragiten dio. Horregatik, garrantzitsua da feminismitik lan egitea, egiturazko zapalkuntzak agerian uzteko:

Gainera, bertso-eskoletako kasu konkretuan, are kontzienteagoa da feminismitik eragiteko eta egiteko gogo hori. Genero-sistemak gizarteko espazio guztietan eragiten duela ulertzen dut eta horietako bat da bertsolaritzarena eta, beraz, bertso-eskola bera ere bai (Irakas2).

Hori dela eta, patriarkatuaren mekanismoak ikusarazi nahi dira, ikasleek gaiari buruzko ikuspegi kritikoa gara dezaten, zapalkuntzez eta be-
reizkeriez kontzientzia hartuz eta haien burua diferentzien artean pa-
rekide kokatuz:

Kontzientzia feminista hartzeak asko lagundu zidan gizartean (eta bertso munduan) patriarkatuak nola operatzen duen ulertzen eta nik neuk, emakumea izateagatik, erreproduzitzen nituen mekanismoak identifikatu eta deseraikitzen. Faktore horiek denak ikasleei ere ikusarazten saiatu izan naiz beti, bertso-eskolan (eta handik kanpo) ikuspegi kritikoa horrekin pentsatu eta jardun dezaten (Irakas1).

Irakasle batek dio ondo ezagutzen duela bertsolaritzaren sistema, txikitatik hasi zela mundu honetan eta neska bakarra zela bertso-eskolan egokitu zitzaion taldean. Bertsolaritzaren alorrean emakume gisa bizi izandako esperientziek hausnarketarako aukera eman diote eta ikasle-taldearekin pribilegioez jabetzeko eta zapalduetako egoeratik ahalduntzeko proposamen desberdinak lantzerantz eramanez:

Nire bizipen propioak dauzkat, 12 urterekin hasi nintzen bertso-eskolan eta neska bakarra nintzen orduan. Badakit nola banatzen zen bertso-
eskolako protagonismoa, umorea, zentraltasuna... Badakit nori jotzen zitzaion txalo, eta noren ateraldiei egiten zitzaion barre. Nork zuen bertsoaren erdian gelditu edo hanka sartzeko zilegitasuna, eta nork pasatzen zuen bertso-
eskolako ordu osoa isilik buruan bertso perfektua ondu arte. Ni neu nintzen bertso ustez perfektu hori buruan izan arte ahoa irekitzen ez zuena. Bizipen horietxengatik saiatu izan naiz bertso-
eskolako klaseak kontzientzia feminista batetik ematen. Saiatu naiz protagonismoa orekatzeko moduko dinamika proposatzen, zentraltasuna banatzen, beldurrari eta lotsari buruz hitz egiten, ikasleei nik be-

raien adinean bizitakoak kontatzen, neskak akuilatzen eta ahalduztzeko tresnak eskura jartzen... (Irakas2).

Kontzientzia feminista transmititzearen garrantzia nabarmentzen da, gizarteak emakumeoi (eta zapalduetako kolektiboek) ezartzen dizkigun oztupoak gainditzeko. Hala, irakasle-bertsolari batek uste du kontzientzia feminista batetik lan egitea ezinbestekoa dela pertsona bakoitzak konfiantza landu dezan, aske izan dadin, oholtzan egoteko eta jarduteko modu propioa aurkitu ahal izateko:

Irakasle bezala nesken talde asko izan ditut, baita neska solteak ere mutil taldeetan, eta utzi ez dezaten, oholtza gainera igotzean gizarteak ezartzen dizkigun baldintza extra eta konplexuek asko markatu digute gaztaroa, erabat kontziente izan eta hori transmititu nahi izan dut beti, beren buruarengan konfidantza izan dezaten, beren oholtza gainean egoteko modu propioa bilatu zezaten/genezan eta aske izateko eta aurrera egiteko motibazio extra moduan kontzientzia feministak berebiziko garrantzia izan du, batzutan korrontearen eta barruaren kontra izan arren. Nire motoreetako bat izan da kontzientzia feminista (Berts2 20151119).

Klaseetan, esperientzia pertsonalak partekatu eta eremu sozialean gauzatzen diren egoerei buruz hausnartzen da. Irakasle bat gai honen inguruko albiste bat klaseratu zuen ikasleak hausnar zezaten, kritikoak izan daitezen eta kontzientzia piztu dadin haiengan:

IRAKASLEA: Beste gauza batzuetan adibidez... eraso eta erasotzaile eta beti erasotzailie beti imajinetan igual kalien pertsona ezezagun bat, inkluso kanpotarra... Baina beitu, justo honetan... kasu honetan eta kasuen ehuneko handi baten, erasotzaileak ez dira izaten kanpokoak, izaten dira etxeakoak. Atzo twitterrean ez dakit, zabaldu zuten argazki bat, hori, errekarra bota zuen tipoak...

IKASLE 1: Parece majete, ez?

IKASLE 2: Ba, hori izan da...

IRAKASLEA: Hori da. Ez dala... edozein... Bueno orduen bota dugun guztiagatik... bakoitzari ze ideia... iruditzen jatzue garatzeko modukoa bertso batean? Aber... (pentsatzen dute)

IRAKASLEA: Zuk esan duzu hori. Behin eta berriro, ez? Eta aguantetan garelako bakarrik... idatziko duzu horri buruz bertso batean?

IKASLE 1: Bai... (Irakas1).

Adibide gisa, genero indarkeria gai bezala erabiltzen du irakasle batek, ikasleek gai horri buruz duten ikuspuntua haien produkzioetan isla dezaten:

IRAKASLE 1: Zer geixau... zuek? ... Badakizue urruntzeko ordena, ez? Eukin dabilela gizon askok baina... andrie 40 urte eta gizonak 20... zeukan orden de alejamiento. Orduan zuk hortik idatziko duzu bertso bat...

IKASLE 2: Bai.

IRAKASLE 1: Nik lagunduko jatzut gero (Irakas1).

Ez da errepikatzen ‘paparra ateratzea’ren eredua, baina presentzia minimo bat eskatzen zaie ikasleei hainbat eta hainbat kasutan. Izan ere, oholtza gainean jendaurrean kantatu beharko dute, eta segurtasuna sentitzen ez badute ere, horren planta egin beharko dute:

Ezin duzu oholtza batera igo zure eztarriari kantatuz, ba atera behar duzu ahotsa eta hori bai erakusten diet eta saiatzen naiz behintzat ba jendaurrean presentzia bat izan behar dutela erakusten, baina bueno, umeak dira, eta garrantzi gehiegi gabe, baina bai saiatzen naiz hori erakusten. Baina egia da niri ez zaidala tokatu erakustea, ba ia jendaurrean bertsotan egin behar zutenak (Berts5 20151203).

Eta aurreko irakasleak elkarrizketan kontatu zuena, beste irakasle baten klasean behatzeko eta grabatzeko aukera izan genuen:

IRAKASLEA: Bale, beste bat. Bigarrena bardin baina eskue bajau lepotik eta pixka bat altutxo eta lasaiago kantau. Eta aurrera begire.

IKASLE 1: Bertsotan ari gara taulara igota (Irakas1).

Beste batzuetan estrategia izan daiteke bertsoetan zentratzea, horretan kontzentratzea eta beste guztia ahaztea, edo ingurukoengandik isolatzea, eta hori probatzeko, bertsoak begiak itxita eta etzanda kantatzen dituzte. Simulazioak ere egiten dituzte: kantatzen dutenean besteek ez txalotzearena, edo publikoak muzin egingo balizu bezala egitearena. Beterie irakaslearen babesa senti dezakete horrelako jardueretan, hori aipatzen du irakasle batek elkarrizketa sakonean galdetu genion momentuan:

Orduan nik ere oholtzarik ez, sekula, baina bueno, nik umeak jarri ditut mahai gainean etzanda eta danak bertsotan eta begiak itxita. Sentsazioa sentitzeko, eta ematen du txorakeria bat dela, baina bertsotan ari direnean atzean norbait daukatela sentitzea, beste batzutan, ba bueno, erreakzioa ba “gaur ez dugu txalotuko”, edo zer sentitzen da. Klaro guk egiten duguna da (Berts8 20160109).

Emakume bertsolariak kontziente dira eta onartzen dute ikuspegi feministatik lan egiten dutela, eta kontzientzia horretatik lan egitera bultzatu dituzten arrazoiak desberdinak direla aipatzen dute. Baina oro har bat datoz ideia batean: gizarte patriarkalak inposatzen dizkigun ozto-

poak gainditu behar ditugu nagusi den sexu/genero sistemaren biolentziak kolektiboki borrokatuz, eta horretarako sentsibilizazio, deseraitze eta ahalduntze lana egin behar da, maila pertsonalean eta kolektiboan.

3.2.4. *Bertsolaritza hezkuntzan: baliabide eta materialak*

Elkarrizketetan hainbat posibilitate aipatzen dira baliabideen artean, hain zuzen, esaten dute IKTen erabilpenak erraztu duela irakaslearen egunerokotasuna, leku batetik bestera askoz material gutxiago mugituz, tresna hobeak topa daitezkeelako Internet bidez, adibidez youtuben dauden bideoak. Gainera USB giltza batean gorde daitezke eta edonora eramán. Bertso-*moviea* ere aipatu da ikus-entzunezko erabilgarrien artean.

Gaur egun errazagoa da, ze lehenago joaten ginen kriston maletarekin, fotokopiak, hau ez bada bestea, kaseta antzera. Orain goaz USB batekin eta askotan ez da hori ere behar Interneten dagoelako. [...] Gaur egun ze material? Ba horrela, adibidez, bertso mobidako materiala asko gus-tatzen da, eta irudi bat emateko ona da. Hor ditut Goierrin lehiaketa bat urtero, badago bat oso bertso frikia edo... bertso *movie*... (Berts4 20151201).

Sartzen zara youtuben, bertso frikia, eta hori da gehien gustatzen zaie-na. Hori ez dakit, Oñatiko bertso-eskolakoak edo egin dute eta haiek badaukate beste bat ere nahiko polita. Edo irabazi zuena, Lander Garro-na, nola da paradisua lurpean? Paradisua lurpean oso Maddalen Arzallu-sen bi bertsokin horrela, korto bat oso polita. Esan nahi dut estilo horre-tako gauzak (Berts4 20151201).

Behaketa egitean, egun batean, bideo bat ikusten ari dira eta ondoren sortzen dira galderak eta zalantzak. Bideoa aitzakia eta bidelagun bihurtu da. Hausnarketarako aukera:

IRAKASLEA: Gustatu zaizue?

BATZUK: Bai

IKASLE 1: Bat deitzen da Afrika.

IRAKASLEA: Etbko kazetari batek horrela deitzen da. Aber, nork nahi du ikusi ispiluarena?

IKASLE BATZUK: Nik bai.

IRAKASLEA: Hori ez da desafinatua, hori da silaba, aparatua. Bueno, beste bat ikusiko dugu. Bueno azkena, hau uste dut bideoa grabatu dute-la eta gero bertsoa sartu dute.

IRAKASLEA: ulertzen duzue bertsoarena, ezta? Irudiak erabiltzen dituz-te bertsoari laguntzeko (Irakas2).

4. Eztabaida eta ondorioak

Bertso-eskoletan metodologia eboluzionatzen joan da, hala, elkarrizketatutakoek eta behatutako irakasleek ikasle zirenean bizi izan zutena eta gaur egun beraiek irakasle gisa egiten dutena oso ezberdina da, eta erabiltzen dituzten irakaskuntza-metodoak ere bai. Elkarrizketatutako emakumeek esan digute bertsolaritza egiteko modu bat jaso zutela; bertan bat-batekotasunera pasatu baino lehen bertsoen errepikapena eta idazketa oso jarduera ohikoak ziren. Eredua zurruna zen, seriotasuna eta indarra islatzeko asmotan egindakoa, kideen arteko saretzea eta partaide bakoitzaren emozioak ez ziren lantzen eta jolas egiteko espazio gutxi gelditzen zela diote (Alberdi, 2015; Larrañaga, 2013; Lasarte et al., 2016). Ikaskuntzaren ikusmolde horrek pedagogia tradizionalarekin egiten du bat, non eskolaren helburu bakarra zen bertsolariak produzitzea, garaian zegoen urritasunari aurre egin etorkizunean bertsolaritza galdu ez zedin. Eskolen helburua edukien irakaskuntzan zentratzen zen (Prieto et al., 2009).

Pedagogia tradizionalak aztarna sakona utzi duela ikusteko aukera izan dugu, errimak eta doinuak, txikitik handira joan, bertsoak buruz ikasi eta paperean idatzitako bertsoak kantatzea aspaldidanik nagusitu den ohiko praktika da bertsolaritzaren alderdi teknikoa barneratzeko (edukien lanketan oinarritzen da eta harremanak bigarren plano batean uzten ditu). Baina badirudi ohiko jardunean jasotzen zen eredu pedagogikoarekin kezka bat zegoela belaunaldi berrietan, eta horrek XXI. mendean dauden bertso-eskoletako irakasleak estrategia pedagogiko berriak bilatzera eramane zituen. Eredu tradizionala osatu eta gaurkotu dituzten metodologiak aurrera eramaten dira egun.

Horrela, XX. mendean zehar hezkuntza kritiko eta dialogikoaren erreferenteek bultzatutako korrontek izan zuen garrantzia nabarmendu behar da puntu honetan: Vigotskik eta Freirek bultzatutako teoriak eragina izan dute (elkarreragin soziala eta ikaskuntza kritiko-dialogikoa) eta hezkuntzari eta gizarteari pedagogian ekarpen handiak egin dizkiote (ikasleak aktibatu dituzte eta hezkuntzari ikuspegi soziala erantsi diote).

Metodologiarekiko kezka egonda ere askotan intuizioaz baliatzen dira egungo bertso-irakasleak topatzen dituzten arazoei erantzuna emateko, izan ere, askok eta askok ez dute formazioa jaso irakasten aritzeko (baina egungo irakasle askok kontzientzia kritikotik eta kokatze feminis-tatik egiten dute hau, aurrekariak ez bezala). Hori dela eta, saiakuntza eta

errakuntza bidezko ikaskuntza erabiltzen dute eta eredu dialogikoak erabiltzen dira. Modu horretan, ikasleei jardueri buruz galdetzen zaie haien parte hartze aktiboa sustatuz, horrela proposatutako metodologia ikasleen beharretara eta gustuetara egokitzen da haien motibazioa eta inplikazioa handituz. Era berean, praktikaz gain hausnarketarako aukera dute ikasleek eskola hauetan eta bakoitzak bizitako esperientziak partekatzen eta ateratako gaiak eztabaidatzen dira (Apple & Beane, 1997a; Arostegui, Darretxe & Beloki, 2013; Freire, 1997; Padrós & Flecha, 2014; Peterson, 1995; Sánchez, 1999).

Ildo honetan, irakasle hauek taldea indartzen eta kideen arteko konfiantza sortzen ahalegintzen dira, espazio seguru eta atsegin bat eskainiz. Helburu horrekin hainbat jarduera proposatzen dira ikasleak motibatuz eta gatazkei aurre egiteko. Irakaslearen rola aldatu da, ezagutzaren jabe zen autoritatea izatetik ikasleek haien ikaskuntza prozesuan duten bidelaguna izatera pasatu da. Hori guztia lidergo eta pedagogia dialogikoan oinarrituta dago, bakoitzak bere diferentziak izanda, berdin arteko elkarrizketa baita ezagutza eraikitze modua (Apple & Beane, 1997b; Arostegui, Darretxe & Beloki, 2013; Freire, 1997; Padrós & Flecha, 2014; Peterson, 1995; Murillo, 2006; Sánchez, 1999). Horrela, aniztasuna kontuan hartzen da eta ikaslea bere ikaskuntza-prozesuan protagonista aktibo gisa ulertzen dute irakasleek. Proposaturiko jarduerak esanguratsuak, errealistak eta egunerokotasunean aplikatu daitezkeenak dira. Hortaz, esan daiteke metodologia aktiboen filosofia presente dagoela bertso-eskoletan (Bernal et al., 2009).

Ezin dugu ahaztu bertsolaritzan metodologia berriekin batera genero ikuspegia eta feminismoa txertatzen ari direla. Emakume bertsolariek ekimenak sortu dituzte bide hori urratzeko. XXI. mendean emakume sortzaileek eremu publikoan egoteko eskubidea eta beharra aldarrikatu dituzte (Alberdi, 2019), eta horrekin batera plazandre izena erabiltzen hasi dira zenbait emakume-bertsolari, generoari buruzko hausnarketa kritikoa sustatuz, euskal kulturak eta hizkuntzak duten ikuspegi androzentrikoa salatze asmoz. Azken urte hauetan emakume bertsolariek eman dituzten pausoak nekez uler litezke Bertsozale elkarteak parekidesunaren alde garatu duen zeregina kontuan hartu gabe (2008an Genero taldea sortu zen).

Eskola, espazio soziala denez, gizartean dagoen genero-sistema erreproduzitzen du, hortaz begirada feministatik bertako praktika diskriminatzaile, sexista eta baztertzaileak salatzen dira (Montenegro & Corbalán,

2020). Feminismoaren teoria eta praktika bertso-eskoletan sartu dira, eta pedagogia kritikoaren bidez gizartearen patriarkatuaz eta sistema horrek berarekin dakartzan praktika diskriminatzaileak azaleratzen dira. Ikasgelan proposatzen diren jarduerak bide horretatik doaz, gizon/emakume binarismoa eta botere-harremanak gainditzeko, aniztasuna kontuan hartzeko eta eredu hegemonikoaren berrikuspen kritikoa egiteko (Alvarez-Uria et al., 2019) urratsak egiten ari dira irakasleok. Emakume-bertsolariek aitortzen dute ikuspegi feministatik lanean dihardutela eta sentsibilizazio eta ahalduntze lana ezinbestekotzat jotzen dutela haien eguneroko jardunean.

Azkenik, bertsolaritza irakasteko material ezberdinak erabiltzen dira. XXI. mendean globalizazioak eraldaketa sozialak ekarri ditu eta ezagutzen transmisioa eraginkorra izan dadin ahozko kodifikazioa, idatzizko kodifikazioa eta ikonosfera digitala kontuan hartu behar dira (Pallarès, 2014). Horrela, IKTen erabilpenarekin, bertsolaritzaren irakaskuntza teknifikatu eta digitalizatu dute egungo profesionalek. Izan ere, euskarri informatikoak, teknologikoak eta ikus-entzunezkoak nagusitzen dira bertso-eskoletan.

Laburbilduz, bertsolaritzaren irakaskuntzan azken urteotan hainbat aldaketa gauzatu direla esan daiteke. Hasteko, teknologiak ezagutza transmititzeko moduan eta baliabideen izaeran aldaketak ekarri ditu. Beraz, bertsolaritzaren metodologiak aldaketa horiek kontuan hartu ditu gizartean sortutako eskakizun berrietara egokitzeke, ikus-entzunezko baliabideak edo euskarri digitalak kasu. Jarraitzeko, beharrezkotzat jo izan da aurreko mendean zehar sortu ziren teoria pedagogiko berritzaile eta kritikoak ezagutzea eta aplikatzea. Haien bidez ikaslearen parte hartzea indartu da eta alderdi soziala aintzat hartu da. Amaitzeko, nabarmentzekoa da aniztasuna kontuan hartu behar dela ikasle guztien kalitatezko ikaskuntza inklusiboa bermatzeko, eta horretarako beharrezkoa da ahots guztiak kontuan hartuko dituen lidergo dialogikoa sustatzea, hots, berdinen arteko elkarrizketan oinarritzea bertsoaren ikaskuntza-irakaskuntza.

Horrekin oso lotuta dago begirada feminista, izan ere, kontzientzia feminista berarekin dakarren pedagogia feminista erabiltzen dute egungo emakume bertsolari-irakasleek, bertsolaritza jorratzen ari diren ikasleak kritikoak izan daitezen eredu hegemoniko patriarkalak inposatutako praktika diskriminatzaileak erreproduzitu edo jasan ez ditzaten bertsozale (eta pertsona) gisa. Horregatik, sentsibilizazio, deseraikitze eta ahal-

duntze lan horretan dihardute, bai pentsamenduz, bai ekinez, bai pertsonalki, bai kolektiboki, eta ikusitako eta ikasitako guztia klasera daramate, ikasleekin partekatuz eta elkar elikatuz.

5. Bibliografia

- Alberdi, U. (2015). *Bertsolaritza eta generoa*. Errenteria: Memorandra aurkezpena.
- Alberdi, U. (2019). *Kontrako eztarritik*. Zarautz: Susa.
- Alonso, C. M., Gallego, D. J. & Honey, P. (2004). *Los estilos de aprendizaje: Procedimientos de diagnóstico y mejora*. Bilbo: Mensajero.
- Alvarez-Uria, A., Vizcarra, M. T. & Lasarte, G. (2019). El significado y la evolución del término «coeducación» con el cambio de siglo: el caso de los centros escolares de Vitoria-Gasteiz. *Tendencias Pedagógicas*, 34, 62-75. doi: 10.15366/tp2019.34.00
- Amuriza, X. (1981). *Hitzaren kirol nazionala*. Bilbo: AEK.
- Amuriza, X. (1982). *Zu ere bertsolari*. Donostia: Elkar.
- Apple, M. W. & Beane, J. A. (1997a). La defensa de las escuelas democráticas. In M. W. Apple & J. A. Beane (arg.), *Escuelas Democráticas* (13-47. or.). Madril: Morata.
- Apple, M. W. & Beane, J. A. (1997b). Lecciones de las escuelas democráticas. In M. W. Apple & J. A. Beane (arg.), *Escuelas Democráticas* (155-162. or.). Madril: Morata.
- Armistead, S. G. & Zulaika, J. (2005). *Voicing the Moment: Improvised Oral Poetry and Basque Tradition*. Reno: University of Nevada.
- Arostegui, I., Darretxe, J. & Beloki, N. (2013). La participación de las familias y de otros miembros de la comunidad como estrategia de éxito en las escuelas. *Revista Iberoamericana de Evaluación Educativa*, 6(2), 187-200.
- Artetxe, M. (2019a). Emakume bertsolari garaikideak. Ahalduntze-prozesu baten kontaketa posible bat. In M. Artetxe & A. Labaka (arg.), *Bertsolaritza feminismotik (bir)pentsatzen* (257-277. or.). Bilbao: Udako Euskal Unibertsitatea.
- Artetxe, M. (2019b). *Ipar Euskal Herriko bertso-eskoletako gazteen hizkuntza ibilbideak. Gazte identitateak, hizkuntza mudantzak eta legitimazio prozesuak*. Euskal Herriko Unibertsitatea.

- Bernal, M. C. & Martínez, M. S. (2009). Metodologías activas para la enseñanza y el aprendizaje. *Revista panamericana de Pedagogía*, 14, 101-106.
- Coffey, A. & Atkinson, P. (2003). *Encontrar el sentido a los datos cualitativos*. Medellín: Contus.
- Colás, M. P. & Buendía, L. (1992). *La investigación educativa*. Sevilla: Alfar.
- Downing, N. & Roush, K. (1985). From passive acceptance to active commitment: A model of feminist identity development for women. *The Counseling Psychologist*, 13(4), 695-709.
doi.org/10.1177/0011000085134013
- Egaña, A. (2007). The process of creating improvised bertsos. *Oral Tradition Journal*, 22(2), 117-142. <<https://hdl.handle.net/10355/65108>>
- Escudero, J. M., González, M. T. & Rodríguez, M. J. (2014). La mejora equitativa de la educación y la formación del profesorado. *Multidisciplinary Journal of Educational Research*, 3(3), 206-234.
doi:10.4471/remie.2013-2014.
- Ezquerria, A., De Juanas, A. & Martín, R. (2015). Estudio sobre las actividades llevadas a cabo en la práctica docente universitaria para la formación inicial del profesorado de primaria y secundaria. *Profesorado: Revista de currículum y formación del profesorado*, 19(1), 330-354.
- Fiedler, E. (1967). *A theory of leadership effectiveness*. New York: McGraw-Hill.
- Flick, U. (2014). *El diseño de la Investigación cualitativa*. Madrid: Morata.
- Freire, P. (1997). Dialogicidad. In P. Freire (arg.), *A la sombra de este árbol* (100-111. or.). Barcelona: El Roure.
- Fullan, M. (2011). Investigación sobre el cambio educativo: presente y futuro. *Revista digital de Investigación lasaliana*, 3, 31-35.
<http://revista_roma.delasalle.edu.mx/numero_3/michael_fullan_3.pdf>
- Garzia, J. (2012). *Bertsolaritza*. Donostia: Etxepare Euskal Institutua.
- Gómez-Pintado, A., Rojo, V. & Zuazagoitia, A. (2018). Implementación de metodologías cooperativas en la docencia universitaria: experiencias en la Escuela Universitaria de Magisterio de Vitoria-Gasteiz. *Profesorado. Revista de currículum y formación del profesorado*, 22(3), 119-138.
- Gutiérrez, M. G., García, J. L. & Vieira, D. M. (2012). Estilo de las variables que influyen en los Estilos de Aprendizaje de diferentes grupos de grado de magisterio de la Universidad de Valladolid, España. *Learning*

- Styles Review*, 5(10), 55-64.
<<http://revistaestilosdeaprendizaje.com/article/view/960>>
- Hernández, J. M. (2019). Hutsuneak du hitza. In L. Agirre (arg.), *Bertsoari neurria hartzen* (39-57. or.). Andoain: Jakin.
- Hersey, P. & Blanchard, K. H. (1977). *Management of Organizational Behavior 3er Edition-Utilizing Human Resources*. New Jersey: Prentice Hall.
- Larrañaga, J. (2013). *Jolas sakona: Txapelketaren prozesu errituala eta bertsolariaren arrazoi sortzailea XXI mendeko agoran*. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Lasarte, G., Alvarez-Uria, A., Ugalde, A., Lekue, P. & Martinez, J. (2016). *Emakume bertsolariak. Ahanzturatik diskurtso propiora*. Gasteiz: Emakunde.
- Lasarte, G., Fernández, V., Alvarez-Uria, A. & Gómez-Pintado, A. (2019). Women bertsolaris, reclaiming the past, singing the present. *Prisma Social*, 25, 488-518.
<<https://revistaprismasocial.es/article/view/2707>>
- Lasarte, G., Vizcarra, M. T., Perales, A. & Fernández, V. (2020). Las mujeres bertsolaris, agentes en su incorporación a la escena pública. *Boletín de Literatura Oral*, 10, 249-264. <<https://doi.org/10.17561/blo.v10.5102>>
- León, I., Martínez, J., Gamito, R. & Vizcarra, M. T. (2020). Haur-hezkuntza genero-ikuspuntutik egiten den lanketa. *Uztaro*, 112, 41-61.
- Lewin, K., Lippit, R. & White, R. (1939). Patterns of aggressive behavior in experimentally created social climates. *Journal of Social Psychology*, 10, 271-301.
- Martín, J. (2020). El espacio de las mujeres en el bertsolarismo. In S. Jodra & A. Benito (arg.), *Arte, literatura y feminismos* (191-223. or.). Madrid: Iberoamericana.
- Montenegro, C. & Corbalán, A. P. (2020). Desplazamientos desde las pedagogías feministas: reflexiones posibles para un ejercicio docente situado. *Femeris*, 5(3), 8-29.
<<https://doi.org/10.20318/femeris.2020.5760>>
- Murillo, F. J. (2006). Una dirección escolar para el cambio: del liderazgo transformacional al liderazgo distribuido. *REICE. Revista electrónica sobre Calidad, Eficacia y Cambio en educación*, 4(4e), 11-24.
<<https://www.redalyc.org/pdf/551/55140403.pdf>>

- Padrós, M. & Flecha, R. (2014). Towards a Conceptualization of Dialogic Leadership. *International Journal of Educational Leadership and Management*, 2(2), 207-226. doi: 10.4471/ijelm.2014.17
- Pallarès, M. (2014). El legado de Paulo Freire en la escuela de hoy: de la alfabetización crítica a la alfabetización en los medios de comunicación. *Teoría de la Educación*, 26(1), 59-76.
<<https://dx.doi.org/10.14201/teoredu2014261597>>
- Peterson, B. (1995). La escuela Fratney: un viaje hacia la democracia. In M. W. Apple & J. A. Beane (arg.), *Escuelas Democráticas* (95-130. or.). Madrid: Morata.
- Prieto, O. & Duque, E. (2009). El aprendizaje dialógico y sus aportaciones a la teoría de la educación. *Teoría de la Educación y Cultura en la Sociedad de la información*, 10(3), 7-30.
<<https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=201014898002>>
- Quintero, K. T. (2019). Transformación del Aprendizaje desde el enfoque social (TADES). *Revista Scientific*, 4(13), 322-334.
<<https://doi.org/10.29394/Scientific.issn.2542-2987.2019.4.13.17.322-334>>
- Rekalde, I., Vizcarra, M. T. & Macazaga, A. M. (2014). La observación como estrategia de investigación para construir contextos de aprendizaje y fomentar procesos participativos. *Educación XX1*, 17(1), 199-220.
<<https://www.redalyc.org/pdf/706/70629509009.pdf>>
- Rodríguez, G., Gil, J. & García, E. (1996). *Análisis de datos cualitativos asistido por ordenador: Aquad y Nudist*. Bartzelona: PPU.
- Rowlands, J. (1997). *Questioning Empowerment*. Oxford: Oxfman Publications.
- Salder-Smith, E. (2001). Self-perception of team-roles: some implications for business and management. In R. J. Riding, S. Rayner & S. G. Rayner (arg.), *International Perspectives on Individual Differences: Self-Perception* (101-132. or.). Santa Barbara, US: Praeger Publishers.
- Sánchez, M. (1999). La Verneda-Sant Martí: a school where dare do dream. *Harvard Educational Review*, 69(3), 320-335.
<<https://escuelamoderna17.files.wordpress.com/2017/01/la-verneda-sanmartc3ad-una-escuela-donde-las-personas-se-atreven-a-soc3b1ar.pdf>>

- Sarasua, J. (2007). Social Features of Bertsolaritza. *Oral tradition Journal*, 22(2), 33-46.
<<https://core.ac.uk/download/pdf/225132229.pdf>>
- Spivak, G. (1993). Can the subaltern speak?. In P. Williams & L. Chrisman (arg.), *Colonial Discourse and Post-colonial Theory: A Reader* (90-105. or.). London: Harvester Wheatsheaf.
<abahlali.org/files/Can_the_subaltern_speak.pdf>
- Vallés, M. (2003). *Técnicas cualitativas de investigación social*. Madril: Síntesis Sociología.
- Vigotsky, L. S. (1983). *Pensamiento y lenguaje*. Bartzelona: Paidós.
- Zubiri, H. (2019). Kulturgintzari begiratzeko betaurreko berriak. Bertsolaritzatik ikasten. In L. Agirre (arg.), *Bertsoari neurria hartzen* (11-37. or.). Andoain: Jakin.
- Zubiri, H., Aierdi, X. & Retortillo, A. (2019). *Kultura ez da bat-batekoa. Bertsolaritza aztergai*. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea.

Euskaldun gorputz sendo ta bihotz ezti versus Euskaldun guduzale¹

**Jon Miranderen pentsaera
poetiko-politikoari buruzko
gogoetarako elementuak**²

Aurélie ARCOCHA

Bordeaux Montaigne Unibertsitatea

-
- [1] *Euskaldun gorputz sendo ta bihotz ezti* erramoldeari buruz: ikus artikuluan urrunago Jon Mirandek Caracaseko *Irrintzín* 1959ko abenduaren 12an agertu zuen *Euskaltasun erromantiko baten alde* testuaz ari garelarik.
- [2] Esker bizienak bihurtzen dizkiegu: Txomin Peilleni eskaini dizkigun Miranderen dokumentu originalengatik; Iruñeko Pamiela argitaletxeari eta bereziki Txema Aranazi Miranderen inguruko argazki batzuen digitalizazioaren bertsio hobetua eskainirik; Euskaltzaindiari Miranderen gutuneriaren kontsultatzeko eta agertzeko baimena eman digulako eta esker bereziak Bilboko Azkue Bibliotekako Pruden Gartzinari artxiboen bilaketan eman digun laguntzaz; Ellande Duny-Pétréri Mirandek *Enbatan* frantsesez idatzi zituen iritzi-artikulu guztiak, berak digitalizaturik, helarazi dizkigulako; Iñaki Aldekoari artikulua honen euskarazko bertsioa *Eganen* agertzeraz bultzatu gintuelako eta Koro Seguroolari haren laguntza preziatua gabe ez zelako artikulua hau agertzen ahalko.

Oharrak: 1. Hemen euskaraz agertzen den artikulua aurretik frantsesez agertu zenaren egokitze eta osatze bat da (Arcocha, 2020, 291-312. or.). Frantsesezko bertsioaren aurretik ingelesezko bertsio laburragoa izana da (Arcocha, 2018, 249-269. or.). 2. Artikulu honen “diptiko” bezala kontsidera behar da hemen agertzen ez den Txomin Peilleni guk 2017an espresuki eskatu genion frantsesezko testigantza: “L’itinéraire de Jon Mirande Ayphars horo de Spengler jusqu’au nazisme”. Peillenen testigantza irakurtzeko, ikus Peillen 2020 (313-321. or.) eta ingelesezko itzulpenaren irakurtzeko, ikus Peillen 2018 (270-277. or.).

Jon Mirandek (1925-1972) Parisen bertakotutako zuberotar euskaldunak zituen gurasoak. Arago Lizeoan ikasi eta filosofiako *baccalauréat* (baxoa) 1943an eskuratu zuen, eta Finantzen Ministerioan erredaktore hasi zen gero,³ Paris okupazio-indarrek liberatu baino lehentxoago.⁴ Euskara ikasi, eta hizkuntza horretan idatzi zuen bere lehen poema, hogeita bi urte zituela.⁵ Hamarren bat hizkuntza zekizkien gutxi-asko ondo, eta gutun ugari trukatu zituen atzerriko hainbat pertsonarekin. Alemanaz, gaztelaniaz, ingelesaz eta hizkuntza klasikoez gainera, beste hizkuntza asko ere bazekizkien, hala nola gotikoa, nederlandera, bretoiera, galesa, kornubiera eta gaelera (Peillen, 1976, 20. or.). Hortaz, Mirandek sarbide zuzena zuen testuetara. Itzultzaile trebea ere bazen, eta egile europar askoren lanak itzuli zituen, batez ere poeta ingeles eta eskoziarrenak eta prosalari irlandarrenak (Peillen, 2012, 169. or.). Miranderentzat, itzulpena sormenaren akuilua zen (Jaka, 2010, 253. or.), euskal literaturari oxigeno pixka bat emateko modua, moral burgesak, Miranderen iritziz, sobera hesituta eta Mendebaldeko mundua markatu zuten mugimendu estetiko handiez gabetuta baitzeukan euskal literatura. Mirande erromantizismo tragikoaren zalea zen Txomin Peillenen iritziz (Peillen, 2012, 169. or.).

Miranderenean, literatura-sormena eta -itzulpena bata bestearekin estu-estu lotuta daude berez eta izatez; izan ere, hura izan zen Eduardo Gil Beraren ustez “el primer escritor vasco moderno en entender la traducción literaria como labor creativa y original, no sujeta ni mediatizada por exhibiciones ni didactismos” (Gil Bera, 1991, 55. or.).

[3] Peillen in Gherardi 2020, 313. or.

[4] Gure iritziz, Miranderen biografia molde fragmentarioan baizik ez da ezaguna gaur egun. Alain et Christian Angelié Miranderen ilobek elementu berriak ekarri zituzten 2012an (Peillen, 2012, 17-30. or.). Horrez gainera, Miranderen *Haur besoetakoa*-ri buruz elementu berri garrantzitsuak ekarri zituen 2018an Amaia Elizalde *Jon Miranderen Haur besoetakoa (1970) modernitate ukatua* deitzen den bere doktorego tesian.

[5] Peillen, 2012, *Jon Mirande, olerkaria...*, XXIII. or.

1950-1960ko urteetan, Mirandek Euskal Herriko giro intelektuala astindu zuen bere poemen, itzulpenen eta saiakera laburren bidez, denak ere Paristik bidaliak eta Baionako aldizkarietan argitaratuak, edo mugaz bestaldean, Donostian, frankismo bete-betean, edo are Hego Amerikan, artean hantxe baitzeuden Francoren diktaduratik ihesi erbesteratutako euskaldun abertzale asko. Mirandek asaldura eragiten zuen bere burua “nazi” gisa aurkezten zuelarik Bigarren Munduko Gerla bukatu zenetik hain laster, bizi-bizian zeudelarik memorietan (bereziki Iparraldean) Hitlerren porrota, aliatuen garaipena, ahantzi gabe Jose Antonio Agirre erbestean zegoen Eusko Jaurlaritzako lehendakariak aliatuen alde egina zuela (Mees, 2006, 45. or., 55. or.), *Shoah* eta genozidioaren planifikazio industrialia, Pétainen garaia, kolaborazioa, frantses erresistentzia...

Mirande 1973ko urtarrilaren hasieran hilik aurkitu zuten haren arreba eta koinatuak. Medikuaren agiriaren arabera, 1972ko abenduaren 28an hil zen. Christian eta Alain Angélié iloben esanetan “Forensearen txostenak dio: Jon Mirande 1972ko abenduaren 28an hil zitekeela eta irentsi alkohol eta barbiturikoak nahikoak izan zirela heriotzaren emateko. Ez zen, agian lehen aldia horrelako nahasketa egiten zuela; ez da argudiorik esateko ‘ixtripua zela’ edo bere buruaz beste egin zuela [...]” (Peillen, 2012, 27. or.). Goulven (edo “Goulvenn”) Pennaod-ek (Georges Pinault, 1928-2000) ere ez zuen Mirandek bere burua hil zuela uste: “Pennaod no cree que se hubiera suicidado; él lo vio por última vez el jueves anterior en el café “Nemours”, como siempre... ‘me dijo que no sabía qué iba a hacer en Navidad... estaba muy bien, en forma...’” (Gil Bera, 1991, 36. or.). 1972ko maiatzean, hil baino zazpi hilabete lehenago, Mirandek psikasteniatatik Châteaulin-eko *Kerfriden* klinika psikiatrikoan egonaldia egin zuen Goulvenn Pennaod bere adiskidearen aholkuz. Hango buru zen Guy Étienne neuropsikiatrak (alias “Abanna”, Peillenen zitazioan “Abanna”) eskatu ziolarik harentzat zer zen bizitzan garrantzizkoena “écrire” erantzun zion. Txomin Peillenen hitzetan: “Azken etsialdia 1972ko maiatzan izan zuen; Abana bretoin medikuaren gana eraman zuen Châteaulin-era G. Pennaod bere zaindari hobereenak. Abana-k zer zen harentzat lurrean garrantzi handiena zeukana galdegin zionean: idaztea, erantzun zuen berealaxe (bazuen lau urte ez zuela euskaraz idatzi, eta frantsesez egitea tradiketa bat bezala baztertu zuen)” (Peillen, 1976, 11-29. or).

Hori dela eta, Peillenek hauxe eranstu du:

Jon hil baino urtebete lehenago, etxera azaldu zitzaigun emazte bat, haren laguna omen zena, gordetzen, ezkutatzen ziguna. Telefonuan uste gabetarik harekin gertatu nintzan, lankidea baitzuen; eta andere hori, L.B. [gure oharra : Louise Blenny], nere idazlan bat atezaintegian uzteko ordeztatu etxera etorri zitzaigun. Emazte horrek gauza askoren artean esan zigun Jonek bere lo egiteko erremedioak ez zituela hartzen, baina izkutatzen nonbait. Gure adiskide gaskoin Tauziac-ek Jon hilik aurkitu duenean, lau erremedio tubu hutsik zeuden eta gure adiskide maitea han zetzan hamasei egun haietan hilik. [...] segurantza guziak ditugu, zoritxarrez, bere buruaz eta Euskal Herriaz etsiturik hil dela, hil baino hilabete t'erdi lehenagoko karta batetan kondatu didan bezala. (Peillen, 1976, 363-364. or.).

Emilio Lopez Adan historialariaren arabera, Mirandek historia “‘ario’ mitifikatu” baten barruan kokatu zituen euskaldunak ideologikoki. Haren iritziz, Mirandek paganismoa beretu izana eta zeltismoari eta druidismoari egiten dizkion erreferentziak haren antikristautasunaren ondorio dira, eta, alde horretatik, bahe ideologiko bera aplikatuz interpretatu beharrekoak:

Hasteko, euskaldunak europar jatorrizko herrien artean kokatu zituen eta beraien historia ‘ario’ mitifikatua gureganatu. Mirandek hamaika aldiz erabili zuen prozedura hori. Jatorriz, euskaldunak omen dira lehen populuetarikoak, munduaren ikusmolde pagano eta magikoa zuten sartaldeko herri-aztien partaideak; paganismoaren gureganatzea eta erreferentzia zeltiko ugariak, druidaz mozorrotzeko mania barne, hortik ikertu behar direla uste dut. Kristautasuna ‘Orienteko doktrina afrikatarr-kamita’ omen da, eta Sartaldeko herrien paganismoa ‘keltek eta germanoek’ defendatu zuten. Horiek hola, erligiotik arrazara aise pasatzen da; Mirandek euskal arrazaren existentzia ukatzen zuen... arraza europarraren jatorrizko partea garela esateko. (Lopez Adan, 1998, 51. or.).

Atariko gidalerroon ondoren, Miranderen pentsaera poetiko-politikoari hurbilduko gatazka hiru ardatz laburren bidez: Miranderen “Euskadi Handia”z hitz egiten da lehenik. Hor, Roger Hervé kartografoak Miranderengan ukan zuen eragina eta Saint-Loup-en “haragizko aberriak” aipatuko dira. Bigarrenik, Mirande eta “völkisch aktibismoa” konbokatuko dira, Mirandek, bakarrik edo Roger Hervéekin, garaiko euskal aktore politiko batzuekin ukan zituen eztabaidak aipatuz; zati horretan, Mirandek “Vascones inquieti”en inguruan dituen ideietan sakonduko da. Azkenik, Miranderen hiru sorkuntza-lan hautatu dira ilustrazio gisa, gertariaren edo guduzalearen irudia nola azaltzen den ikusteko.

I. “Euskadi Handia”

Roger Hervé kartografoa eta Mirande

1952ko azaroaren 10eko gutun batean, U.F.A.T.erako “Euskadi Handia” gaitzat harturik idaztekoa zela azaldu zion Mirandek Ibiñagabeitia adiskideari, eta, gaiak ikertzen hasia zela erranez. Patri Urkizuk Susan 1995ean argitaratu zuen *Jon Miranderen gutunak (1948-1972)* edizioan oinarritu gara aipamen bibliografikoei eta gutuneriaren euskarazko ortografiari doakienez. Baina urrunago segitu aitzin, aitzina argi dezagun siglen bidez agertzen den U.F.A.T. zeren euskal iturriek ez dute nehon argitzen eta guk ere artikulu honen aurreko bertsioetan (2018; 2020) ez genuen lortu, nahiz bilatu, argitzea.

Urkizuren edizioan bilduak diren Miranderen euskarazko gutunetan U.F.A.T./UFAT siglak behin baino gehiagotan agertzen dira. Ibiñagabeitiari zuzentzen dizkion gutun horietan Mirande beti molde enigmatikoan mintzo da U.F.A.T.ez ari delarik. Halere, nahiz Mirandek informazio guti azaldu, gauza batzuk jakiten dira.

Miranderen eskutik jakiten da, adibidez, “Frisian” agertzen den aldizkaria dela, beste xehetasunik gabe, eta Mirandek berak artikulu bat argitaratu gogo duela bertan: “‘Euzkadi’ erdaraz idatzi nuen artikulua Fryslânko aldizkingi batean agertuko da laster” (23. gutuna, 1951 VII 18?, Mirande in Urkizu 1995, 38. or.). Ulertzen da ere 1950 hamarkadako lehen urte horietan Frantzian debekatua daitekeen aldizkaria dela, Mirande irakurriz jakiten baita Belgikatik Frantziara klandestinoki pasarazi behar den aldizkaria dela: “U.F.A.T.en ingurraztia ez gal: balio aundia du, ezen Laterri-Ertzaintzak galerazi berri du. Mugazaiñek gelditu dituzte, Belgika-France arteko muga banaka asko. Urdeak” (41. gutuna, 1952 I 13, Mirande in Urkizu, 51. or.).

Miranderen idazteko moldeari esker aldizkariaren tonua eta ideologia ere jakin daitezke. Bazterrak harrotzen dituen aldizkari hori (irakur 44. gutuna osoki) “nazitarrek” argitaratzen dutela azpimarratzen du Mirandek berak harroki: “Erakutsi al duzu UFAT (sic)-aren argitalpena beste Euskotar batzuei? [...] Zoritxarreko agerkari orrek oso asarretu bide ditu: [...]. Prantzesak, nazitarrek argitaldu dutelako” (44. gutuna, 1952 II 7, Mirande in Urkizu, 54. or.). Hilabete batzuk berantago jakiten da Miranderen helburua U.F.A.T aldizkarian “Euskadi Handia”ri buruz idaztea dela, eta, ondorioz, dokumentazio-lanetan ari dela: “Nire azken idazkian

nionaz, erderaz (eta euskaraz ere) lantxo bat egin gai dut, U.F.A.T.erako: Euskadi Handiari buruz. Ikerpenetan asi naiz dagoeneko” (58. gutuna, 1952 XI 10, Mirande in Urkizu, 65. or.).

Aurreko gure bi artikuluetan (2018; 2020) U.F.A.T. aldizkariak argitzen ahal izan ez genituen puntuak hemen argi ditzakegu. Berrikitan doktorego tesi baten bidez (Carney, 2014) Léchiagat-en diren Olier Mordrelen artxiboaren katalogoaren (*Catalogue des archives Olier Mordrel*) kontsultaren bidez jakiten da U.F.A.T. “Union fédérale anti-totalitaire”ren akronimoa dela, *Sauvegarde de l’Occident* eta aldizkari horren burua Roger Hervé dela.

Historialari eta geografo famatua eta BnF-ko “Cartes et Plan” sailean kontserbatzailea den (1945-1969) Roger Hervé “Bernard Delesalle” izengoitiaren atzean gordetzen da U.F.A.T.eko buru bezala (“Glemarec” eta “Katuvolkos” druida-izena ere erabiltzen dituelarik izengoitizat besteak beste).

Peillenen bidez badakigu Jon Mirandek “astelehen eguerditan” “Hervé Glemarec ‘Delasalle’ bretoi pentsatzailea” ikusten zuela (Peillen/*Gero*, 17. or.). Txomin Peillenek euskaratua dukeen “De viris illustribus: Mirandetar Jon” Pennaoden testigantza bidez, berriz, jakiten da noiz eta nola ezagutu zuen bere adintsukoa zen Mirande eta nola biek ospe handikoa zen Roger Hervéren ezagutza egin zuten. Pennaodek Mirande 1947ko abenduan, Rennes-eko karrikan zen “Librairie Celtique”n, lehen aldikoz gurutzatu zuela dio, bretoieraz hitz egin zutela eta solasean elkarrekin hasiz “oraino gogaideago” zirela ohartu zirela, elkarrekin partekatzen zituzten ideientatik. Azpimarratzekoa da aurreko generaziokoak diren Roger Hervék eta Morvan (Maurice) Marchalek (1900-1963), Pinault eta Miranderengan duten eragin ideologikoa eta begi-bistan atxikitzekoa Hervék, Marchalek, Pinaultek eta Mirandek 1947-1948 urteetarik aitzina Parisen eraikitzen duten “laukote”ak Miranderen pentsamoldean ukan dukeen inportantzia. Pennaod/Pinaulten hitzak eraginkorrek dira:

Frantziari, errabiatuki, sekulako gorrotoa genion; kristautasuna eta beste judukeriak erautziak izan behar zirela, ohorea eta guda bertute bezala landuak izan, neskak izorratuak, gaiztaginak deseginak eta azkenean “indarra garaituko da”! Halaxe hasi zen, hodeirik gabe eta beti kartsu iraun behar zuen adiskidantza. [...]

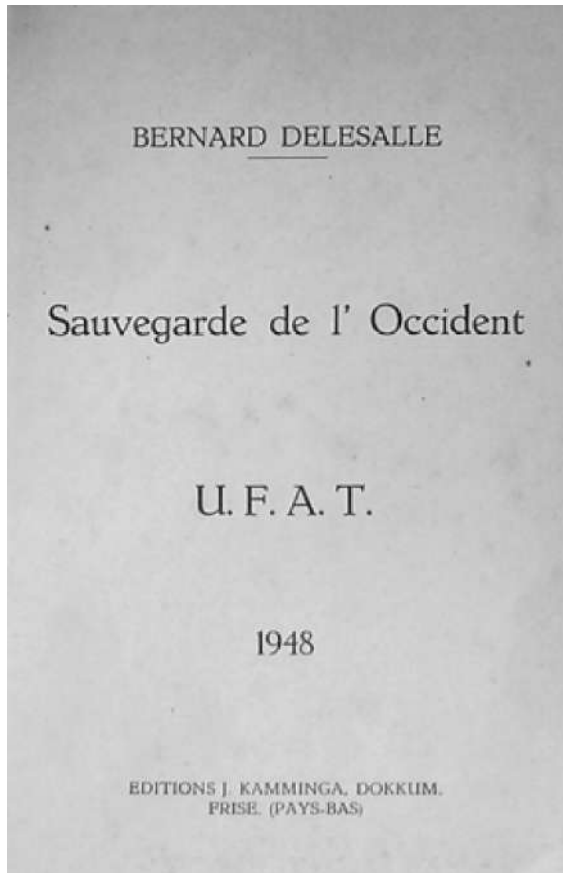
Garai hartan bi abertzale bretoin handien ezagutza egin genuen: Roger Hervé, ezizenez Herr Professor Glemarec, Spengler filosofua ezagutarazi diguna; Morvan Marchal, abertzale bezala nire gisan presondegiratua,

aintzinean arkitektu handi izana, Breizh Atao bretoin abertzale alderdiaren eraikizale eta orduan delineante marrazkigile. Biek, bi gazteoi, beharrezko genuen politika irakaskintza eman ziguten; geroztik, bi zahar eta bi gazteen adiskidantza ez du Miranderen eta Marchal-en heriotzak baizik bakandu. Egun on eta gaiztoetarako, bizirik dago oraindik Glemarec, guri bere Edesti jakintza berdingabea eskainiz. (Pennaod in Peillen/Gero, 1976, 272-274. or.),

Institut de Documentation Bretonne et Européenne - Breton and European Digital Library-n aldizkari horren 1948ko ale bakar bat badago. Ale horrek interes berezia du Europako 46 estatuek formatzen duten federazioaren errepresentazio kartografikoa badaukalako bi orritan zabaldua.



Mendebaldeko Europar Batasuneko Mapa - *Carte de l'Union Européenne Occidentale*
(Bernard Delesalle-Roger Hervé in *Sauvegarde de l'Occident U.F.A.T.* 1948)
Institut de Documentation Bretonne et Européenne



Bernard Delesalle-Roger Hervéren *Sauvegarde de l'Occident* U.F.A.T. (Azala)
Institut de Documentation Bretonne et Européenne

Ondorioz, 1952ko azaroaren 10ean Ibiñagabeitiari Mirandek diolarik Euskadi Handiaz “ikerpenetan” hasia dela eta bere “lagun geographu eta historialari baten aolkutik” dabilela jakiteko nolakoa beharko lukeen eremu zabal horrek izan, badakigu haren iturria Roger Hervé, alias Glémarec, alias *Sauvegarde de l'Occident*. U.F.A.T. argitaratzen duen “Bernard Delesalle” dela...

Ibiñagabeitiari bidalitako gutun horretan Mirandek aipatzen duen “Euskadi Handia” lau eremu handiz egina da: 1. Bizkaia Handia; 2. Nafarroa; 3. Bearno eta 4. Gaskuina (Mirande in Urkizu, 1995, 65. or.).

1952ko azaroako gutun horretan Mirandek Ibiñagabeitiari eskatzen dio ea zer dioen geopolitikoki hor, zirriborro baten moduan, aurkezten

APPENDICE.

On trouvera ci-contre un projet de „FEDERATION OCCIDENTALE”, capitale BRUXELLES, par l’union de plusieurs groupements régionaux d’états autonomes. Les limites de ces états ont été établies sur une base essentiellement populaire, d’après le tracé soigneusement relevé des anciennes divisions ethniques du haut Moyen-Age — époque de la formation de la communauté occidentale (VIII^e—XI^e siècles) — telles qu’elles se sont maintenues dans l’usage courant et qu’elles ressortent de la tradition historique encore vivante (frontières dialectales, coutumes et institutions locales, psychologie collective et folklore, etc. . . .). Le principe a été rigoureusement adopté de la transcription du nom de l’état et de la capitale chacun dans sa langue nationale.

Ces différentes unités locales trouveront place normalement, à l’intérieur de la Fédération, en des groupements régionaux plus vastes ou „Sous-Fédérations” qui seront constituées d’après leurs diverses affinités. La répartition définitive de ces sous-groupes reste à établir. Par exemple, selon la langue: une „Sous-Fédération Celtique” (ALBAINN, EIRE, CYMRU, BREIZ), une „Sous-Fédération Nordique” (ENGLAND, VLAANDEREN, NEDERLANDEN, NEDERSAKSEN, GREAT FRYSLAN), une „Sous-Fédération Occitane” (AQUITAINE, GASCONHA, LENGUADOC, GRAN CATALUNYA, PROUVENÇO), etc. . . . Sans excepter des unions plus restreintes alliant par exemple toutes les nations de souche basque (EUKADI, GASCONHA) ou de parlers galiciens (GALIZA, PORTUGAL), sardes (CORSICA, SARDEGNA), romanches (RETIA, FURLANI), finnois (SAME, SUOMI)

De point de vue de la géographie, on peut envisager des groupements d’un autre ordre: une „Sous-Fédération Nord-Atlantique” (ISLAND, ALBAINN, NORGE), une „Sous-Fédération Baltique” (DANMARK, OSTMARK, GAUTALAND, SVEALAND, SUOMI), une „Sous-Fédération Rhénane” (NEDERLANDEN, LORRAINE, FRANKENLAND, SCHWABENLAND, RETIA), une „Sous-Fédération Padane” (PIEMONTE, LOMBARDIA, FURLANI), une „Sous-Fédération Méditerranéenne” (AL-ANDALUS, GRAN CATALUNYA, CORSICA, SARDEGNA, TOSCANA, LAZIO, PUGLIA, SICILIA), etc. . . .

Bernard Delesalle-Roger Hervéren *Sauvegarde de l’Occident* U.F.A.T.

Etnien Europaz gogoeta kartografikoa (13. or.)

Institut de Documentation Bretonne et Européenne

dion Euskadi Handiaz (“Zer deritzozu?”), azalduz Krutwigekin egon dela eta hark “lan batzu egin ditu(ela)” (Mirande in Urkizu, 1995, 65. or.). Ondoko urteko hilabeteetan ere Krutwig gurutzatzen du Parisen, 1953ko apirillean, adibidez, eta oraindik Parisen den Ibiñagabeitiari idazten dio:

Dathorren igandean (19: IV) nire etxera ethorri nahi ba ziña, atsegin handi handi bait egin zienezadake, artsaldeko ohi-tenorean. *Idazkiz* jakin araz iezadazu othoi, jinen zarentz ala ez, Krutwig ere deituko dut, botzik ikhusiko duzulakotan bainago, Singaporeratu baino lehen. (66. gutuna, 1953 IV 13, Mirande in Urkizu, 1995, 73. or.).

16			
38.	SICILIA	..	: Palermo
39.	SARDEGNA	..	: Cagliari
40.	CORSICA	..	: Corte
F. FEDERACION IBERICA — centre ZARAGOZA.			
41.	EUZKADI	capitale	: Iruna
42.	GRAN CATALUNYA	..	: Barcelona
43.	CASTILLA	..	: Madrid
44.	GALIZA	..	: Sant' Jago de Compostela
45.	PORTUGAL	..	: Lisbôa
46.	AL-ANDALUS	..	: Gharnata

Editions anglaise, allemande et espagnole sont en préparation ;
éditions en autres langues suivront.

Bernard Delesalle-Roger Hervéren *Sauvegarde de l'Occident* U.F.A.T
Iberiar Federazioa (16. or.)
Institut de Documentation Bretonne et Européenne

Txomin Peillenen ustez Krutwigen *Vasconian* Roger Hervéren eragina bada Krutwig zuzenean egon zelako Parisen Miranderekin eta bai, Peillenek dioen eran “Hervé Delasalle” (sic)-kin, hots, Roger Hervé, alias Bernard Delessalekin:

1959-1962 urteetan joera horrek Jonen idaztankera kutsutu zuen. Urte haietan zen Parisera azaldu Sarrailh de Ihartza idazlea, eta Luis de Villa-

sante lapurtar klasikoaren alde mintzatu. Jonek ez zion bizkaitarrari hizkuntza joera baizik mailegatu, jesan, baina harek, aipatu gabe, “Vasconia”-ren ideia batzuk zor dizkio; ez zen alperretan bizkaitarra bretoin pentsatzaile batzuekin ibili (Hervé Delasalle (sic) eta Raude) (Peillen/*Gero*, 1976, 36. or.).

Baina, nahiz Mirandek dioen Krutwigen proiektu geopolitikoarekin bat egiten duela, “lur-eremuak direlarik kontuan beintzat”, sumatzen da Mirande “enda”-ren gaiaren inguruan kilika dela. Harentzat “anthropologia” (“arraza” bezala ulertu behar dena), ideologikoki oinarritzko puntua delakoz.

Ibiñagabeitiarekin Bocaccioaren itzulpenetaz buruz buru mintzatzeko helburuarekin (horregatik dio gomendatzen ‘goizik’ heltzeko), baina bereziki taldean hizkuntza hautuez hitz egiteko, bai eta “Euskadi Handi”-aren ikuspegi geopolitikoaz, Mirandek erabakitzen du Krutwig, Ibiñagabeitia, Txomin eta Robert Peillen anaiak bere Pariseko pisura 1952ko azaro horretan, igandez, gomitatzea:

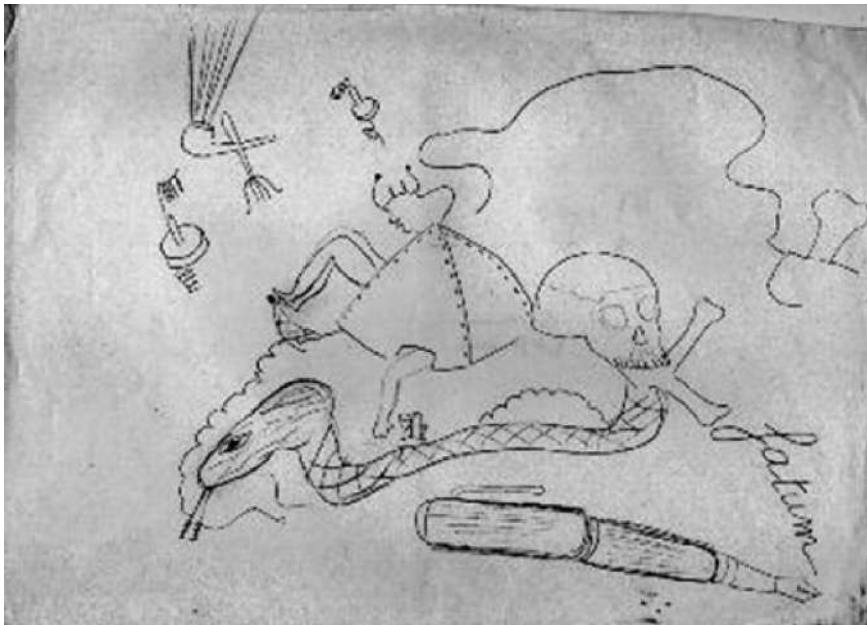
Bainan, nere aburuz, ezin onart dezakegu edozein jende edo enda Euskaldun bezala. Anthropologiaren ikusgunetik ikertu bear ditugu, beraz... Euskadi andiko etorkizun lurraldeok.

Gauza honetaz guztiaz, igandean mintzatuko gera - baita Bocaccio-ren itzulpenetaz er. Goizik etor zakizkit, beraz. (58. gutuna, 1952 XI 10, Mirande in Urkizu, 1995, 65. or.).

Miranderen ikuskera kartografikoen espezifikotasunaren berri ematen digute lerrook. Hamaika bat urte geroago, 1963ko urrian, *Vasconia* argitaratu berritan, Ibiñagabeitiari idazten dion gutunean Mirande argi eta garbi Krutwig-engandik aldendua agertzen da ideologikoki nahiz estimatzen duen eta bere adiskide bezala kontsideratzen duen:

Krutwigen liburua izan nuen, bai eta irakurri ere dut [...] Puntu askotan Krutwigekin irizkide nintzake: euskeraren garrantzi ezinagoa, “Euskalerrri *irredenta*-ren berriz irabaztea etc. Bainan ezin uka daiteke egillearen ideologia oinarrikoa marxistena dela. Nik ezin onar dezaket ideologia hori, Europatarra eta Europazalea naizen aldetik [...] Bainan marxismo utsa, Aleman judu batek asmatu sasi-philosophia, uste dut oso kaltegarri datekeala, guretzat. Ez dut miresten Krutwig lilluratzen badu Semitismuaren azken ekoizpen orrek, bera ere -dakizun bezala- *arraza autetsi*-ko seme baita parteka beintzat. Orrengatik ere, adiskide dut... bainan ez errikide, eta ez dut ziturki onartuko ark eni erakustea euskal abertzale izatea. (233. gutuna, 1964? X 13, Mirande in Urkizu, 1995, 226. or.).

Egia esatera, ez dago argi Mirandek zer urtetan idatzia duen Andima Ibiñagabeitia adiskideari bidalitako gutun daktilografiatu hori: Euskaltzaindiko Azkue Bibliotekako artxibo-zerbitzuetan “1963” urtea ageri da arkatzez idatzia; Patri Urkizuk, aldiz, “1964 ?” aipatzen du (Ibidem, 226. or.). Zer hil eta egunetan idatzi zuen, ordea, ez dago inolako zalantzarik: “urriaren 13an”. Gure ustez, gutunak 1963 inguruan idatzia behar du, Krutwigen *Vasconia* argitaratu izanaz luze eta zabal baitihardu Mirandek hartan, eta liburu horren lehen argitaraldia 1963koa baita. Geroago ere ikusiko dugunez, eztabaida ideologikoa 1964an eta 1965ean iritsi zen bere gorenera, Jon Mirandek eta Roger Hervé-k elkarrekin sinatutako bi gutunetan beren burua “activistes völkisch” gisa aurkeztu zutenean.



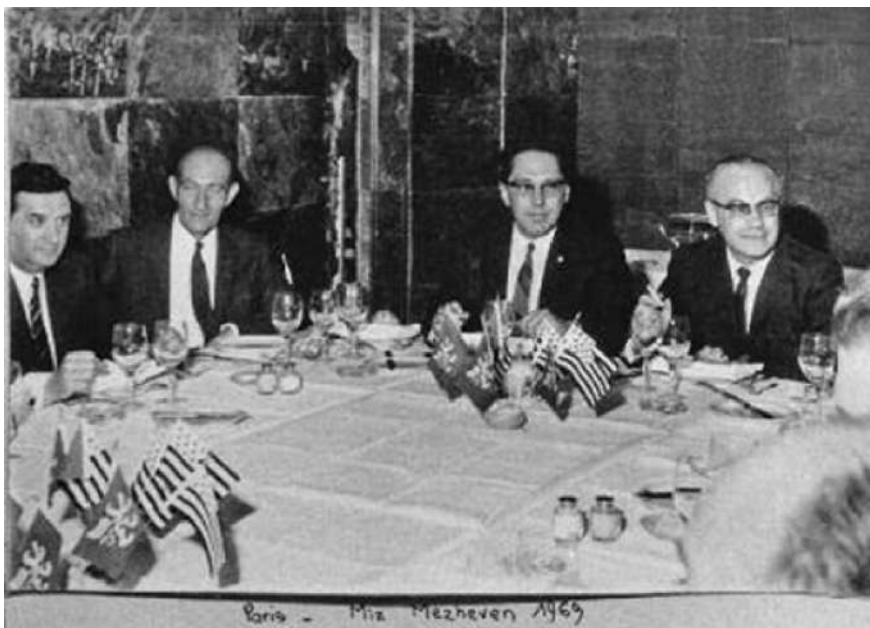
Jon Mirandek, *Fatum*

Jon Miranderen marrazkia lapitzez egina da, datarik gabe © Bilduma pribatua.

“Nire ustez ‘fatum’ da marrazkiaren giltza: luma idaztetik geldituko denean fatum idatziz, idazleak ez duelako beste helbururik, hilen dela; gainera burhezurrak eta beste hezur muturrak hori adierazten dute. Sugea berriz, erromantikoek sinbolo baikor gisa erabili dutelarik, niretzat sexuaz kanpo, irudimenaren eta sormenaren ikurra da, Atena jainkosaren eskuan dagoena, eta hor ihes egiten du”. (Txomin Peillen, 2020ko apirilaren 3a)

Baina nahiz bera marxismoaren kontrakoa izan Miranderi Krutwigen antikonformismoa gustatzen baitzaio “lagun on”tzat dauka oraino, *Vasconia* debekatu ondoren, 1964ko maiatzaren 2an, Mirandek Etxaideri hau idazten dio:

[...] ikasi dut, Le *Journal Officiel* irakurririk, *Vasconia* liburuaren banatzea, zabaltzea eta saltzea debekaturik dela Frantzian, *Ministre de l'Intérieur* delakoaren aginduz. Eta Krutwigek ortzaz idatzi dio ene adiskide bati: esaten du euskaldun demo-giristinoek dutela Frantziako agintariei salatu; eta lege-gizon batzuekin kontsultatu arren, ezin du ezer ere egin, eta debeku ori artu dute Frantsesek. Orain beldur da kampo emanen diotela, eta igesleku baten billa ari da... Naiz eskubiko, naiz ezkerreko, ez da on Euskaldunekin antikonformista izatea, gure mutillak orain bere gostuz ikusten duen bezala... Ironeiaz mintzo ba naiz ere, alarik ere pena diot, lagun ona baitut, gure ideiak diferenteak izan arren. (232. gutuna, 1964 V 2, Mirande in Urkizu, 1995, 225. or.)



Paris, 1969ko ekaina. Eskuinetik ezkerrera, Jon Mirande eta Goulvenn Pennaod, Jean Markale-ri *Prix littéraire de l'Alliance Bretonne* saria emateko ekitaldian (Peillenek *Eranskinean* aipaturiko pasadizoa). © Pamiela argitaletxea

Le Devenir européen... eskuin muturreko aldizkariak *Spécial Euskadi, Hommage à Jon Mirande* deitu ale berezia eskaini zion 1974an Miranderi. Yves Jeannek Mirande ebokatzen duelarik finkatzen du haren euskal abertzaletasuna “Europa etnikoan” dela kokatzen: “oui, plus d’un an déjà qui’il nous a quitté. Nous ne l’entendrons plus, de sa voix posée, nous exposer quelque théorie, ou, enflant le ton, stigmatiser les adversaires de sa Patrie basque et de son Europe, car il ne concevait la liberté de son

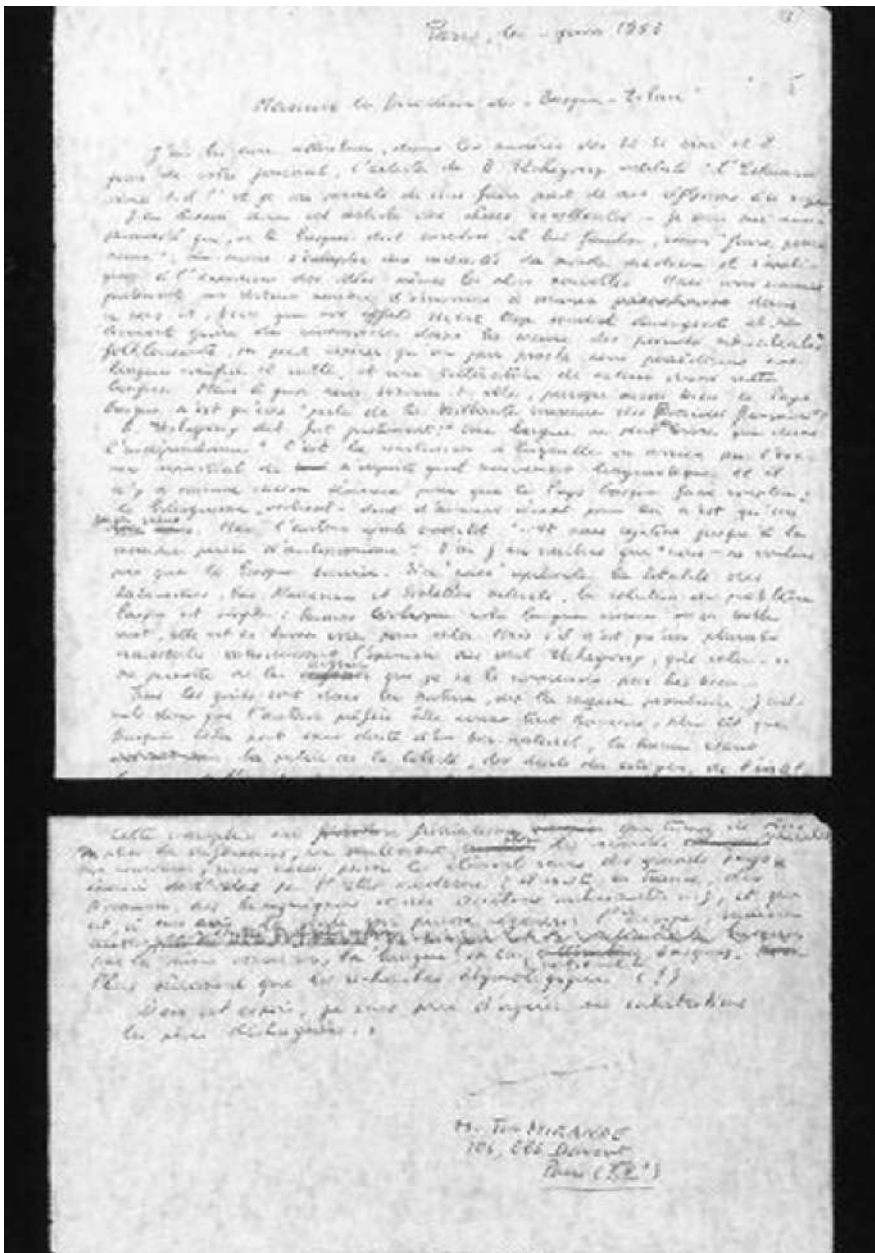


Jon Mirande
Euskaltzaindiko Azkue Liburutegiko Artxibategia

pays que dans un ensemble ethniste européen”. Zehazten du Jeannek, Mirandek ez zuela aldizkarian kolaboratu, nahiz hitzemana zion, gaixotu eta hil zelakoz: “[...] très affaibli déjà par le mal qui devait l’emporter, il nous avait, dans le dernier courrier que je possède de lui, promis sa collaboration. Le sort en a autrement décidé. Par un froid matin de janvier 73 notre camarade nous a quitté” (Jeanne, 1974, 16. or.).

Nicolas Lebourg historialariaren iritziz: “En 1972 [Jeanne] lance *Le Devenir européen*, au titre faisant référence à l’organe francophone de la Waffen-SS, païen, nationaliste breton, défendant une Europe des ethnies [...]” (Lebourg, 2017).

Miranderen ehorzketetan Yves Jeannek eta Goulvenn Pennaodek zuten, bestalde, agurtze hitleriarra haren hilkutxaren gainean egin (Peillen in Gherardi, 2020, 316. or.).



Jon Mirandek eskuz idatzitako gutun baten zirriborroa, 1953ko ekainekoa, garbira pasatu ondoren *Basque-éclair* aldizkariko zuzendariari bidali beharrekoa. B. Etchegorryren «L'eskuara vivra-t-il?» artikuluari erantzunez idatzia da gutuna. © Pamiela argitaletxea

Saint-Loup-en “haragizko aberriak”

Miranderen europazaletasuna “abertzaletasun etnikoan” oinarritzen denez, kontuan hartzekoa litzateke Saint-Loup (Marc Augier, 1908-1990) idazleak zabaltzen duen “haragizko aberriak” (*patries charnelles*) egi-na den Europaren ideia (Deschamps, 2007, 79. or.).

Miranderi buruz izanen diren etorkizuneko ikerketek argitu beharko digute alderdi hori, batez ere Saint-Loup-en lanetan, hala nola *La Gerbe* aldizkarian 1941eko irailaren 4an eta urriaren 2an argitaratutako artikulu banatan, euskaldunei, bretoiei eta beste zenbait herriri egiten zaizkien erreferentziengatik. Bestalde, Txomin Peillenen lekukotasunari esker bada-kigu Saint-Loup-ek bertatik bertara ezagutzen zuela Goulvenn Pennaod, eta *Les Nostalgiques* eleberrian inspirazio-iturritzat hartu zuela (Peillen in Gherardi, 2020, 316.or.). Peillenek Mirandez berriz dio Saint-Loup-ek *Les*



“L’Europe des Ethnies” mapa: Saint-Loup, *Les SS de la Toison d’Or, Flamands et Wallons au combat 1941-1945*, Paris, Presses de la Cité, 1975
 Hemengo iturria: Pierrick Deschamps, *Une mythologie européenne sous le signe de la croix gammée. L’imaginaire européen des patries charnelles dans les romans de Saint-Loup*, <https://dumas.ccsd.cnrs.fr/dumas-00277637>

Hérétiques eta *Les Nostalgiques* bere nobeletan deskribatzen dituen talde neonazi nostalgikoekin nahiago zuela ibili edo Alain de Benoist bezalako eskuin muturreko idazleekin (Peillen in Gherardi, 2020, 321. or.).

II. Mirande eta “völkisch aktibismoa”

Mirandek ez zuen sekula ezkutatu nazionalsozialista edo, izen konposatuaren kontrakzioz, “nazia” zenik, baina irakurle eta kritikariek bakanetan aztertu dute haren iritzien norainokoa. Hori dela eta, hara zer utzi duen idatzia Emilio Lopez Adanek: “Miranderen nazismoa ez da marginal edo folklorikoa” (Lopez Adan, 1998, 46. or.). Eta Mirandek eginahal guztiak egin ohi zituen “nazi” eta “faxista” terminoak bereizteko, bere burua ahal zuelarik “nazi” bezala agertuz.

1961ean, Mirandek bi artikulu bidali zizkien frantsesez Baionako *Enbata* aldizkari politikoko militante abertzaleei “démocrates-chrétiens” edo “démochrétiens”: horrelaxe definitu zituen Mirandek orduko hartan: *Race Peuple et Nation (I)* («Arraza, Herria eta Nazioa (I)») eta *Race, Peuple et Nation (II)* («Arraza, Herria eta Nazioa (II)»). Lehenengo artikuluan, Mirandek argi esaten du ez dagoela euskal arrazarik (“race basque”), baina, horren ondoren, Euskal Herria (“peuple basque”) arraza zuri handiaren (“grand-race blanche”) parte dela adierazten du:

Ez dago euskal arrazarik, bistan denez, baina bai Euskal Herri bat, proportzio jakin batean arraza zuri handiaren edo arraza europarraren parte eta *soilik haren parte diren* arrazetakoak izan diren norbanakoz osaturik egon izan dena historikoki. Ez da nire asmoa aztertzea ea Europako zer arrazetakoak ote ziren antzinako euskaldunak (“Basques primitifs”), hau da, euskara Europako bazter honetara lehen aldiz ekarri zutenak (Larrea, 1985, 98. or.). [Itzulpena gurea].

Artikuluaren bigarren zatian, Mirandek atzera ere arrazaren ideiarri heldu, eta euskaldunei aholkatzen die ez daitezela gurutzatzen (“se croiser”) euskal herritarren “erreserba antropologikotik” kanpokoak diren “arrazekin”, hain zuzen Europatik kanpoko arrazekin. Azpimarratzen du “europar” hitza ez duela “zentzu geografikokian” erabiltzen baizik eta “zentzu antropologikoan”.

Mirandek *Enbata* aldizkariako aurkariei erantzute aldera, beste testu subertsibo bat argitaratu zuen, *Nazionalismo hori ukatzen dut! (Je refuse ce nationalisme-là!)* izenburu adierazgarria duena (Larrea, 1985, 103-105. or.) [Guk euskaratua].



Miranderen "Arraza, Poplua eta Nazioa" artikulua 1961eko iraila Enbata-ren 6. alea. © Bilduma pribatua

Mirande aldi berean da antisemita,⁶ antikristau (Azurru, 1978) eta antimarxista, eta hori guztiz bat dator haren konbikzio nazionalsozialistekin eta zenbaitetan zuzenean iturriritzat hartzen dituen Rosenberg, von Leers eta gainerako intelektual nazien ideekin.

Johann von Leers legelari nazi eta poliglota ere interesatu omen zen, Miranderen arabera, euskal hizkuntzaz (Mirande in Urkizu, 1995, 149. or). Urte batzuk Buenos Airesen iragan zituen babes hartuta, eta geroago, Omar Amin izenpean, baita Kairon ere.

[6] Ikus 1951ko otsailaren 28an eta 1951ko martxoaren 23an eskuz idatzitako gutunetan Mirandek marrazkituak dituen bi karikatura antisemitak (Euskaltzaindiko Azkue Bibliotekaren funtsak, Bilbon).

Gutunerian agertzen da Miranderen iturri intelektualetako bat izan zela Johann von Leers. Jokin Zaitegiri 1959ko maiatzaren 3an bidalitako gutun bati kasu eginez gero, Mirandek lapurtera klasikora itzuli omen zuen von Leers-en artikulu bat, aurrerago “Argentinako aleman aldizkari batean” argitaratu ziotena, eta artikulu bera gipuzkerara eta zubererara itzultzeko asmoa ere ba omen zuen (Mirande in Urkizu, 1995, 156-157. or.).

Mirandek aipatzen duen aldizkari hori *Der Weg* izango da seguru asko, geroago ere aipatzen baitu, 1957ko azaroaren 7an Koldo Mitxelenari bidalitako gutun batean:

Bertzalde, oraintxe heldu zait, Argentinat’tik, *Der Weg* izeneko aldizkaria (Dakikezun bezala hau herbertzeturik dauden nazional-sozialisten al-dizkaria da), eta orain duela bostpasei hilabete egin nuen idazlan bat dakhar: “Völküber lieferung der Basken” (“Euskaldunen mythologi-giaz”; egia erran: Barandiaran edo C. Baroja’ren euskal eta erdal-idazkien itzulpen bat baizik ez da, funtsez). Zoritxarrez, ale bat baizik ez daukat, eta hemen salgai ez baita, ezin igor diezakezut. (Mirande in Urkizu, 1995, 133. or.).

Johann Chapoutot historialariak molde ezin argiagoan azaltzen du nolakoa den antisemiten ustezko “judutar konplota”, eta gogorarazten du nola Hitlerrek molde harrigarrian laburbiltzen duen asmakeria hori: “Saul judutarrak Paulo sortu du, eta Mardochai-k Karl Marx”. SSen faszikulu batek salatzen duen “konplot judeo-kristau-boltxebiko”a “Paul judutarra” eta “Marx judutarra” elkartuz aipatzen du gero Chapoutot-ek:

Saul le juif est devenu, par calcul et opportunisme politique, Paul l’apôtre. De même, le juif Mardochai, nom de famille du père de Karl Marx, s’est grimé en Marx, prophète de la subversion communiste. Le message est relayé et diffusé par un fascicule de la SS qui dénonce le complot judéo-christo-bolchevique en assimilant le «juif Paul» au «juif Marx», le «Prolétaire de tous les pays, unissez-vous» aux paroles de Paul dans l’épître aux Galates (III, 26-29) (Chapoutot, 2012, 476. or.).

1964an eta 1965ean, Mirandek bi gutun sinatu zituen Roger Hervé-rekin batera.

Txema Larreak bi gutun argitalpenaren aurretik paratutako euskarazko azalpen-testu laburrean dioskunez, *Le manifeste de l’ethnocratie* omen dago haien jatorrian. Manifestu hori Krutwigen inguruko pertsona bati bidalia.

Larreak dioenez:

1964ean Frantziako Gobernuak Krutwig jauna egotzi eta kanporatu zuen betikotz. Urtea amaitu aintzin eta Belgikan bizi zela nazionalismo etnokratiko baten aldeko Manifestua izkiriatu zuen “MANIFESTE DE L’ETHNOCRATIE” frisiar batekin batera. Mirande eta beste minoritate-lagun zenbaiten aburua jakin nahiean aipatu manifestua igorri zieten. Hauek, aitzitik, ezkerreko nazionalismo horren etsai azaldu ziren. (Larrea, 1985, 125. or.).

Jon Mirandek eta Roger Hervé-k bi alditan erantzun zioten manifestuari: aurrenekoan, 1964ko abenduaren 5ean, *Manifestu etnokratikoa* (“le manifeste ethnocratique”) (Larrea, 1985, 127. or.) hizpide dutelarik, zorrozki marxista den ikuspegiak okaztatzen dituela: “Dès l’abord, le point de vue strictement marxiste qui l’anime nous a rebutés” (Larrea, 1985, 127. or.); bigarrenagoan, berriz, 1965eko martxoaren 22an, diote ez dezaiketela “ideologia marxistari egokituta diren nazionalismo etniko” baten proposamenak berenganatu: “Nous ne pouvons en effet souscrire à ces propositions d’un nationalisme ethnique «adapté» à l’idéologie marxiste, au point d’en être devenu méconnaissable”. (Larrea, 1985, 129. or.).

Mirandek eta Hervé-k oso modu adierazgarrian aurkezten dute beren burua, hau da, “*völkisch* aktibista” (“*activistes völkisch*”) gisa:

Vous comprendrez aisément que nous autres, *activistes völkisch* -mûs par une toute autre inspiration et nous appuyant sur des références intellectuelles d’un poids largement égal à celui de MM. Marx, Engels et Lénine- n’avons pas à confronter davantage les principes de notre action avec ceux qui animent le camarade Krut (schow)wig! (Larrea, 1985, 127. or.).

Argi esan beharra dago *völkisch* ideiek beti ernegatu zutela Hitler (ikus Chapoutot, 2014, 240. or.). Ikus, bestalde, Nicolas Lebourg-ek dioena, “*Völkisch*” ezin itzulua da: “«*Völkisch*» est intraduisible. La racine «*Volk*» signifie «peuple», mais son sens va au-delà de celui de «populaire», dans une acception foncièrement ethnique. En sus de sa dimension mystique, populiste et agrarienne, il signifie «raciste» et à partir de 1900 «antisémite». Les *Völkischen* sont les adeptes de l’idéal du Blut und Boden («Sang et Sol»)” (Lebourg, 2017, 62. nota). Ikus ere mugimendu horiei buruz Stéphane François, *L’occultisme nazi* (2020).

Krutwigen *Vasconia* ere irakurria zuten, eta haren guztiz kontra agertzen dira “ideologia marxista” ez baitezakete onar (*Non possumus*):

en définitive, on ne peut nier que le livre *Vasconia* astucieusement présenté et bien édité, n’ait eu un effet parfois salutaire sur les somnolents

de la cause «euskadienne», par trop liés aux formes légales de la démocratie capitaliste. Ce fut là un événement marquant dans l'histoire du combat des peuples minoritaires [...]. De là à passer purement et simplement sous les fourches caudines de l'idéologie marxiste, il y a un monde ... *Non possumus* (Larrea, 1985, 128. or.).

1965eko martxoaren 22an, Mirandek eta Hervék, “Cher Ami”rekin, aldi honetan, hasten duten beren bigarren gutun horretan, egileek *Manifeste de l'ethnocratie* hartzen dute hizpide (Larreak bere azalpen-testu laburrean (125. or.) darabilen izenburu bera, alegia), lehenengo manifestu haren beste bertsio bat inondik ere, aurreneko hura bezala erantzun eta guzti itzuli zieten a giorleei:

Nous ne pouvons souscrire en effet à ces propositions d'un nationalisme ethnique «adapté» à l'idéologie marxiste, au point d'en être devenu méconnaissable. [...] Nous autres, représentants –peut-être indignes, mais enfin...– de ce qui subsiste encore des très anciennes ethnies occidentales, nous sentons en contact direct avec les aspirations, soit du monde rural paysan dans sa forme traditionnelle, soit du monde guerrier et aristocratique.

Alors que vous évoluez, tant en Frise occidentale qu'en Biscaye, vers une «dialectique» de plus en plus progressiste, nous autres, Souletins et Vannetais, nous sentons toujours plus attirés vers l'attitude «réactionnaire» de nos ancêtres, Carlistes ou Chouans. «Nous souhaitons également longue vie et succès au camarade Federico! Mais nous nous tiendrons, de près ou et de loin, résolument à l'écart de ses entreprises» (Larrea, 129-130. or.).

Horrenbestez, Krutwigekiko harremana guztiz hautsita geratu zen.

1965eko apirilaren 11n, Mirandek gutun luze bat bidali zion Ibiñaga-beitiari bera druida-jantzian ageri den argazki batekin batera, eta, hartan, Mirandek hauxe esaten du saminki:

Krutwig ere arrotzu zait: marxismuari osoki emana da (judu odolak gaiña arturik, eta saiatu da beste gaizkide batzuekin (euskaldun, bretoi, frisiarrak) bazterrak naastu bearrez. Azkenekotz, Belgikara igesi joan bear izan du; andikan ere bere judeo-euskaldungoaren alde ari da –eta azkenekotz, jakin erazi diegu, nik eta minoritate-lagun zenbaitek–, berari ta aren irizkideei, aien nazionalismu ethniko-ezkertarraren etsai agertuko giñela emendik aurrera. Ez dakit azkenekotz ulertu dutenetz ni eta nere lagunok beste arraza batekoak gerala (odolaren eta ideologiaren aldetik), eta ez degula geiago norbait kidetzat onartuko, euskera edo bretoia edo beste izkera minoritari bat ikasi duelakotan). (1965 IV 11, 239. or. gutuna, Mirande in Urkizu, 1995, 232. or.).

Vascones inquieti

1952ko *Euskaldun gudu-zalduntza baten beharkiaz* izeneko saiakeran, iraganaz gogoeta egiten ari dela, Mirandek esaten du euskaldunak, atzerriko zeinahi eragin gorabehera, ez direla sekula egiazko demokrotak izan. Aitzitik, pozarekin egiaztatzen du euskaldunek, beren *enda* edo etnia babestu izan dutela beste populu batzuk baztertuz, hala nola gaskoinak, ijitoak, judutarra, agotak... Jatorrizko lurraldearen gaiari ere heltzen dio Mirandek saiakera horretan (Chapoutot, 2017, 15. or.). Hitzetan fosil-durik datzan memoria ikertzeari ekiten dio gerrarekin lotutako lexikoa, esate baterako; izan ere, Miranderen esanetan, ba omen dago “ezin ukhartzuko german eragin bat euskal gerlahiztegian, beharr bada goten ganikakoa: gudu = “katus” germanek mailegatu keltak-hitzetik; iskillu = got. skildu”. Memoria etimologiko mitologizatu hori bere idazki poetikoetan txertatuko du Mirandek.

Miranderen nostalgia *Euskaltasun erromantiko baten alde* (1959) gogoe-tan ezin hobeki agertzen da: “Alabañan, leenago aske giñan, gure askatasuna lege kontra kendu ziguten, ergo, legez itzuli bearke digute, bein: hala eskatzen du Errien Arteko Zuzentzak” (Peillenen frantsesezko itzul-penean ‘Droit International’) (Mirande in Peillen, 2012, 166. or., 171. or.).

Jatorriaren bilaketa horretan, antzinako kartografiak ere aztertu zituen Mirandek, hala nola Baskoniako Dukerriko VII. mendeko mapak eta Nafarroako Erresumako IX. mendekoak. Horrek lagundu ziokeen Miranderi, Parisen Roger Hervéren zuzendaritzapean, eta beste kide batzuekin, Europako 46 estatu etnikoez, eta haren kasuan “Euskadi Handia”z, zerman (zeramaten) gogoeta kartografikoa –nazionalsozialista den ikuspegi batetik– zehazten (ikus U.F.A.T.ek azaldu mapa). Imajinario horren barruan ikertu zuen, hain zuzen, “odol garbiko Euskaldun” “garbi”engandik datorren ondarea: “Odol garbiko Euskaldun horiek, ez ziran ez auzo on, ez bakezale, ez jasankor, bañan aitzitik bortitz, urduri, guduzale ta aundi izan naiak” (Mirande in Peillen, 2012, 173. or.).

Gudariaren zinezko arima aurkitzeko, ordea, eguneroko balioak eraistea komeni da, eta sena besarkatzea, naziek egin zuten bezala, Chapoutot-en hitzetan: “il faut revenir à l’origine, à ce qu’était l’homme germanique, son mode de vie et son attitude instinctuelle à l’égard des êtres et des choses, afin qu’il soit sauvé” (Chapoutot, 2017, 15. or.). Ondorioz, beste balio batzuk sortu behar dira, eta hamar manamendu judeo-kristauak irauli eta samurtasun eta sentimentalismo oro uxatu, hau da,

“alemaniar gizajoa” (ikus Chapoutot-ek frantsesez aipatzen duen “le Michel allemand”) suntsitu:

Les textes nazis ne cessent de pester contre cette maladie allemande supposée qu’est le «sentimentalisme», empathie mièvre qui empêche de frapper l’ennemi aussi fort qu’il frappe lui-même. Le Germain magnanime, est aussi oublieux, et il pardonne trop facilement. Goebbels est excédé par «cette maladie allemande qui consiste à céder par sentimentalisme», par cette pusillanimité émolliente et mièvre qui frappe «le brave homme allemand». Le Michel allemand, brave garçon sensible et niais, ému aux larmes par une sonate de Beethoven et vulnérable face à la malignité d’autrui, agit toujours de « manière typiquement allemande, c’est à dire sentimentale et sensible (Chapoutot, 2014, 246. or.).

Nolabait, Mirandek euskaldun endegatua du gaitzesten. Miranderen poesian ageri da irudi hori, baina orobat haren korrespondentzian eta testu ideologikoetan. Peillenek, *Commentaires [Euskaltasun erromantiko baten alde-ren frantses itzulpenari Peillenek, frantsesez ere, gehitzen dizkion komentarioak dira] deitu pasartean, azaltzen du Euskal Herrian garai batean anitz eman den erromantizismo “negartsu”aren kontrakoa dela Miranderen jarrera erromantikoa, beltza, tragikoa baita: “Certes, si certains croient encore en Pays Basque que le romantisme est sentimentalisme larmoyant, Mirande s’oppose à ce type de vision mièvre qui a inspiré et empoisonné longtemps la littérature basque et notre poète n’a gardé du romantisme que son aspect tragique” (Mirande in Peillen, 2012, 169. or.).*

Johann Chapoutot-ek nazismoaren analisisian naziek “alemaniar gizajoa”ri (“le Michel allemand”) zioten irria aipatzen duelarik, guri Mirandek “euskaldun gotor”ari, “puska ona”ri, “tipula saldari” erran genezake, dion alergía gogoratu zaigu (beti euskal maskulinitate eredugarrian oinarritua den itxura):

Alde batetik politikarien legalismuak, bestetik euskaltzaleen folklorismuak, euskaltasun berri bat sortu digute azkenengo mende erdi hontan: euskaldun eredugarria gizon gotor bat bañan bakezale bat da, puska ona, gaiztakeriarik gabeko, alai ta parregille, optimista (“baikor” ez dute esango, baitaki ezezkoa ematen bearra denean, adibidez euskal kulturazaleek laguntza zerbait eskatzen diotenean...), auzo ona, ots, notin bat oso atsegiña gizarte jolasetarako! Langille ta realista gañera, oraindar munduari egokitzen dakiena... (Mirande in Peillen 2012, 172. or.).

Irudi horren antitesia bezala agertzen zaigu euskal guduzalea. Mirandek, oldar erretorikoaren ondotik, molde enfatiko eta belikoan, erromantikotasun beltz “tragikoa” errebindikatzen du:

Adiskide maiteak, ba da ordu euskaltasun irriegangarri hori arbuiaurik beste baliosago baten moldatzeari buruz abian gaitzean. Nork ez dakus, nork ez du somatzen hori gure endaren iñakin edo karikatura bat baizik ez dela, eta eredutzat aurkezten diguten Euskaldun gorputz sendo ta biotz ezti agure beerapenaren igali ustela dela? Gorputz indarra doain ederra, noski, jo muga guren batera eldu bearrean diardun gogo bortitzari laguntzeko; berez, ordea, alperrikako da, ezer ez da: athleta uts dena, ez da abere bat baino gehiago. [...]

Euskaldunen optimismu merkea biziaren ukatze bat da, bizia tragoidia baita eta ez komoidia, gudua eskatzen baitu eta ez bake ta atsedena, eta gizona edo erri baten elburua ez delako zoriona izan bear, aunditasuna baizik. (Mirande in Peillen 2012, 172. or.).

Mirandek jarraitzen du “Aita Larramendi, Agostin Chaho, lenengo buruzagi karlistak, Arana Goiri ta beste bakan zenbait” kolektibitatearentzat pertsonaia eredugarriak azalduz.

Bukatzen du Novalis alemaniar poeta erromantikoa etsenplutzat hartuz “ametsari” oinarritzko rol aktiboa emanetz, “ametsaren bidez [...] egiaz-ko euskaltasuna ezagut (baitezakegu)”, Frantziako Argi Garaiak baino lehenagoko garai urrunetara, Erdi Arora, joanez “egiazko euskaltasuna” ezagutzeko:

Alemaniko romantiko aundi batek, Novalis olerkariak esan bezela, adimena, oldozmena “somatze itzali bat da soilki, bizi auldu, marguldu bat”. Gure ametsaren bidez, aldiz, egiazko euskaltasuna ezagut dezakegu, gure arbaso aundiek Erdi-Mendetan munduari erakutsi ziotena. Eta odol garbiko Euskaldun horiek ez ziran ez auzo on, ez bakezale, ez jasankor, bañan aitzitik bortitz, urduri, guduzale ta aundi izan naiak: aibat obe oreelakoak izan direlako, askoz eredugarriago baitutegu orduko Peru Abendano bat, oraingo Pernando Amezketarrek baño. (Mirande in Peillen 2012, 173. or.).

Euskaldun “guduzalea”, umilentzat, ahulentzat gupidarik ez duen, urrikalpenik ez duen gizarte hierarkizatu, aristokratiko baten parte da. Gizarte hotz horretan, bizitza gudu hutsa da: lehia eta jardun behar hutsa, alegia. Txomin Peillenek testuari frantseseko itzulpenari erantsen dizkion iruzkinen (*Commentaires*) artean, har ditzagun hauek gogoan: “Jon Mirande [...] avait une grande admiration pour la violence guerrière des Allemands et admirait les littératures nordiques qu’il lisait dans le texte (allemand et norois)” (Mirande in Peillen 2012, 169. or.).

III. Gudariaren hiru ilustrazio Miranderengan

Miranderen lan askotan ageri da Gudariaren irudi hori: poemetan, narrazio poetikoetan eta itzulpen-/sormen-lanetan. Irudiak haren lanari koherentzia emateko eta haren pentsaera poetiko-politikoa ilustratzeko balioko digu.

Hiru testu hautatu ditugu:

Eresi (1952). Ukitu epikoak dituen soneto horretan, Mirandek gerraren eta isuritako odolaren balioak gorapatzen ditu. Gudariak, betiere prest dagoelarik bizia (odola) “Iskilludun, ixil eta zutik” emateko eta “Guduan, lur zahar honen maitez” hiltzeko, aberrian (lurra) boteak ditu sustriak. Naturaren legeekin bat eginik ageri da erabat, eta haren bizi-zikloa etengabe hil eta piztu behar hutsa da (metenpsikosia), dramaturgia pagano baten barnean: “Aineza gal bizia, goiz batez, / Iskilludun, ixil eta zutik / Guduan, lur zahar honen maitez, / Mendietan etsaien eskutik / [...] Eguzkiek inguruz inguru / Nire soin hau, berriz sor haiduru / Hiretan lo garrez jo lezaten.” (Mirande in Peillen, 49. or.).

Baliteke testua abesti gerrazale baten itzulpen bat edo egokitzapen bat izatea. Zuhur jokatu beharra dago, beraz, Miranderen zenbait lanen inguruko sormen-prozesua lausoa baita.

Oroituz (1950). Soneto honetan, Mirandek sarraski baten osteko eszena bat deskribatzen du. Herri bat ikusten dugu suntsiturik, hiltzaile izaiteaz akiturik dauden soldaduak, bai eta emakumeak ere, bortxaturik eta hilik: “Zaldi beltzak irrintzika zeuden / sutan ziren inguruko zelhai / gorak. Hartzen genduen atsedean / alargunen intziriaz alai. // So ziraden, bekaitz, saiak oro / giza-hiroz ok-egin beharrez. / Garoetan neska sabel naro / zaurituen odola nigarrez...” (Mirande in Peillen, 52. or.).

Mundu ilun horretan, sadismoa normaltasunaren parte da eta abusuak dira nagusi: “[...] Hartzen genduen atsedean / alargunen intziriaz alai”. “Suak suntsitua du dena”.

Poemaren azpiztitulua (edizio batzuetan, baita izenburu nagusia ere) *Godu abestia* da⁷, eta, hori dela eta, Txomin Peillenek, oin-ohar batean,

[7] Ez *Gudu abestia*, 1998ko *Jakinen* 106. alean parte hartzen duten autore batek baino gehiagok idazten duten bezala, baizik eta *Godu abestia*, Peillenen iritziz, «Chant de guerre» itzulpen okerra da. Hortaz, gauza bera esan liteke Felipe Juaristiren gaztelaniazko itzulpenaz ere: «Canto de guerra» (cf. Jon Mirande, *Claroscuros / Ilhun-argiak*, Felipe Juaristiren itzulpena, EHU/UPV, Leioa, 1992, 112. or.).

galdea egiten du poema horren iturria ez ote den “german iturriko eresi baten oroitzapena ezen *Godu abesti* (sic) izenarekin ere ezaguna da.” (Mirande in Peillen, 52. or.). Peillenek, oin-ohar berdinean, baina frantsezko bertasioan, informazio gehiago ematen du: “Un sous-titre *Godu abestia* (sic) laisse à penser que ce poème fut inspiré par un «Chant Gothique» pour ne pas dire plus, par le *Wessel lied* allemand” (Peillen in Mirande, 2012, 52. or.). Bestalde, zehazten du: “Un de ses poèmes de 1950 *Oroituz* [...], semble être inspiré du *Horst-Wessel Lied*”.

Jirabira ugariren ostean, *Horst-Wessel Lied* hori beren ereserki ofizial bihurtu zuten SA erakundeko kideek, eta, gero, 1933an Hitler boterera iritsitakoan, baita ereserki nazional ere.

Peillenek dio, bestalde, haren iritziz Miranderen produkzioan alemaniar armadatik iristen den “poema gudulari”, edo “gerlari”, bakarra *Oroituz* dela (“Le seul poème guerrier de l’armée allemande me semble le *Oroituz* ‘In memoriam’, sous-titré *Godu abestia*, “Le chant des Goths”) (Peillen in Gherardi, 2020, 319. or.).

Iru buruak (1948), estreinakoz Patri Urkizuk argitaratua 1997an. Izenburuaren azpian, epigrafe modura, R. Hemon idazlearen bertso-lerro bat ageri da bretoieraz: *D’hon huñuweoù kaer a goter’het pell*. Euskarazko edizioan, hauxe da bertso-lerro horren itzulpena: “Urrun igesi joandako gure amets urdiñai” (Urkizu, 1997, 39. or.).

Kontakizunean, SSetako bi kide ageri dira. Haren espezifikotasunak hartaratuta aipatzen dugu hemen kontakizuna, mutur-muturreko indarkeria-giroan garatzen baita: SSetako Kurt gailena, “ipar-gazte bat iduri ederrez” jaun eta jabe da Ernst-ekin batera, hura ere SSetako kide.

Hiru buruak, hiru frantziarrenak dira –hiru erresistentereenak, inondik ere–. Hiru gizonak torturatu egin dituzte, baina bizirik jarraitzen dute torturatzaileen nahikeria krudelarengatik.

Zigor-zelaian daudela, hiru presoek heriotza-epaia jakinarazi, eta Kurtek eta haren adiskide Ernstek jolas sadiko bati ekiten diote. Bi SSek zulo banatan sartzen dituzte hiru presoak, burua baizik ageri ez dutela. Kurt bakarrik gelditzen da, eta, aitzurra eskuan, torturatu bakoitzaren burua erdibitzeari ekiten dio, itsas kanta malenkoniatsuak abesten dituen bitartean, “maitasunaz ta ontzi-ondamenez mintzo ziranak”.

Garaile nazien hoztasun eta ezaxolak, garaituenganako duten ankerkeria amaigabeak darwinismo sozialaren ikuspegiaren aplikazioa gogorazazi digu.

Gure iritziz, bi SSak, Kurt eta Ernst, bizi diren munduan, darwinismo sozialaren arauak dira nagusi: dena da lehia, eta indartsuenak dira garai-le, hamar manamendu judeo-kristauak irauli egin dira metodikoki, bai eta giza eskubideen balio unibertsalistak ere. Ahulak, garaituak suntsituak izan dira. Testuan, balio humanistak kuidado handiz zangoperatzen dira. Horrek ezinbestez dakar gogora *Alles Leben ist Kampf* film nazia, NSDAP alderdia⁸ 1937tik aurrera zabaltzen hasi zena, eta batez ere filmaren atzean ezkututzen den diskurtsoa, Johann Chapoutot-en iruzkin honetan komatxo artean ematen dena:

Cette loi vaut non seulement pour la faune, mais aussi pour la flore. Les bucoliques images d'arbres et de champs ne doivent pas nous tromper : «la forêt et la prairie luttent pour acquérir leur espace vital», l'une s'étendant aux dépens de l'autre, et réciproquement [...]. Dans ce combat pour la vie, seuls les meilleurs, ceux qui sont les mieux adaptés à la lutte, survivent: «ce qui est faible et incapable de vivre doit le céder au plus fort. La nature ne laisser subsister que la meilleure force vitale» et «c'est avec une incroyable dureté que tout ce qui n'est pas à la hauteur des conditions posées par la nature est éliminé». [...]

L'homme n'échappe pas à cette loi de la lutte: «L'homme lui aussi doit s'affirmer contre son environnement» - ce même environnement qui, comme la nature en général, est tout entier «animé par une volonté d'extermination», car la nature a fait du «combat d'extermination mortel» le «destin» de toute chose (Chapoutot, 2014, 202. or.).

Emilio Lopez Adanen erranak ere konboka ditzagun Chapoutot-ek aipatzen duenaren osagai:

Arrazismoa eta antisemitismoa ez dira arduragabeko gauzak. Nazien ikusmoldeetik, jaunen arraza arioak beharrezko eta zilegi ditu populu ahulak esklabizatzea eta enda galgarriak suntsitzea. Miranderen garaian, gehiegikeria horien ondorioak ezagunak ziren; politika edo arraza zela, komunistak, ijitoak eta juduak deportatu eta hil zituzten. Juduen holokaustoa orokortasun lazgarri horren osakin aipatuena zen, bakarra ez izanik ere. Auschwitz gertatu eta gero, arraza burgoien nagusitasuna aipatzea, beltz, arabiar eta beste koloredunen aurka mintzatzea, juduen eragin galgarriaz tematzea, ez dira gauza inozenteak. (Lopez Adan, 1998, 48. or.).

[8] NSDAP (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*): Alemaniako Langileen Alderdi Nazionalsozialista (Chapoutot, 2014, 534. or.).

Amaitzeko

Mirande guztiz kontziente zen euskaltasunaren irudikapen berri bat *ex nihilo* sortzen ari zela. Euskaldunen irudikapen demokrata-kristau tradizionala iraultzea: horixe zuen helburu Miranderen euskaldun gudariaren irudiak. Baina Mirandek irudikatutako Euskal Herria, “burgoi, azkar eta krudela, jaunen arrazakoa, mitologia nazi-germaniarraren transposizio hutsa da, eta ez du inongo oinarri historikorik. [...] Azken finean, euskaldun baketsu-giristinoa, eta euskaldun bortitz-paganoa, biak dira eraikuntza mitikoak” (Lopez Adan, 1998, 40-50. or.).

Gure ustez, Miranderen “mundu ikuskera” poetikoa eta haren imajinarioa ongi ulertzeko, ezinbestekoa da haren pentsaeraren nondik norako guztiei erreparatzea, eta haren obra osoa sistematikoki aztertzea, haren bidaia ugariak eta intelektual europarrekin hainbat hizkuntzatan trukatu zituen gutunak aintzat hartzea, eta hango eta hemengo aldizkarietan hizkuntza ezberdinetan argitaratutako saiakerak, testuak eta itzulpenak aztertzea.

Bibliografia

- Arcocha, A. (2018). Jon Mirande ans the Ideological Question of National Socialism. In X. Irujo & Q. Solé (arg.), *Nazi Juggernaut in the Basque Country and Catalonia* (249-269. or.). Reno: University of Nevada.
- Arcocha, A. (2020). *Le Basque musclé au coeur tendre versus le Basque combattif*. Éléments de réflexion autour de la pensée poético-politique de Jon Mirande. In Eugène F.-X. Gherardi (arg.), *Des images qui collent à la peau. Ethnotypes de Corse, de Bretagne et d'ailleurs* (291-312. or.). Corteko unibertsitateak 2019ko abenduaren 4an eta 5ean antolatu ikerketa-egunen Aktak UMR CNRS 6240 LISA, L'Accademia corsa di i Vagabondi, l'Association Musanostra. Ajaccio: Alain Piazzola edizioak.
- Azurmendi Otaegi, J. (1978). *Mirande eta kristautasuna*. Donostia: Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa.
- Carney, S. (2014). *Mordrel, Delaporte, Lainé, Fouéré: génération de l'apocalypse et mystique nationale (1901-1948)*. 3. liburukia (iturriak, bibliografia, katalogoak). Doktore tesia, 2014ko azaroaren 24an aurkeztua. Brest: Université de Bretagne Occidentale.
- Chapoutot, J. (2012). *Le nazisme et l'Antiquité*. Paris: Presses Universitaires de France, *Quadriga* kolekzioan.

- Chapoutot, J. (2014). *La loi du sang. Penser et agir en nazi*. Paris: Gallimard edizioak, *Bibliothèque des histoires* kolekzioan.
- Chapoutot, J. (2017). *La révolution culturelle nazie*. Paris: NRF, Gallimard edizioak.
- Chapoutot, J. (2018). *Comprendre le nazisme*. Paris: Tallandier edizioak.
- Collectif (1962). *Ar Stourmer*, 6. Paris. <<http://bibliotheque.idbe-bzh.org>>
- Conte, E. & Essner, C. (1995). *La Quête De La Race. Une anthropologie du nazisme*. Paris: Hachette edizioak.
- Delesalle, B. (1948). *Sauvegarde de l'Occident. U.F.A.T.* [Union Fédérale Anti-Totalitaire]. Éditions J. Kamminga, Dokkum. Frise. (Pays-Bas). <http://bibliotheque.idbe-bzh.org/data/cle_257/sauvegarde_de_locident.pdf>
- Deschamps, P. (2007). *Une mythologie européenne sous le signe de la croix gammée. L'imaginaire européen des patries charnelles dans les romans de Saint Loup*. Master 1eko ikerketa-lana, Homme, Sociétés, Technologies sailean, Histoire et Histoire de l'Art azpisailean, Bernard Bruneteauren zuzendaritzapean. Grenoble: Pierre Mendès-France Unibertsitatea. HAL Id: <<https://dumas.ccsd.cnrs.fr/dumas-00277637>>
- Elizalde, A. (2018). *Jon Miranderen Haur besoetakoa (1970) modernitate ukatua*. Doktore tesia, 2018ko azaroaren 29an aurkeztua, *Euskal Ikasketak sailean*. Gasteiz: UPV/EHU, Pessac: Université Bordeaux Montaigne.
- François, S. (2020). *L'occultisme nazi*. Johann Chapoutoten hitzaurrea. Paris: CNRSko edizioak.
- Gil Bera, E. (1991): ikus Mirande, 1991.
- Jaka, A. (2010). Miranderen itzulpen argitaragabe batzuk. *Senez*, 39, 247-299.
- Jeanne, Y. (1974). Un an déjà. *Le Devenir Européen, organe ethniste - socialiste de doctrine et d'information, Spécial Euskadi, Hommage à Jon Mirande*, Nantes, 16-18.
- Larrea, J. M. (arg.). (1985). *Miranderen lan kritikoak*. Iruñea: Pamiela.
- Lebourg, N. (2017). Espaces et violences de l'extrême droite radicale. In F. Bugnon & I. Lacroix (dir.), *Les territoires de la violence politique en France (1962-2012)* (41-68. or.). Paris: Riveneuve. <https://tempspresents.com/2021/05/27/geographie-de-lextreme-droite-radicale/#_ftn1>

- Lopez Adan, E. (1998). Jon Mirande, eskuin muturreko idazlea. *Jakin*, 106, 45-58.
- Mees, L. (2006). *El profeta pragmático. Aguirre, el primer lehendakari (1939-1960)*. Irun: Alberdania.
- Mirande, J. (1984). *Poemak 1950-1966*. Txema Larreak apailatutako edizioa. Iruñea: Pamiela.
- Mirande, J. (1985). *Miranderen lan kritikoak*. José María (Txema) Larreak apailatutako edizioa. Iruñea: Pamiela.
- Mirande, J. (1991). *La Ahijada*. Eduardo Gil Beraren sarrera eta gaztelaniazko itzulpena. Ilargia narrativa. Iruñea: Pamiela.
- Mirande, J. (1992). *Claroscuros / Ilhun-argiak*. Felipe Juaristiren gaztelaniazko itzulpena. Leioa: UPV/EHU.
- Mirande, J. (1995). *Jon Miranderen gutunak (1948-1972)*. Patri Urkizuren edizioa. Zarautz: Susa.
- Mirande, J. (1997). *Jon Mirande orhoituz (1925-1972)*. *Antologia*. Patri Urkizuk apailatutako edizioa. Donostia: KM Kulturunea, Gipuzkoako Foru Al-
dunia.
- Peillen, Tx. (1976). Jon Mirande eta Aipharsorhoren bizia (1925-1972). In *Jon Miranderen idazlan hautatuak (11-29. or.)*. Bilbao: Mensajero. Gero euskal liburuak.
- Peillen, Tx. (2012). *Jon Mirande, olerkaria. (Jon Mirande, poète parisien)*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Peillen, Tx. (2018). Jon Mirande Aypharsoro's Journey from Spengler to Nazism. In X. Irujo & Q. Solé (arg.), *Nazi Juggernaut in the Basque Country and Catalonia (270-277. or.)*. Reno: University of Nevada.
- Peillen, Tx. (2020). L'itinéraire de Jon Mirande Aypharsoro de Spengler jusqu'au nazisme. In Eugène F.-X. Gherardi (arg.), *Des images qui collent à la peau. Ethnotypes de Corse, de Bretagne et d'ailleurs (313-321. or.)*. Corteko unibertsitateak 2019ko abenduaren 4an eta 5ean antolatutako ikerketa-egunen Aktak UMR CNRS 6240 LISA, L'Accademia corsa di i Vagabondi, l'Association Musanostra. Ajaccio: Alain Piazzola edizioak.
- Urkizu, P.: ikus Mirande, 1995, 1997.

SORTZE LANAK

POESIA

ITZULPENAK

Oroimen Zelulak

Jose Luis OTAMENDI

Agian dena da hizkuntz arazo bat. Hasieratik
(Eider Rodriguez)

Berreste alderako isuria

gure bizimodua
ez da asko aldatuko
inaugurazio asmoei
bide egiteagatik berriro,
ez da konponezinik
gertatuko
lehen harriaz bat
lur ematen badiegu
saxofoi biri eta
eguneko berri paperei,
iragan zartatu batek
pertsonak
eta primadera
beste molde batez
hartzeko
lagun dezakeenik
nork uka baina

profeziak aratz
irakurtzen ditut
albistegietan:
jende txiroaren
gosearekin
janaritu izan da
usu miseria,
eta humanitatearen
aldiko porrotik
tarteko ez balitz,
ez luke
garaitza larririk
lortuko kapitalak

arte itzaltsuen
abaroan
urrunera begira
nahi dut jarri
ahaztu gabe
ondokoekin,
jendetasun doi bat
eskatzen du
mundu honen jirak,
eta elkar
ulertzeko eran
izendatzea
ezinbestekoak:
txindurri ilarak zoruan,
hegazkinik gabeko ortzia,
ahoan gerezi hezur bat eta,
ogia denontzat

Piknika izarretan

honaino ekarri gaitu zirrin-zarran arratsak,
oinetakoek estu lotutako oinen nekea
ematen du datorrela bat
behialako grinen txingarren ke lainoaz

non dituzte gordeak
gaurdaino egin gabeko urratsak,
min zaharrak ematzeko
aski luze ote dute oskiok mihia,
ba al dute belarririk, laster ekiteko
bideari, lurraren taupadei adi

neure oin jantzien atsedena
ados den ez dakit
izar bitarren orbitarekin baina,
diren barbaria ekintza guztien zurkaitza
piknik hau ere ez da

bistan da sistema bateko parte naizena
jaten duguna jaten dugula,
oinetara so hurritz eta ametzen hostoak
elesta bizian ditugu gainean,
nik nahi nuke ari zitezen amodioaz

eten beharra daukat
atseden oro, izar arteko xenda
itsugarrietan erromes joateko,
entzun baitut behetik jota
oraindik hiru argi-urteko bidea badela
hemendik justizia ametsen belardira

ereinotz orrien lurrina zapata,
hastapen zahar-berrietara itzuliko gara,
etxeko giltzarik gabe abiatzen dena soilik
iristen da, antza, inorenetik bere baitara

Alien

beste norbaiten
arropak jantzita nabil,
beste norbaiten gosariak
egin dit diosala
sukaldeko mahai gainetik,
goizeko hotza
arduraren orratzez josia
jendearen aurpegian,
eta busak erdi hutsik:
azalduko ez diren
gonbidatuentzat
gertu kadirak

nahigabe bezala
etorri zait
gaudenen eta
ez daudenen arteko
balizko enkontruen
gero bat,
etorkizunean nago egin dut,
ez zait begitandu
oso bestelako
orain iragan-berriaz...
beti gertatzen zait,
hasten naiz *pogo-dantzan*
eta behatzak zapaltzen dizkit
denbora futuroak...

herio ikusi dut ondoren,
eta asalda zedin
betarik eman gabe
ez serioegi hartzeko
eskatu diot,
iraganetik natorren
begitazioa naizela

agian gu postariak
baino ez gara izango,
hildakoek noizbait
inori idatzi maitasun
gutunak garraio,
kartazaletatik isuri
sirena kantuei
batzuk eta besteek
amore noiz emango

hainbeste jenderen
hitzeekin mintzo naizela,
hainbesteren orduak,
egunak, gauak bizi izanda,
tartean-tartean
beste norbaiten soinean
sartuta nabilen bidaztia
ez ote naizen sortzen zait

gauza ederra da,
pertsone bakoitza
behin bakarrik bizi eta
hain muturreraino hilezkor
izateko aukera

Gauzetan

maitagarri zaizkit
sukaldeko
guraize begi handiak,
zauritu zintzaketenean
aldamenera egin
eta hankak estu-estu
muturrez behera
jausi direlako
zoru gainera

maite dut
egongelako alfonbra,
xeraz laxatzen
dituelako zuntzak
zanpatzen duzunean,
hartu dituen oinez
badakienaren eran,
bizi gabeko bizitza bat
gomutatuz bezala

maitagarri zaizkit
barraskiloek
zapuztutako oskolak,
belarri ondora ekarrita
ozeanoen
dolu-arnasaz batera
zure bihotzaren
zortziko hautsia
entzuten dudanean

maite dut
hainbeste gauza:
ukitzen zaituen arropa,
ile adatsaz
ehuntzen duzun
airea,
pentsamendu
itunak
zulatu ezinik
euri tanten osteak...

eta ez dakit
azaltzen zergatia:
gauzek
gogoaz libre izaki
beste aldi batera
aisa garraiatzen
nautelako apika...

maite ditut gauzak,
odolaren pilpirarik gabe,
egikeren
materialen
lirikaren gosez
behar bada,
oraino nahasten
ditudalako aldika
bulkada etilikoak
etikaz

agian, gauzak
gu galdu ondoren
lekuko geratuko
darelako hemen,
eta horren
bekaitz ezta da
maitasun honen
harien peskizan
astiro-astiro
jaten nauena

maitagarri zaizkit gauzak:
zureak, nireak,
edozeinenak,
zabaltzen dituztelako
gupidarako bezala
adimendurako xendak,
esaten dakizkitelako nare
kontu gordeak

ITZULPENAK

Bederatzi kantu¹

Neil YOUNG.
Itzultzailea: Juan AZPILLAGA

[1] *Armiarma* webguneko *Euskarari ekarriak* atarian argitaratu ditu lehenik itzulpen hauek Juan Azpillagak. Kanturako prestatuta daude, errima eta neurria errespetatuz zati batzuetan.

After The Gold Rush

Well, I dreamed I saw the knights in armor coming,
Saying something about a queen.
There were peasants singing and drummers drumming
And the archer split the tree.
There was a fanfare blowing to the sun
That was floating on the breeze.
Look at Mother Nature on the run
In the nineteen seventies.
Look at Mother Nature on the run
In the nineteen seventies.

I was lying in a burned out basement
With the full moon in my eyes.
I was hoping for replacement
When the sun burst thru the sky.
There was a band playing in my head
And I felt like getting high.
I was thinking about what a friend had said
I was hoping it was a lie.
Thinking about what a friend had said
I was hoping it was a lie.

Well, I dreamed I saw the silver Space ships flying
In the yellow haze of the sun,
There were children crying and colours flying
All around the chosen ones.
All in a dream, all in a dream
The loading had begun.
They were flying Mother Nature's silver seed
To a new home in the sun.
Flying Mother Nature's silver seed
To a new home.

Urrearen sukarraren ostean

Ametsetan armaduraz zaldunak
Erregina batez hitz egiten.
Laborarien kantu, danbordunak
Gezi bat zuhaitza zatitzen.
Txarangak jotzen gora begira,
Eguzkia brisan flotatzen.
Begira Natura ihesean hirurogei ta hamarretan.
Begira Natura ihesean hirurogei ta hamarretan.

Soto hondatuan nengoen etzanda
Ilbetea nire begian
Noiz etorriko nire txanda
Ekia lehertu zen zeruan
Buru barnean jotzen txaranga
Ni ondo jarri nahiean
Lagun hark esandakoa gezurra izatea espero nuen.
Lagun hark esandakoa gezurra izatea espero nuen.

Espazio-ontziak hegan nire ametsetan
eguzkiaren lanbro horian,
koloreak airean, umeak negarretan
aukeratuen inguruan.
Dena amets, dena amets...
Erasoa hasi berritan
Naturaren hazia badoa babes bila eguzkira
Naturaren hazia badoa eguzkira.

Cortez the killer

He came dancing across the water
With his galleons and guns
Looking for the new world
In that palace in the sun.

On the shore lay Montezuma
With his coca leaves and pearls
In his halls he often wondered
With the secrets of the worlds.

And his subjects gathered 'round him
Like the leaves around a tree
In their clothes of many colors
For the angry gods to see.

And the women all were beautiful
And the men stood straight and strong
They offered life in sacrifice
So that others could go on.

Hate was just a legend
And war was never known
The people worked together
And they lifted many stones.

And they carried them to the flatlands
And they died along the way
But they built up with their bare hands
What we still can't do today.

Cortes hiltzailea

Ur gainean dantzan zetorren
Galeoi ta armekin
Mundu berri baten xerkan
Lortu asmoz etekin

Moctezuma han bizi zen
Koka-hostoz ta harri bitxiez
Aritzen zen gogoetan
Munduko sekretuez

Inguruan zituen morroiak
Lore-hostoen modura
Koloretako jantziekin
Jainko haserreen lilura

Emakumeak ziren ederrak
Gizonak indartsuak
Bizitza ematen zuten
Hurkoak hartuz aintzat

Ipuin hutsa zen aiherra
Gerra ezezaguna
Elkarrekin lanean
Harri ugari bildu gura

Zelaietara eraman zituzten
Aldizka bizia ordain
Baina eskuz eraiki zuten
Egin ezin duguna orain

And I know she's living there
And she loves me to this day
I still can't remember when
Or how I lost my way.

He came dancing across the water
Cortez, Cortez
What a killer.

Badakit han bizi dela
Maite nauela gaurdaino
Baina ezin dut gogoratu
Nola iritsi haraino

Ur gainean dantzan zetorren
Cortes, Cortes
Hiltzaile hori!

From Hank to Hendrix

From Hank to Hendrix
I walked these streets with you
Here I am with this old guitar
Doing what I do.

I always expected
That you should see me through
I never believed in much
But I believed in you.

*Can we get it together
Can we still stand side by side
Can we make it last
Like a musical ride?*

From Marilyn to Madonna
I always loved your smile
Now we are headed for the big divorce
California-style.

I found myself singing
Like a long-lost friend
The same thing that makes you live
Can kill you in the end.

*Can we get it together
Can we still stand side by side
Can we make it last
Like a musical ride?*

Hank eta Hendrix

Hank eta Hendrix
Gu biok paseatzen
Gitarra zahar honekin hemen
Dakidana egiten

Beti espero nuen
Biok bat izatea
Eta ororen gainetik
Zugan sinestea

*Esnatu al gaitezke
Laztanduz geure azala?
Betikotuko al dugu
Musikal bat bezala?*

Marilyn ta Madonna
Maite dut zure algarra
Orain dator etendura
Kaliforniar erara

Abesten ari nintzen
lagun galdu gisa
Heriotza beti baita
Biziaren geriza.

*Esnatu al gaitezke
Laztanduz geure azala?
Betikotuko al dugu
Musikal bat bezala?*

Sometime it's distorted
Not clear to you
Sometimes the beauty of love
Just comes ringing through.

New glass in the window
New leaf on the tree
New distance between us
You and me.

*Can we get it together
Can we still stand side by side
Can we make it last
Like a musical ride?*

Inoiz agertzen da
Desitxuratuta
Inoiz maitasuna
Joaten da ezkutuka

Hiriko zuhaitzetan
Hosto denak fini
Arekaren alboetan
Zu ta ni

*Esnatu al gaitezke
Laztanduz geure azala?
Betikotuko al dugu
Musikal bat bezala?*

Green Is Blue

We watched the old news
Distracted
As they talked
On and on in the usual way

About the latest lies
Deceptions
We saw tomorrow
We long for a better day

*And I know why green is blue
There's so much we didn't do
So I know why green is blue*

We heard the warning calls
Ignored them
We watched the weather change
We saw the fires and floods

We saw the people rise
Divided
We fought each other
While we lost our coveted prize

*There's so much we didn't do
That we knew we had to do
And I know why green is blue*

We watched the species die
We saw the coral turn
We watched the oceans rise

Sutan Jarri

Albistegiak
Ikusten
Ta jarduna
Bla-bla-bla betikoa da

Azken iruzurrak
Gezurrak
Eta engainuak
Zerbait hobea nahi dugu

*Zer egin? Sutan jarri
Zenbat dago egiteko
Beraz, bai, sutan jarri*

Klima-aldaketa
Suteak
Uholdeak ere
Eta guk kasurik ez

Jendea altxa zen eta
Gure artean
Liskartu ginen
Saria galdu genuen

*Zenbat dago egiteko...
Gauzatu behar dira
Beraz, bai, sutan jarri*

Espezieak galtzen
Itsas maila igotzen
Begien aurrean

We saw the pod of whales
Lay bloated
On the shore where they begged
But we missed that sign

We saw the polar bear
She floated
On a piece of ice
From another time

So I know...

Baleak hondartzan
Etzanda
Erreguka ari dira
Guk jaramonik ez

Hartz zuria ere
Han zegoen
Beste garai bateko
Izotz zati batean

Beraz, bai...

Harvest Moon

Come a little bit closer
Hear what I have to say
Just like children sleeping
We could dream this night away.

But there's a full moon rising
Let's go dancing in the light
We know where the music's playing
Let's go out and feel the night.

*Because I'm still in love with you
I want to see you dance again
Because I'm still in love with you
On this harvest moon.*

When we were strangers
I watched you from afar
When we were lovers
I loved you with all my heart.

But now it's getting late
And the moon is climbing high
I want to celebrate
See it shining in your eye.

Ilargipean

Etorri nire ondora
Entzudazu, benetan
Bi ume lotan lez
Egon gaitezke ametsetan

Ilbete dugu gainean
Has gaitezen dantzatzen
Musika dago airean
Eta gu gaua sentitzen

Maiteminduta nagoelako
Ikusi nahi zaitut dantzatzen
Maiteminduta nagoelako
Ilargipean

Hasiera batean
Egoten nintzen zelatan
Maitale egitean
Nire bihotza beti sutan

Iluntzen ari zaigu
Gorantz doa ilargia
Zure begiek testigu
Islatzen bere argia

*Because I'm still in love with you
I want to see you dance again
Because I'm still in love with you
On this harvest moon.*

*Because I'm still in love with you
I want to see you dance again
Because I'm still in love with you
On this harvest moon.*

Maiteminduta nagoelako
Ikusi nahi zaitut dantzatzen
Maiteminduta nagoelako
Ilargipean

Maiteminduta nagoelako
Ikusi nahi zaitut dantzatzen
Maiteminduta nagoelako
Ilargipean

Helpless

There is a town in north Ontario,
With dream comfort memory to spare,
And in my mind I still need a place to go,
All my changes were there.

Blue, blue windows behind the stars,
Yellow moon on the rise,
Big birds flying across the sky,
Throwing shadows on our eyes.
Leave us.

Helpless, helpless, helpless
Baby can you hear me now?
The chains are locked and tied across the door,
Baby, sing with me somehow.

Blue, blue windows behind the stars,
Yellow moon on the rise,
Big birds flying across the sky,
Throwing shadows on our eyes.
Leave us.

Helpless, helpless, helpless.
Helpless, helpless, helpless.
Helpless, helpless, helpless.
Helpless, helpless, helpless.

Nekez

Bada hiri bat ipar Ontarion
Amets eta oroitzapenak eskura
Eta oraindik leku bat behar dut joateko
Barnean sortzen dit lilura.

Leiho urdinak izarren atzean
Ilargi horia igotzen
Txoriak hegan zeruan
Gure begiak lainotzen
Badoaz.

Nekez, nekez, nekez
Entzuten al didazu?
Kateak itxita ta ateari lotuta
Nirekin kanta ezazu.

Leiho urdinak izarren atzean
Ilargi horia igotzen
Txoriak zeruan hegan
Gure begiak lainotzen.
Badoaz.

Nekez, nekez, nekez.
Nekez, nekez, nekez.
Nekez, nekez, nekez.
Nekez, nekez, nekez.

Rockin' in the Free World

There's colors on the street
Red, white and blue
People shufflin' their feet
People sleepin' in their shoes
But there's a warnin' sign
on the road ahead
There's a lot of people sayin'
we'd be better off dead
Don't feel like Satan,
but I am to them
So I try to forget it,
any way I can.

*Keep on rockin' in the free world,
Keep on rockin' in the free world,
Keep on rockin' in the free world,
Keep on rockin' in the free world.*

I see a woman in the night
With a baby in her hand
Under an old street light
Near a garbage can
Now she puts the kid away,
and she's gone to get a hit
She hates her life,
and what she's done to it
There's one more kid
that will never go to school
Never get to fall in love,
never get to be cool.

Segi eusten mundu librean

Kalean koloreak
Gorri, zuri, berdea
Honek arrastaka-oinak
Hura ohe gabea
Arrisku seinalea
Dago aurrean
Jende-askok esaten du
Hobeto lurpean
Nahiz eta ez izan
Haientzat Satan naiz
Horregatik nahiago dut
Ahaztea maiz.

*Segi eusten mundu librean,
Segi eusten mundu librean,
Segi eusten mundu librean,
Segi eusten mundu librean.*

Andre bat ikusi nuen
Haurra zuen lozorroan
Kale gorrian zegoen
Zaborrontzi bat alboan
Han utzi zuen umea
Premiazkoa zen txute bat
Gorroto du zertan
Bilakatu du(e)n bizitzak
Beste ume bat
Eskolarik gabe
Maitasunik ere ez
Dena bakardade.

*Keep on rockin' in the free world,
Keep on rockin' in the free world,
Keep on rockin' in the free world,
Keep on rockin' in the free world.*

We got a thousand points of light
For the homeless man
We got a kinder, gentler,
Machine gun hand
We got department stores
and toilet paper
Got styrofoam boxes
for the ozone layer
Got a man of the people,
says keep hope alive
Got fuel to burn,
got roads to drive.

*Keep on rockin' in the free world,
Keep on rockin' in the free world,
Keep on rockin' in the free world,
Keep on rockin' in the free world.*

*Segi eusten mundu librean,
Segi eusten mundu librean,
Segi eusten mundu librean,
Segi eusten mundu librean.*

Mila argi-puntu ditugu
Etxegabeentzat
Arma automatiko bat
Dugu laguntzat
Saltoki-handiak ditugu
Ta komuneko papera
Natura suntsitzeko
Plastikoa nahiera
Dirua AHTn
Xahutzen diraute
Esperantza dagoela
Esaten digute

*Segi eusten mundu librean,
Segi eusten mundu librean,
Segi eusten mundu librean,
Segi eusten mundu librean.*

Someday

Rommel wore a ring on his finger
He only took it off
when he flew his plane
Once he told me why
He said we all have to fly
Someday
We all have to fly
Someday.

The T.V. preacher can't be bothered
With those petty things
He stays a step removed so they say
He's pipin' music in
We all have to sin
Someday
We all have to sin
Someday.

Workin' on that great Alaska pipeline
Many men were lost in the pipe
They went to fuelin' cars
How smog might turn to stars
Someday
Smog might turn to stars
Someday.

Hold me baby, put your arms around me
Give me all the love you have to give
Tomorrow won't be late
We won't have to wait
Someday
We won't have to wait
Someday.

Noizbait

Abioia aireratzean baino
Ez zuen Rommelek kentzen

Eraztuna hatzetik

Esan zidan seguru:

“Hegan egin behar dugu

Noizbait”

Hegan egin behar dugu

Noizbait

Sermolaria ez molestatu

Txikikeria horiekin

Oker dabilela esaten dute

Orain baita musikari

Denok bekatari,

Noizbait

Denok bekatari,

Noizbait

Alaskako oliobidean lanean

Bizia galdu zuen jende ugari

Beharrezko du autoak

Kutsatuko dira izarrak

Noizbait

Kutsatuko dira izarrak

Noizbait

Bai, maitea, besarka nazazu

Eman zure maitasun guztia

Ez utzi biharko

Ez dugu itxaron beharko

Noizbait

Ez dugu itxaron beharko

Noizbait

Words (Between the Lines of Age)

Someone and someone were down by the pond
Looking for something to plant in the lawn.
Out in the fields they were turning the soil
I'm sitting here hoping this water will boil
When I look through the windows and out on the road
They're bringing me presents and saying hello.

Singing words, words between the lines of age.
Words, words between the lines of age.

If I was a junkman selling you cars,
Washing your windows and shining your stars,
Thinking your mind was my own in a dream
What would you wonder and how would it seem?
Living in castles a bit at a time
The King started laughing and talking in rhyme.

Singing words, words between the lines of age.
Words, words between the lines of age.

Hitzak (Zimurren artean)

Lurrean landatzeko zerbaiten peskizan
Bata zein bestea urmael ondoan
Lursailak goldatzen ari baitziren
Urak noiz irakin ni itxaroten
Leihora azaldu edo paseatu
Jendearen onarpena jasotzen dut.

Abesten hitzak, hitzak zimurren artean
Hitzak, hitzak zimurren artean.

Kotxe saltzaile izango banintz
Autoa garbitzen egin dezan dir-dir
Zure gogoa nigan balego
Harrituko al zinateke gero?
Gaztelutan biziz noizbehinka
Erregea errimaz eta algaraka.

Abesten hitzak, hitzak zimurren artean
Hitzak, hitzak zimurren artean.

EGANek TXILLARDEGI GOGOAN: hemen idatziak eta huntaz eta hartaz

Duela hamar urte, 2012ko urtarrilaren 14an, hil zen Jose Luis Alvarez Enparantza *Txillardegi*, XX. mendeko euskal kulturaren erreferente nagusietako bat, egile, eragile eta aitzindari ukaezin eta eraginkorra arlo batean baino gehiagotan, hizkuntzalaritzan, soziolinguistikan eta literaturan batez ere. Euskal nobelagintzaren eta saiakeragintzaren berritzaile modernizatzailea izan zen, eta euskara batuaren bultzatzaile nagusietakoa, besteak beste.

Kontuan hartuta Txillardegik *Eganekin* gertuko harremana izan zuela, batez ere aldizkariaren hastapeneko urteetan, eta haren ekarpen erraldoiak ez duela oraindik behar adinako aitopenenik jaso, hainbat eragilek eta idazlek aldarrikatzen jarraitzen duten bezala, bidezkoa da aldizkari honek hari tarte bat eskaintzea.

Alaitz Aizpuruk eta Joxe Austin Arrietak idazlan hauek argitaratuz Txillardegi gogoratzeko eta omentzeko bide horretan lagundu nahi du Eganek.

Txillardegi eta *Egan*; asmo berri bat, hamaika idatzi eta asmo zahar-berri bat

Alaitz AIZPURU JOARISTI¹

Txillardegiz gehiago jakiteko gogoz, norbaitek *Jakineko* Txillardegiren idazlanen bilatzailera jo eta bilaketa egiteko agerkarien irizpidea hautatzen badu, ikusiko du Txillardegiren izenean *Egan* aldizkarian argitaraturiko hamaika idatzi agertzen direla. Hamaika, zehazki, hamar gehi bat.

Agerkarien irizpidearen ordeztu edo ondoren, urteena hautatzen badu, ikusiko du gorde eta digitalizatu diren Txillardegiren lanen artean, lehen idatziak 1956 urtekoak direla, eta ikusiko du lehen idatzi horietariko gehienak *Eganen* kaleratu zirela.

Berriz ere, agerkariaren galbahea hartzen badu inor horrek, konturatuko da *Eganeko* hamaika idatzi horietatik lau 1956an idatzi zituela, hiru 1957an, bi 1958an, bakarra 1960an eta azken bat 1968an.

Eta bukatzeko, bilatzailean barrena dabilen horrek Txillardegiz zerbaite baldin badaki, edota Txillardegiz edo Txillardegiren zerbaite irakurria badu lehen ere, ziurrenik ohartuko da, Txillardegi bezalako idazle nekegaitz eta emankor baten lanen zerrenda amaigabe hamaika kopuru handia ez den arren, hamaika idatzi horien artean Txillardegiren idazle bidearen hastapeneko lan garrantzitsu hainbat daudela, orduan eta gero aipatuak izan direnak, eta gaur oraindik, Txillardegiren lanaz, pentsamenduaz eta ekarpenaz hitz egiterakoan gogoratzen jarraitzen ditugunak²:

[1] Filosofian lizentziaduna da eta Txillardegiren eta Joxe Azurmendiren lanak berariaz ikertu ditu.

[2] Lan hauek eskuragarri daude Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko helbide honetan: <https://www.rsba.org/ojs/index.php/egan>

- “Aita Gaucher’en mixtela” (A. Daudet’enetik euskeratuta), *Egan* 2, 1956-03/04, 25-33.
- “Ez bat eta ez beste. Euskeraren auziari buruz”, *Egan* 3/4, 1956-05/08, 44-49.
- “Mendeurren oargarri bat. Buda Sakiamuni ta bere gaurkotasuna”, *Egan* 5/6, 1956-09/12, 94-98.
- “Fulton Sheen. *Religión sin Dios*”, *Egan* 5/6, 1956-09/12, 155-157.
- “Donostia ta Antigua 1829’ean”, *Egan* 1/2, 1957-01/04, 52-57.
- “Unamuno eragille. Urkijo-Mintegiko solas-aldia”, *Egan* 3/4, 1957-05/08, 170-177.
- “Orangutanen ugartea”, *Egan* 5/6, 1957-09/12, 289-295.
- “Betikoaz agian”, *Egan* 1/2, 1958-01/04, 43-47.
- “Piarres gaxoaren pasadizuak”, *Egan* 3/6, 1958-05/12, 162-164.
- “Lekuko bikain bat hil da”, *Egan* 1/2, 1960-01/04, 52-58.
- “Denborari buruz”, *Egan* 1/6, 1968-01/12, 53-79.

ASMO BERRI BAT

Egan aldizkariaren bigarren aldia 1953-1954an abiatu zela esan ohi da, Antonio Arrue, Aingeru Irigarai eta Luis (Koldo) Mitxelenak aldizkariaren erredakzio eta zuzendari lanak hartu, eta aldizkaria euskara hutsezko bihurtu zutenean. 1954ko 2/4 zenbakian (1-2. or.), aldizkarirako zituzten asmo berriak aurkeztu zituzten hirurek *Asmo berri* izenburuko editorialean:

Eginbide au, zuzen edo oker, gu iruron bizkar gelditu da eta azaldu nai genizuke, irakurle, zer ustetan geran. Maizago argitara eman nai genduke EGAN: maizago, ugariago eta ornitua. Eta biziakin ari geran ezkerro eta darabilgun izkuntza ere izkuntza bizia den ezkerro, gaiak ere biziak, gaurkoak, nai genituzke. Sarriegi gertatzen baita azken-aldi onetan euskerak, olakoak erabilliaz bere trebetasuna erakutsi bearrean, bere eritasun eta makurrak dituela beti aotan, guziok ezagutzen ditugun zenbait pertsona mintsuk bezala. Eta beldur gera ez ote den ori biderik egokiena izango maiteen dutenak ere aspererazteko.

Kalera begira ari nai dugu, baserrira begira baiño geiago. Eta, kalean, gure gisako ikasi edo erdi-ikasientzat. Zenbaitek uste izango du, bear

bada, ori baiño eginkizun bearragorik badagoela. Baliteke ala izatea, eztugu ukatzen. Eztagokigu, ordea, guri erabakitzen zein den bearren. Gere saillean ari nai dugu, ortarako egokiera eskura zaigun ezkerro, bes-tetan ari duenari eragozpenik jarri gabe ez ezik, asi dugun pixkarekin lagunduaz. Oiñarriak leenago dira tellatua baiño, egia, baiña tellaturik gabe etxe-barrena ta zimenduak berak ere usteldu egiten dira azkenean.

Askoren bearrean gerala badakigu. Indarrez kaxkar gera, eztugu iñork esan bearrik, eta etorritz urri. Eskerrik beroenaz artuko ditugu beraz, iñork bidali nai dizkigun idaz-lanak.

Hizkuntza bizi baten beharrei erantzuten ahalegindu, euskara garai-koago bat ondu, eta euskaraz landutako gaiak kaletartu, garaiko gizar-tean ere euskaraz bizi ahal izateko, euskara bizi ahal izateko. Horra, *Asmo berri*-aren muina edo muinetariko zenbait. Txillardegik asmo berri horrekin bat egingo du arras, hasieratik, eta bere ibilbide luzean eutsiko dio helburu horri.

Kontatzen du, 40ko hamarkadan Krutwig ezagutu zuenean Bilbon, hark jada tema bat zeukala: euskararen gradua jasotzea. Gure hizkuntzak derrigorrezkoa zuela batzea eta gaurkotzea. Euskara europartu, batu eta desbaserritu egin behar zela. Bestela, kitto ginela. Eta hasieran, ia bakar-dadean defendatzen zituen ideia haiek, 50eko hamarkadan pixkanaka euskaltzale mordo baten asmo izatera iritsi zirela (1994, 131-132. or.).

[...] zertan ari ginen gu, ikasle multzo hura, Bilbon 1950 inguru hartan?

Gauza bat nahi genuen, alde batetik euskara mintzabide, espresabide, mintzabide egoki bihurtzea. Eta ez hezurrik gabeko azal. Bai geure maila pertsonalean. Bai euskal gizartearenean.

Eta, beste alde batetik, txit intelektualak ziren gure kezkek; eta gure idoloak, ahal genuen mailan ulertuak, oso filosofikoak: Unamuno bera, Kierkegaard, Jaspers, Heidegger, Sciacca, Sartre, Camus, Marcel (Marcel batez ere Iñakiren ustez, katolikoena omen zelako)...

Gerratearen ondoko garai haiek, existentzialismoaren garaiak ziren. Eta gu giro hartako seme ginen, dudarik gabe (1994, 140. or.).

Txillardegiri irakurria diogu ondoko hau ere, 1948ko edo 1949ko udan “Mitxelena eta baita Urkijo ere Donostian ezagutu nituen, Vallejo hizkuntzalariak iberikoaren eta euskararen arteko harremanak aztertzeko antolatutako zituen hitzaldi batzuetan” (1996, 43. or.).

1950eko hamarkada amultsuen hastapenetan, beraz, Txillardegik bazuen *Eganeko* asmo berrien hazi izango ziren elementu desberdinen be-

rri. Elementu horiek laster egingo zuten topo, eta topo egiteaz gain, uzartu ere egingo ziren. Guztia Koldo Mitxelenak saritutako Txillardegiren idatzi batekin hasi zen:

Gipuzkoan bazegoen, Elizaren arrimuan gauzatua, OARGUI izeneko kultur erakunde bat (Organización Artístico-Recreativa de Guipúzcoa); Donostiako Getaria kalean kokatua. Eta horretaz baliatu ginen bilerak egiteko, euskarazko eskolak emateko, euskal sariketa apalak antolatzeke, eta abar.

Eta, hain zuzen ere, Oargui hartantxe jaso nuen nik, pozkariotan, euskaltzale bizieran barrena jaso dudan lehendabiziko saria. Sinbolikoa, noski. Azpimarratu beharrik ez, nik uste.

Kierkegaard-en hazia Unamuno-gan lore zeritzon lan haren aleak oro galdu ditut. Ez arrasto guztiak, halere; *Egan* aldizkariak (1955eko 5/6 alean, 76. orr.) idazlanaren berri ematen baitu. Badirudi 1955ean bertan izkiriatu nuela (urte hastapenean agian).

Tartean, dena dela, zazpi lan urteak (1948-1955) erreparatu behar dira, euskara ikasten emanak. Suzko mihien miraria, urrun!

26 urte nuen orduan, eta ingeniari karrera oraino bukatu gabea.

Negua Bilbon pasatzen nuenez, existentzialismoari buruzko saiakeratxo hura Bilbon bertan prestatu nuela segurta nezake, Gordoniz kaleko neure gelan preseski; eta Ekin taldearen sorkuntza betean ari ginelarik.

[...]

Oargui-ko sari hura jasota hilabete batzuetara, Antonio Arrue asteasuarrak (*Egan* aldizkarian eta Urkijo Mintegian Mitxelenaren lankide) lan bat euskaratzea proposatu zidan; eta gero *Egan*-en argitaratzea. Hautatutako lana hau izan zen: Alphonse Daudet-en *Aita Gaucher-en mixtela*. Ipuin laburra.

1955eko abenduan burutu nuen neure lana; eta 1956ko *Egan*-en (3/4, 44/49. orr.) argitara zen. Horra hor, inprimaki mailan bederen, nire “luma-bataioa”...

Hortik aurrera, eta gartzelara erori eta deserrira abiatu artean, aldiro idazten nuen *Egan*-en; eta, hori dela-ta, “colaborador” gisa agertzen naiz urte haietan aldizkariaren kontrazalean (1994, 140-142. or.).

Abian zen, beraz, euskal saiakeragile oparoenetariko izan dugunaren idazle ibilbide luzea, urte haietan belaun berriaren mezuarekin zetorren *Egan* aldizkariaren plazaratze berriarekin batera (1984, 30. or.).

ETA HAMAIKA IDATZI

Eganen argitaratutako lehen idatzia, Antonio Arrueren proposamen bat izan zela irakurri dugu, ipuin labur baten itzulpena: “Aita Gaucher’en mixtela” (*Egan* 2, 1956-03/04, 25-33).

Gerora ere Txillardegik egingo zituen itzulpen lanak, asko sinatu ga-beak dira eta zailak identifikatzen, baina *Jakineko* bilatzailean 46 lan ageri dira. Gutxi batzuk aipatzeko, adibidez, ikastoletako irakasleentzako itzulitako Célestin Freinet eta Rosa Sensat-en pedagogia liburuak, edota Albert Memmi-ren *Kolonizatuaren ezaugarria*.

Bigarren idatzia, ez zen itzulpen lan bat izan, garaian bogan zen eztabaida baten bueltako idatzi propio bat baizik: “Ez bat eta ez beste. Euskeraren auziari buruz” (*Egan* 3/4, 1956-05/08, 44-49).

Euskara “garbia” eta euskara “mordoiloa”ren arteko eztabaida latza zegoen euskaltzale bazterretan. Orduko abertzaleak, oro har, garbizaleak ziren; eta gazteok, edo gazte batzuk bederen, “garbizale” samar izanik ere, gehiegikerien kontrakoak ginen. [...] Horretara zetorren izenburua: Ez bat(a) eta ez beste(a)... Ez garbia, eta ez mordoiloa (1994, 145. or.).

Idatzi horrekin, Txillardegik bere ibilbidean gehien landu eta borrokatuko zuen gaia estreinatu zuen, euskararena, hizkuntzarena. Eta bere lanean zutabe ezinbesteko eta konstante bat izandako hizkuntzaren bueltako ikasketa, transmisioa, gogoeta eta garaian garaiko eztabaida eta aukeren bilaketa lana abiatu.

Euskal soziolinguistikaren aitzindaria euskara garbi eta mordoilo arteko eztabaidan estreinatu zen, beraz, eta eztabaida dikotomiko hura gainditu eta aurrera egiten lagunduko zuen jarrera bat sustatu zuen. Euskara batuaren historia egiterakoan aipatzen da oraindik idatzi hori, nahiz eta idatzi horretan “euskara batua” terminoa ez den aipatzen.

Egan aldizkarian argitaratutako hirugarren idatzia hurrengo hau izan zen: “Mendeurren oargarri bat. Buda Sakiamuni ta bere gaurkotasuna” (*Egan* 5/6, 1956-09/12, 94-98). Txillardegiren lanean pisu garrantzitsua duen beste gai batekin egiten dugu topo hemen, bere alderdi filosofiko espiritualarekin. Eta testu zehatz honetan, bere lehen idatzietan presentzia nabaria izan zuten, budismoaren eta Asiako filosofien inguruko interesarekin.

Txillardegik kontatuta dakigu, bere Bilboko lehen urte haietan, ordurako budista zen Krutwig-en bitartez hasi zela budismoa ezagutzen, eta

ondoren egindako beste laguntasun batek azkartu zuela interes hori. Nahiz eta, garaian, giroan ere bazegoen joera horiekiko jakin-mina eta gertutasuna.

1956ko abuztuan Budha-ri buruzko artikulua luze bat idatzi nuen. [...] Budista xamarra nintzen garai hartan; Peru Leartzako nobelan argiro ikus daitekeenez.

Apur bat moda ere bazen: Ferrol-en laguntasun handia egin nuen López Encinas izeneko ingeniari erdi-budista batekin... Ez zen Krutwig bakarra... Bidenabar esateko: budismoarena ez da moda-kontua. Unamuno eta Budha ez daude elkarrengandik urrun (1994, 142. or.).

Honela dio hizpide dugun artikuluaaren bukaeran:

Beste zio bat ikusten dut nik: nolabait bederik, larri-miña maite duela gizonak. Arimaren oñarri bat da, alegia, betikotasun-egarria; baña, guri ulerkaizta irudituagatik ere, larrimiñerako joera bat dugu errailetan finkatuta, masokismo-giroren bat bezelakoa.

Auxe omen da Dostoiewky'ren ezkutuki nagusia, ta bere nobela illezkorrara egin duena; auxe askoren melodrama ikusi ta senti-naia, ta eriotzaz itzegiteko joera garbia; auxe da ere Sartre, S. de Beauvoir eta Camus'en arrakasta ta entzutearen zioa; ta onetxek azalduko luke, nere ustez, Buda'ren gaurkotasun bizia.

Alderdi filosofiko espiritual honek aurpegi anitzak ditu Txillardegiren ibilbidean eta hala idatzietan ere: budismoa, erlijioaren bueltako gogoeta, existentzialismoa, existentzialismoa eta budismoa horren gertu sumatzea, materialismo eta zientismo hutsari kritika, bizitza eta heriotzari buruzko gogoeta...

Txillardegi ez zen gizon tekniko-zientifiko huts bat, inondik inora. Gizatasunaren alderdi desberdinak interesatzen zitzaizkion, eta alderdi horiek batu eta gizatasunaren ulerkerazabalago eta orohartzailleago bat landu zuen bere idatzietan.

Laugarren idatzia: "Fulton Sheen. *Religión sin Dios*" (*Egan* 5/6, 1956-09/12, 155-157), izenburuan bertan aipatzen den liburuaren kritika bat da. Liburua aurkeztu, nondik norakoak labur azaldu eta "baña" batzuk jartzen dizkio Txillardegik egileari, tomismoarekin loturiko "baña" batzuk.

Galgarri deritzagu Elizan nabaitzen den joera bati: erdi-dogma bat bihurtu da tomismoa. Badakigu ezetz, ori ezin gerta ditekela; eta filosofian, Egiaitaz baztertu arte beñipein, nai-ta-ezko onarkizunik ez duela kris-

tauak. Bañan oinbeste mendetan zear “betiere-ko filosofia”, ta Elizaren “filosofia ofiziala” tomismoa izan dela-ta, badirudi onen filosofiaren aurka joateko, kristautasuna galdu ta irten-edo bear dela Eliza beretik (1956, 156. or.).

Kristautasunak gerraoste hurbilean euskal gizartean izan zuen presentzia absolutua kontuan hartuta, eta horregatixe bakarrik ere, nahitaezkoa litzateke Txillardegiren pentsamenduaz jarduterakoan garaiko kristautasun haren itzal eskergaz hitz egitea. Kondizionamendu historiko-sozial hori baino haratago, ordea, kristautasunaz, erlijioez eta oro har sinesmenez sakonki arduraturiko autorea izan zen. Urte haietako idatzietan ez ezik ondorengo bere lan ugarietan ere gai horiekiko gogoetak ez ziren itzali, nabarmena izan arren, gai hauen bueltan, 50eko azken urteetako eta 60ko hastapenetako bere idatzien eta ondorengoko 70aren birako gai horiexen inguruko izkribuen artean dagoen aldaketa, garapena eta are kasu batzuetan saltoa.

Aipatu, testu honen garaiko testuingurua hobeto ulertzearren, gerraostean espainiar Estatuko katolizismo ofizialak neotomismo jarrera itxi eta atzerakoi bat hartu eta inposatu zuela. Horrela, ordura arteko hainbat joera sustraitik moztuz, maila teologikoan atzerapauso esanguratsu bat suposatuz, eta Europako hainbat teologia ildo berritzailearen kontrako bidean jarritz.

Bosgarren idatzian, “Donostia ta Antigua 1829’ean” (*Egan* 1/2, 1957-01/04, 52-57), Txillardegiren ohiko beste bi gai topatzen ditugu: historia eta toponimia, eta bien ezagutza eta berreskuratze ahaleginaren ezinbestekotasuna eta garrantzia. Gerora ere landuko zituen jakintzak dira biak ala biak, arroztutako herri batentzat nahitaezkoak eta presazkoak baitzitzazkion.

Seigarren idatzian Txillardegiren pentsamenduaren guztiz ezinbesteko oinarri bat topatzen dugu, existentzialismoa. Eta existentzialismoarekin batera garai hartako euskal existentzialista ugariren aita pontekoa, Unamuno. “Unamuno eragille. Urkijo-Mintegiko solas-aldia” (*Egan* 3/4, 1957-05/08, 170-177).

Aipatu dugu Oargui-ko sariketan Unamunori buruzko idatzi bat aurkeztu zuela Txillardegik. *Eganen* argitaratutako beste hau bere Unamunori buruzko bigarren idatzia izango zen, eta oraindik ere egile hau hartuko zuen hizpide zetozen urteetan, gutxienez beste hiru idatzitan. Izan ere, Txillardegiren lana eta pentsamendua guztiz markatuko zituen

pentsamendu ildoa existentzialismoa izan zen. Existentzialismoa zenbait autoreren pentsamendua baino haratago, jarrera bat izan zen, garai baten filosofia. Kriaren filosofia. Eta existentzialismoaren lehen zantzuak eta hastapeneko irakurgaiak Unamunoren topatu zituzten Txillardegi bezala, garaiko beste ugariak.

Txillardegiri irakurtzen diogu:

1957ko martxoaren 28an, neure bizian lehenengo aldiz, hitzaldi bat eman nuen euskaraz, Donostiako Diputazioan [...]. Unamuno euskal herritarra gorroto banuen ere, Unamuno idazlea benetan miresten bainuen (1994, 142. or.).

Honela dio garaiko *Eganeko* idatziaren amaieran:

Batzutan herejea degu Unamuno, bai. Baña, zer dira inguratzen gaituzten gaikoi amurratu oiek? Zer dira lagun-urkoarekiko maitasunaz arrastorik ez dakitenak? Ta beren etekiñei baizik begirutzen ez duten oiek, zer dira? Herejeak baño kondenagarriagoak ez al dira kristautasunarentzat? Gaur berekoikeria nagusi dala-ta, zer ote da txarrago?

“Españan ez dago herejerik zion Unamuno’k federik ez dagoelako.” Eta ez al da egia?

Materialismoak josita gaude. Ta au galdetzen dizuet: Unamuno kaltegarri izan ba diteke, zer da gure giro gaikoi nazkagarri au?

Unamuno ezagutu duenak ez dauka aaztuzerik, eta alde batera ala bestera jotzen du. Astindu egiten du, gogor, eta ez dago geroztik txatxukeritan ibiltzerik. Arima-gosea ixiotzen du, dirukeria ondatzen du, ta berari eskerrak arkitu degu askok gure burua.

Eta, au esanda, eskierki agintzen dizuet au, kontutan ar dezazuten : naiago dedala nik Unamuno eragillea, bere akatsak eta guzti, beñere kezkatu ez diran sasi zentzudun berekoi guziak baño (1957, 177. or.).

Aipagai ditugun idatzietako zazpigarrenari helduz, askotan aipatzen den Txillardegiren aitzindaritzza aipatu nahiko nuke. Alegia, Txillardegiz hitz egiterakoan askotan aipatzen den gai eta alor askotan berak jokatu zuen bide-urratzailetza, euskal gizartera planteamendu berritzaileak ekartzeko bere gaitasuna eta ausardia.

Bada, aitzindaritzza horren adibide ezin egokiagoa da zazpigarren idatzia: “Orangutanen ugartea” (*Egan* 5/6, 1957-09/12, 289-295).

Txillardegi berak honela kontatu zuen liburu desberdinetan:

Gizakiaren gizatasuna azal mehe bat baizik ez dela erakutsi nahi izan nuen aspaldiko ipuin horretan. Ikusten denez, kezka zientifikoak nituen, ipuin hori 57an idatzia baita. Joxe Azurmendiren *Gizona abere hutsa* da kezka antzekoetan funtsatzen da (1996, 143. or.).

Beti sinbolismo filosofikoaren ildotik, geroago ere berrargitaratu izan den ipuin adierazgarri bat izkiriatu nuen: *Orangutanen ugartea*. Hau literatur lanekin sailkatzekoa da, saiakera laburren multzoan; nahiz kezka hori ia-ia metafisikoa izan (1994, 142. or.).

Eta Markos Zapiaini bere *Txillardeggi eta ziminoa* (Susa, 2007) liburuan ondoko datu interesgarri eta guztiz aintzat hartzeko hau irakurtzen diogu, erraz ulertuko duzue jarraian, testu honen aitzindaritzza aipatu dudanean, zertaz ari nintzen:

Txillardegiri beti izan zaio kezka-bide, eta liluratu egin du, gizakiaren eta ziminoaren arteko muga lausoak, eta nahasketak. Ondorio larriak ere atera ditu gogoetotatik: arimaren hilezkortasunaren ezina, besteak beste. [...]

Hara Txillardegiren lehen narrazioa, B serieko film bikain horietako bat izan zitekeena, benetan iraultzailea, Jesukristo erdi orangutan txundigarri horrekin. Kontuan hartu, berbarako, *Planet of the Apes* filma (Ziminoen planeta) 1967koa dela, eta 1963koa Pierre Boulle-ren *La planète des singes* nobela (*Txillardeggi eta ziminoa*, Susa, 2007, 27, 29. or.).

Zortzigarrena: “Betikoaz agian” (*Egan* 1/2, 1958-01/04, 43-47). “1958an astronomiari buruzko artikulu filosofiko eta luzeska bat idatzi nuen: *Betikoaz agian*” (1994, 142. or.).

Astronomiaren gaia beste gai kuttun bat da Txillardegiren gaitegian. Bere zaletasun eta ikasketa iturri nabarmena zuen diziplina hori, eta bukaeraraino gorde zuen gai horiekiko jakin-mina eta jakintza horiek zabaltzeko grina, oso idatzi interesgarri eta iradokitzaileak onduz. Konklusioa baina 1958an eta gerora ere bat eta bera izan ohi zen:

Astronomiatik nik gauza bat ondorioztatzen dut: ez dakigula ezer, ez dugula unibertsoa ezagutzen. Apaltasuna da ateratzen dudana ondorio bakarra. Beste guztia harrokeria hutsa iruditzen zait. Nik ez dut federik. Ez dakit, agnostikoa naiz eta kito. (1996, 143. or.).

Bederatzigarrena, berriz ere hizkuntzaren auzira buelta: “Piarres gaixoaren pasadizuak” (*Egan* 3/6, 1958-05/12, 162-164).

Baina idazle sasi-filosofoaren kezka horiek gauza nabarmena izanik ere, ez ziren txikiagoak euskararen etorkizunari buruz edoskitzen nituen

kezkak. Batzuetan literatur iruditan disimulaturik (ikus *Piarres gaixoaren pasadizuak*) (1994, 144. or.).

Piarres gaixoa (euskara) eri dago, eta inork ez du asmatzen zer duen eta nola sendatu. Eta hala, lagin bat ekartzearen:

Gaizkiago jarri zan Piarres, esan bearrik ez dago.

Ez ori bakarrik. Istillu ikaragarriak sortzen ziran erri artan Piarres'en eritasuna zala-ta. Sesio zaratatsuak, kolpatzeak, eztabaida eroak, eguneroko gertaera ziran. Jendea, gañera, bere iritzietan finkatu zan, tematu zan. Eta batzuk “ezuere-zale” ziran, eta beste batzuek berriz “etika-zale”. Baña norañoakoak!

Mikaztu egin zan jendea, izugarri samindu arte. Erri artan etzegoen gorrotoa besterik. Aaztu ere ziran, nere ustez Piarres gizajoaz. Iñor etzebillen Piarres'en alde. Danak, au bai, alkarren kontra.

Eta au gogorra zan, itsusi eta atsekabea batez ere. Ots pakeak egin bear ziran. “Gozaiturri”k zion bezela etzan zer asarreturik: leia guziak onak ziran. Bere itzak berak erabilliz “bide asko dira gure Piarres indartzeko, eta ez gaitezen orren ertsiak izan gure iritzietan. Joera guziak, borondate onez lanegin ezkerro, Piarres jasotzeko onak izango dira.”

Eta Piarres geroz ta okerrago, noski... Ikustekoa zan bere bizimoldea. Egun batean asko jaten zuen, urrengoan ezer ez; gaur oean, biar mendizale; asteazkenean legatza, ostegunean barur... Gizajoa. (1958, 163-164. or.).

Ipuinaren amaiera, eta Piarres-en patua jakin nahi duenak, badaki nora jo. Bukaera originala eman zion idatzi honi Txillardegik.

Hamargarren idatzia: “Lekuko bikain bat hil da” (*Egan* 1/2, 1960-01/04, 52-58).

Eta 1960an, bigarren aldiz gartzelara joan baino lehentxeago: “Lekuko bikain bat il da”; hil berri zen Albert Camus frantsez-algeriar idazle famatuari buruz. Berau ere, irakurleak badakikeenez, existentzialista, baina Sartrearen etsai ideia politikoen alorrean (1994, 142. or.).

Krisian murgildutako gerraostean iturri eta eredu inportante bat izan zen Camus eta bereziki bere *gizaki erreboltatua* edo *matxinoa*. Ezin hobeto azaltzen du Azurmendik bere *Oraingo gazte eroak* liburuan (Luma liburuak, 1998) Camus-en esanahia belaunaldi honentzat:

Camus izan zen gu guztion maisu handi bat urte haietako literaturan hain zuzen. [...] Garai hartako izpirituaren espresio bat hartzekotan,

bada-hezi eta eratu gaituena, guretzat “liberazio” bat signifika-tuz. (Sar-tre edo beste asko ezertan gutxietsi gabe-Unamuno bera ere!) [...] kontzientzia maisu miretsi eta maitatu bat izan zen gerraondoko gazte-riarentzat. [...] gizatasun paregabea goratuz, ideologi-en eta alderdien gainetik beti “gizonaren eskubideen alde” (Arestik berea egin eta go-gotik erabiliko duen espresioa zen hau; eta ez da esamolde batere mar-xista).

[...] Camusen obran, etxean eztabaidatzerik ez zegoen ideia guztiak aur-kitzen ziren, misterio gabe lasai-lasai azaldu eta jorratuta: frankismoa-ren kritikarekin, komunismoaren kritikarekin, demokraziaren kritika-rekin, dena libertate freskoenez. [...] Demokrazia, iraultza, bortxa: gain-txuriturik gabe eta santukeria gabe erabiltzen ziren problema guztiak, eta ez zen ematen eskolako soluzio bat, arazo bakoitzaren errezeta mo-dura, baina izpiritu bat irakasten zen orohar eta bizitzaren filosofia bat –“inolako metafisikarik gabe, inolako sineskerarik” nahasteke: doktri-narismoaren arrastorik ez- arlo guztietan bakoitzak nola ibili jakiteko. Soluzioa ez dakigu. Dakigun bakarra da, zein izpiriturekin beti jokatu. *L’homme révolté*, 1951 (gaztelaniaz irakurri nahi zuenak Argentinatik lortzen zuen kontrabandoan) tribunal aurrera deitzen dira XX. men-deko desastreetara ekarri duten ideologia eta Eliza eta utopia denak, denak berdin kondenatuak uzteko. Liburu hau Frantziako Iraultzaz ge-rozko pentsamendu europarraren epaiketa bat da. [...] Moderniaren kri-tika erradikal bat (Azurmendi, 1998, 34-35, 41. or.).

Hamaikagarren eta azken artikulua: “Denborari buruz” (*Egan* 1/6, 1968-01/12, 53-79), adibide oso egokia da Txillardegiren beste alderdi bat aipatzeko, zientziaren dibulgatzaile multidiziplinarrarena.

Txillardegiren luman ezkutaezina da bulkada hori. Hasierako urtee-tatik hasita, jakintza desberdinen dibulgazio lan esker-ga egin zuen, zientzia jakintzen bozgorailu nekaezina izanez. Bere idatzietan, antropo-logia, etnografia, linguistika, soziologia, soziolinguistika, psikologia, lite-ratura, teologia, filosofia, biologia, astronomia, matematika, fisika eta abarretako ekarpenak euskarara ekarriak ditugu, garaiko zientzia eta ja-kintza arlo desberdinen ezagutzak eta auziak euskarara ekartzeko ahale-gin gogoangarri bat osatuz.

Dagokigun artikulua zehatz honetan, Einstein-en Erlatibitatearen Teo-ria azaltzen du Txillardegik, Euskal Herrian teoria honen inguruan da-go-en ezjakintasuna nolabait osatu nahian:

Hauxe da larriena, hobe. Errelatibitatea 1967-an ez ezagutzea, Fisika’ri buruz ezer ez jakitea baita; eta filosofiari buruz, batzuk zernahi esana-

gatik ere, iritzi funtsezko bat ematea arras eziña. Egiaren egarria duten guziek, Einstein'en teoriak ikasi behar dituzte; eta egiten ez badute, «zientzizale» hitza maiz erabillirik ere, jakintzari buruz eta egiari buruz beren ezteusa eta hurrikeria erakutsiko dituzte (1968, 55. or.).

Horiexek, bada, Txillardegiren *Egan* aldizkariko hamaika artikuluak. Izkribuok 1954ko "Asmo berri" haiek indartu nahian idatziak izan zirela agerikoa da. Proiektu kultural kolektibo berritzaile baten aldeko ahaleginaren erakusgarri onak dira. Eta horretaz gain, maila pertsonalagoan, garai haietako Txillardegiren kezka intelektualak nolakoak ziren ederki erakusten dituzte. Hizkuntzari eta zehazki euskarari lotutako lanak, filosofiaren mugan dauden gai zientifikoak, kezka filosofikoak, erlijioaren bueltako gogoetak, garaiko intelektualen aipamenak, astronomia, historia, toponimia... Txillardegiren ondorengo urteetako idatzietan agertuko ziren gaiak hortxe ageri dira goiztiar. Eta bere bizitzan zehar onduko zuen lanaren zabaleroa, aberastasuna eta eklektikotasuna sumatzen da jada. Hor dago.

Aipagai izan ditugun urteak, izan ere, ez dira nolana hikoak. Txillardegiri berak 1956-1968 sasoiari, euskal mundura belaun berri bat sortu eta hazkunde isilean abiatzen den garaia zeritzon (1984, 23. or.). Aurreko urteetan, 1952/1953tik aurrera bizi den etsipen osoari aurre egin nahian prestatzen hasia zen kinkaldi politiko eta kulturalaren plazaratzea (1984, 35. or.).

Gaztedi berria, hazaldia, gerraosteko belaunaldia... ohiko terminologia da euskal letretan 50eko bukaeran eta 60ko urteetan Euskal Herrian jazotako fenomeno soziologiko-politiko-kultural esanguratsuari erreferentzia egiteko. Eta autore batetik bestera edo idatzi batetik bestera adierazlea aldatu arren, funtsean guztiek adierazi nahi dutena hasiera berri bat da. Aurrekoarekin hautsi eta euskal mundura aldaketa sakon eta esanguratsuak ekarriko dituen denbora berri baten esnatzea.

ETA ASMO ZAHAR-BERRI BAT, FALTA DEN AITORTZA

Egan aldizkarian Txillardegiren hamaika idatzi hauez gain, Txillardegiz hitz egiten duten beste lau idatzi daude. Urteka ordenatuta hauek:

- Mitxelena, Koldo: "J. L. Alvarez Enparantza (Txillardegia), *Leturiaren egunkari ezkutua*", *Egan* 3/4, 1957-05/08, 225-226.
- Villasante, Luis: "Leturia-ren Egunkari Ezkutua", *Egan* 5/6, 1957-09/12, 328-332.

- Mitxelena, Koldo: ““Txillardegi” (Jose Luis Alvarez Enparantzeta). *PERU LEARTZA’KO*”, *Egan* 1/2, 1960-01/04, 101-106.
- Rodriguez, Fito: “Axularren galdegiteak eta Materraren ihar-despenak... (edo Mitxelenaren eta Txillardegiren arteko harremanak)”, *Egan* 1/2, 2015, 183-210.

Lehenengo hirurak hizpide izan dugun garaiazen lekuko zaizkigu. Artikulu honetan aipatu ez ditugun Txillardegiren orduko *Leturiaren egunkari ezkutua* eta *Peru Leartzako* dituzte gaitzat, eta garaian, bi liburu horiei egindako iruzkinak dira.

Hiru idatziek eta bi egileek Txillardegiren garrantzia eta bere lanen indarra eta berritasuna goratzen dituzte, nahiz eta edukiarekin ez etorri bat, edota edukia norbere egitea ezinezko izan. Mitxelenarentzat eleberri haiek Euskal Herri berri bat azalarazi zuten, euskal letrak mami berriz bete. Euskararentzat nahi zuten asmo berri haiekin guztiz bat zetozen.

Laugarren idatziak, aldiz, data eta izenburutik irakurleak sumatuko zuen moduan, beste izaera bat du, beste kontu batzuk dakartza, eta Txillardegiren eta Mitxelenaren arteko harremana kontatzeaz gain, beste asmo nagusi bat ere badu, berria bezain zaharra den asmo bat. Txillardegiri merezi zaion eta euskal gizarteak zor diogun aitortza egitearena, hain justu. Fito Rodriguezek eta beste hainbatek aspalditik daramaten aldarrikapena.

Asmo hori berria bezain zaharra dela diot. Zaharra, bizi zela ere, bazterkeria eta ostrazismoa ezagutu zituelako Txillardegik. Berearen tainako lana eta ekarpena egin duen pertsona batekin inondik inora onartu ezin den tapatu, ezabatu, gutxieste nahia. Zergatia: arrazoi politikoak.

Berria ere bada baina, gaurkotasunik galdu ez duen neurrian, eta oraindik ere garaikoa zaigun heinean. 10. urteurrenara iritsi garen honetan oraindik aitortze horren falta seinalatu, aldarrikatu eta exijitu beharrean gabiltzalako. Zergatia: arrazoi politikoak.

Txillardegiren figura eta lanaren garrantzia zabaldu, ezagutarazi, eta gizarte gisa gogoan gorde behar ditugu, besteak beste hau guztia zaigulako:

- XX. mendeko bigarren erdiko euskal intelektual garrantzi-tsuenetako bat.

- 56ko belaunaldiko kidea.
- Euskara batuaren egile eta eragilea.
- Euskal soziolinguistikaren aitzindaria.
- Lehen euskal eleberrri modernoaren egilea.
- ETA mugimenduaren sortzaileetako bat.
- Politikari abertzale eta ezkertiarra.

Txillardegiz ahaztea, zenbaitek nahiko luketen bezala, gure historia hurbilaz ahaztea da. Txillardegi tapatu, ezabatu eta gutxiestea, gure historia hurbila eta gizarte honek oraindik dituen korapilo, eginbide eta behar ugari tapatu, ezabatu, gutxietsi eta are, gezurtatzea.

Txillardegi gure oroimen kolektiboan beharrezko zutabe bat zaigu, geure buruei tranpa egin nahi ez baldin badiegu, eta kulturalki garena baino pobreago geratu nahi ez badugu. Horretarako eta horregatik, gizarte gisa Txillardegiri egin beharreko aitortza oraindik ere falta da.

Asmo berrien bila joan ahal izateko, lehenik burutu gabe ditugun asmoei eutsi eta erantzutea tokatzen da.

Bibliografia

- Agirre, Joxean (1996). *Hitza hitz Txillardegirekin solasean*. Donostia: Elkar.
- Txillardegi (1984). *Euskal kulturaren zapalketa 1956-1981*. Donostia: Elkar; AEK.
- Txillardegi (1994). *Euskal Herria Helburu*. Tafalla: Txalaparta.

Huntaz eta hartaz Txillardegi dela eta¹

Joxe Austin ARRIETA UGARTETXEA

Beste izenburu bat nerabilen buruan jirabiraka hitzaldi (apokrifo) honetarako. Baina lerrook zirriborratzeari ekin orduko baztertu egin dut: Zera zen: IZAN ARREN, IZATEAZ GAIN, IZATEAREKIN BATERA, IZATEARRREN. Izenburu bitxia, bistan da: sudoku kabalistiko bat dirudi ia. Beraz, ez. Hobe dut xamur mintzatu, eta, bide batez omenaldi-keinu txiki bat egin, saiakera modernoaren alorrean ere, euskara batuaren lehen haragiztapen *de facto*koa izan zen Txillardegiren *Huntaz eta hartaz* ahaztezin baina, tamalez, gaur egun gehienek ahaztua dutenari, gerora, bere bizitzaren azken urteetan, dakizuenez, *Horretaz* izenordain jadanik guztiz estandarizatuaren bidez osatu zuenari. “Xamur” diot, eta saiatu ere, halaxe saiatuko naiz, zeren eta, lehen eta azken finean, neure harridura aditzera eman besterik ez baitut egin nahi neure saioxka honetan, zuen arreta amultsuaz baliaturik. Harridura, gogoeta pittin batez gatzozpindua, besterik ez –espero dut–. “Huntaz eta hartaz”, beraz, “Txillardegi dela eta” (honela, euskal azentuaz ahoskatuta, noski: “Txillárdegi delá-età”; ez “Txillardégi dela-éta”, askok, erdal azentuaz ohartuki nahiz ohar-kabea kutsaturik, esan ohi duten gisa).

Oso gutxi hitz egin da Txillardegiri buruz Arantzazun. Ez naiz ikus-entzule izan, presentziala nahiz streaming bidezkoa, Biltzarraren hitzaldi guztietan (ezinezkoa zatekeen, giza ahalmenaz gaindiko birlokaziodohainaren jabe izan ezik), baina gehientsuenak bai, ikus-entzun ditut, uanean bertan edota *a posteriori*. Eta horixe nire inpresioa, nire irudipena, nire arrangura. Oso urrun gelditu garela euskaldun guztiok –eta

[1] Euskaltzaindiak euskara batuaren 50. urteurrena gogoratuz Arantzazun egindako Biltzarraren ondoren Bilbon ematekoa zuen hitzaldirako idatzi zuen testu hau egi-leak, 2018ko urrian, baina ez zuen hitzaldia ematerik izan. Irakurketa egokia da Txillardegi gogoratu eta omentzeko, haren heriotzaren 10. urteurrenean (2022. 01.14).

Euskaltzaindiak bereziki, denon ordezkari den aldetik– Txillardegiri zor diogun zor kitaezinaren behar besteko aintzatespenetik. Txillardegik jasauen eta haren oroitzapenak jasaten jarraitzen duen ostrazismoa, motibazio politikodun ostrazismo kulturala argi eta garbi, jasangaitza da, denontzat nik uste; haren *Euskara batua zertan den* liburu fundazionalaren kume garen euskaltzale guztiontzat bai, behintzat. Eta ez dut nahi, ez nuke nahi, *Quosque tandem* epigonal bat bihurtu neure mintzaldi hau, ez. Aski dugu horrelakoez. Nekatu samartua ere banago geure betiko liskarrekin, geure “erronka” betierekoekin (bidenabar esanda: mania ere hartu diot gure hitz oro–presente gizagaixo horri, “erronka”ri: ‘desafío, défi’ adierazteko termino markatua da, harrokeria-kutsuduna; hobe genuke, nik uste, hobe genukeenez, “eginbide” erabiliko bagenu, Iparraldeko haurrideek bezala). Dena den: gehiago espero nuen, iguriki nuen, itxaro nuen. Hizkuntzalariengandik. Gramatikari eta soziolinguistengandik, baina hizkuntzalariengandik, bai. Ez filosofo nahiz poeta nahiz idazle nahiz gogaide nahiz adiskide nahiz bizikide hurbilengandik. Hizkuntzalariengandik. Txillardegiren ekarpen erraldoiari buruz. Eta ez dut halakorik sumatu; ez dut uste egin denik. Gure hizkuntzaren etxearen birgaitze eta biziberritzeari begira, orubea berdindu eta bir-zimendatu, oinarri lokatuak birkokatu, eraikinaren solairu guztiak (edo ia guztiak: sintaxiarena berariaz utzi baitzuen bazter batera, Euskaltzaindiarekiko diziplinaz, beste batzuk ari bide zirelako berori lantzen), beraz, diodan bezala, ia solairu guztiak, ortografiaren behebarru segmentaletik prosodiaren teilatu suprasegmentaleraino, aztertu, ikertu, apailatu eta apaindu dituen pertsona batek gehiago merezi zuen, merezi du.

Eta nik zer esan dezaket? Ni ez bainaiz hizkuntzalaria; galanki herdoilduak dauzkat garai batean gutxi gorabehera neureganatu nituen alor horretako lanabesak, berriki, *Euskara Batuaren Eskuliburuaren* taldekideei esker, zertxobait berrolioztatzeko aukera izan badut ere. Baionan Txillardegiri buruz mintzatzeko gomita bai, jaso nuen euskaltzainburu jaunarengandik. Baina ez zegokidan neuri –berehala ulertu zidan, noski– hartaz mintzatzea, ez bainuen garai hura zuzenean bizi izan (14 urtetxo nituen 1964an); eta, are gutxiago Iparraldeko ikuspegitik. Davant, Irigaray, Intxausti..., hizlari bikainak denak ere, horiek bai, mintzatu ziren, ausarki, Txillardegiren aitzindaritasunaz, eta Baionatik Arantzazurainoko zubigintzaz. Han bai, Baionan. Arantzazun?... Arantzazun, besteak beste, Bernardo Atxagaren alegoria eder kitzikagarria aditu genuen, gure idazle handi honek fabulaziorako duen trebetasun miresgarriaren fruitu. Irrikaz gelditu nintzen, nolnahi ere, eta ni bezalatsu beste hainbat ere

bai, nik uste. Astirik ez baitzuen izan Asteasuko Aztiak bere parabola xehetasun guztietan biribiltzeko. Baina, beharbada, horixe du onena literaturak: ez duela esaten, erasaten baizik; ez du idokitzen, iradokitzen baizik. Eta, hartara, irakurle/entzuleak tartea du irakurri/entzun duena bere baitan irabiatzeko. Nik ere halaxe egin nuen, egin dut. Ausarki. Eta ausarki mintzatuko naiz oraintxe, ulertu uste izan nuenaz. Euskararen biziraute-borrokak izan dituen bi bulkada nagusi, bi Big Bang handi, deskribatu ez ezik, kritikatu ere egin zituen Atxagak (“kritikatu” aditza uler bedi, arren, aurpegi bietan, bai aurkiz bai ifrentzuz). Erlijioa, eta abertzaletasuna. Biak, historikoki, euskarari hats-emaile. Biak euskara, “arrautza”tik, “usoa”n eta “erbia”n barrena, “lehoi”raino eramaile. Baina biak, halaber, “integrata”, hots, euskal hiztun-komunitatearen ongizate soiletik haragoko helburu zenbaiten jarraitzaile. Eta ez nago ados. Edo *cum mica salis* soilik nago ados; edo *cum multa salis*, agian. “Iraultza” kalbinistarik gabe, eta “kontrairaultza” katolikorik gabe, ez genukeen ez Leizarragarik ez Axularrik izango. “Euzkotarren Aberria Euzkadi da” gabe, ez genukeen ez Lauaxeta ez Lizardirik izango. Eta –derradan ausarki, oinetako lur hau ikara bajabilt ere–, “Euskadi Ta Askatasuna”k eragindako lurrikararik gabe, denok haren kontra nahiz haren alde pararaziz, ez genukeen azken berrogeita hamar urteotako loraldirik ere izango: loraldi “hipertrofikoa” apika –horretan ados: Pentsamenduaren Klasikoak, esate baterako, oso ondo dakit usteltzen daudela, ehunka, eta are milaka aleka, Banketxe sponsorren biltegiatako apaletan–, baina loraldi, azken finean. Hegel euskaraz daukagu. Joyce ere bai. Eta urtero plazaratzen dira euskal letren azokara hainbat liburu, eder askoak batzuk. Nahiz eta ghettoan jarraitzen dugun, prefosta.

Txukundu dugu ghettoa, egia da. Zabaldu ere bai. Ia zoriondu besterik ez gaituzte egiten atzerriko jakintsuek –lehengoan, Arantzazun, Jeroen Darquennes hizkuntzalariak, adibidez–, gure egoera abonatuz (bretoiara hiltzen ari da, sardiniera ere bai, eta aldiz zuek, euskaldunok... etab.). Baina ghettoan jarraitzen dugu. Gure arteko autuak, ika-mikak, hinki-hankak, sarritan, XVI. mendeko Medicistarren Florentziako konspirazioak baino korapilatsuagoak iruditzen bazaizkigu ere, gutxiengo bat gara euskaltzaleok, euskara benetan axola zaigunok; gutxiengo “kualifikatua”, esan ohi den bezala, edo erlatiboki ez hainbestearinokoa, baina gutxiengoa, nolana ere. Begiratu, bestela, ETBri, konparazio baterako: Arantzazuko Biltzarra, minutajez eta kokapenez, garrantzi ttipiagoko albisteia izan da Montserrat Caballéren heriotzarena edo Koteto Ezkurraren despedidarena baino (eta ez dut deus ere, erran gabe doa, ez bataren ez

bestearen kontra). *Cosas de vasquitos y nesquitas* pentsatzen du gutaz jende gehienak, gure herrikide-paisanoen gehiengoak, beharbada ez zeharo kontzienteki, korrektotasun politikoak oraindik –eta azpimarratu nahi dut oraindik hori– euskararen aldeko diskurtso *ligh-naïf* parafolkloriko bat agintzen baitu. Nafarroan izan ezik, noski: denok dakigu Nafarroan zer-nolako giroa dagoen, euskararekiko gorrotoz lehertzeaz dagoen eltzea iduri. Baina lot nadin literaturaren esparrura soilik. Euskaraz idazten dugunok ezezagunak ohi gara, gehienetan, baita gure etxepe berean bizi diren bizilagunentzat ere. Prentsian, eta erdaraz, idazten baduzu, tira, orduan bai, ezagunxeago bihurtzen zara. Edo libururen bat erdarara itzulita argitaratzen badizute, beharbada (nik ez dut apenas horrelako esperientziarik). Baina, hala ere, ghattismoak hortxe jarraitzen duela uste dut. Anekdotak bat lizentzi bazait, hara: nire kale berean bizi diren bi pertsona ez-euskaldun oso literaturazale, oso *e-book* irensele, eta are irakurle-klub bateko dinamizatzaile direnekin hizketan niharduela, orain dela aste batzuk, lasai asko aitortu zidaten gure literaturatik Bernardoren *Obabakoaken* bertsioko gaztelaniazkoa bakarrik ezagutzen zutela. Beste izen batzuk aipatuta –Saizarbitoria, Lertxundi, Cano, Urretabizkaia...–, aditzea bai, bazutela zerbait ere, baina besterik ez. Eta, gazteen alorreko Espainiako Sari Nazionala Juan Kruz Igerabideri eman berri ziotela esan nienean –halaxe suertatu baitzen, eta egun hartako egunkaria erakutsi ere egin nien–, haien aurpegikerak zalantzarako izpi-zirrikiturik txikiena ere ez: ez zekiten nor zen. *Patria* bai, jakina, irakurria zuten, *faltaría plus*.

Eta nola irten ghattotik?... Asmatu beharko dugu irtenbidea, horratik. Ez dakit Asteasuko Aztiak proposatu zigun “Tailer” hura izan ote daitekeen, agian bai: gehixeago azaldu beharko liguke bere proposamena, Arantzazun, lehen komentatu dudana bezala, ez baitzuen astirik izan. Ni neu ere halaxe nabil, korrika eta presaka, luzatzen ari baitzait ikaragarri –beti bezala– hitzaldi edo dena delako hau. Baina pare bat ideia azaldu nahi nituzke oraindik. Hirugarren Big Banga. Antola dezagun euskararen Hirugarren Big Banga. Horixe nire intuizioa. Ez dakit nola, noski: nahiago nuke baneki, berehalaxe salduko nizueke–eta erositako prezioan, hau da, gratis et amore. Ez dakit nola bai, baina badakit nola ez. Orain ari garen bezala, behintzat, nahiko lan. Jarrera, jarrera, jarrera... Gutxienez, Azkueren jarrera –bai, Resurrección María de Azkue Hiper-Erraldoiarena, zeinaren Hiztegi, *Morfología Vasca* eta gainerako lanik gabe, honezkero, gure hizkuntza sardiniera bezain azken hatsetan baitzegokeen–. Jarrera. Ez dut esango jarrera “proaktiboa”, modako izenlagun horri ere mania bai-

tiot. Baina bai jarrera, ez dakit nola esan, “fair play” ezkoa-edo, elegantea-edo, errespetuzkoa-edo (azken hitz honi moralina-kerua badarionke ere). Zergatik diodan hau? Bada, paralelismo nabari batengatik. Azkuek, gure hizkuntzak beharbada inoiz izan duen langilerik porrokatuena izateaz gain, aintzat hartzen ere bazekielako politikoki kide ez zituen beste euskalarien ekarpena. Azkue ez zen abertzalea, denok dakigunez, edo dakikegunez. Nolabait, foruzale post-foralistatzat-edo definienezakeen “Euskalerrriako” zeritzan iritzi-talde politikokoa zen, Arturo Campi3n bezalatsu, hain zuzen. “Euskalerrriako”ek ez zuten Euzkadiren independentzian sinesten; ez zitzairen inondik inora bideragarria iruditzen euskaldunok geure Estatu burujabea edukitzea; Espainiaren eta Frantziaren mende jarraitu beste erremediorik ez genuen; bi Estatuok gure herri-nortasuna, gure hizkuntza eta kultura bereziki, errespetatzekotan betiere (betiko aporia: *nihil novum sub sole*). Ez ziren abertzaleak, baina bai euskaltzaleak. Oroz gain ziren euskaltzaleak. Azkuek sekula ez zuen iraindu, edo mespretxatu, Sabino Arana, nahiz eta euskararen bizi-euspenerako bataren eta bestearen pentsaera guztiz aitzitikoak izan, oro har eta xehetasunetan. Ugari baino ugariagoak dira Azkueren kritikak Aranek proposaturiko neologismo garbi-ustezkoei, morfologia-puntu arbitrarioki asmatuei, tokian tokiko fonetismoetan oinarrituriko ezpalketa dialektalari (nahiz eta berau, Aranaren ideologiaren arabera, guztiz koherentea izan, euskalkiak batu beharrean, berak banatu egin nahi baitzitu, bere Euzkadi Burujabe Konfederalaren helburuari begira). Baina, hala eta guztiz ere, ozpindu beharrean, gure artean ohi dugunez, Azkuek honelakoak esaten zituen Aranari buruz: “el malogrado y profundo tratadista vasco Arana-Goiri [...] Arana-Goiri (para quien en conferencia p3blica tuvo el honor de pedir una estatua por haber proporcionado s3lo 3l a nuestra lengua, por lo menos dentro de Euskalerrria, m3s lectores y escritores que todos los dem3s vasc3logos juntos) a pesar de su talento... etc.” (MV, 308. or.). Edota honako hau: “Escribi3 3l (Arana-Goiri), contra la tradici3n un3nime de los escritores y contra la pronunciaci3n popular, gaste, gusti, sazpi, aizkide. De haber vivido algunos a3os m3s, al decirle todos sus compa3eros que en todos los dialectos vascos, incluso en B (all3 donde se distinguen la z y la s), esos vocablos se pronuncian sin excepci3n gazte, zazpi, guzti, adiskide, como su tenacidad ejemplar no llegaba a la terquedad, habr3a escrito hoy seguramente, como todos los dem3s, gazte, zazpi, guzti, y adiskide.” (ibidem, 296. or.).

Tokitan gaude, adiskideok, ezen ez “aizkideok”. Mende oso bat igaro da ia Azkuek lerro horiek idatzi zituenetik, eta gu hemen, eta *ura bere*

bidean. Behin baino gehiagotan pentsatu ohi dut, eta zuek ere bai behar-bada, ez ote dugun euskaldunok aspaldi iragana egoskortasuna egoskorkeriatik bereizten duen marra. Txillardegiri pairarazi zaion ostrazismoa, esate baterako: “ETAren sortzaileetariko bat izan zen”, zioen Donostiako alkate jaunak, “eta hori arazo bat da”. Hori bai dela arazo, horrela pentsatzea; askok pentsatzen dutena norbaitek deblauki esan izana eskertzekoa den arren. Gure egoskorkeriaren adibide mingarri bat, samur esanda (gogoratu “samurtu”, Iparraldean “haserretu” ere badela). Baina ez, “xamur” mintzatuko nintzela agindu dizuet hasieratik. Xamur, beraz: inoiz ez da beranduegi, erronkak eginbide eta temak gai berbihurtzen eta gure setari bere sekta etimologia erantzten ahalegintzeko. Izan ere, ez letorkiguke batere gaizki maizago gogoratzea Axularren aforismo eder hura: “«Hi handi, ni handi» hisikaturik egoiteak gibelatzen du nehork egin behar duen ongia”; hots, norgehiagoka tematzeak atzeratzen duela norberak egin beharreko lana, Azkuek proposaturiko gipuzkera osotuan esanda (zer da, izan ere, euskara batua? “Emon deutsudaz” behar-rean, “eman dizkizut” aho batez –edo kontrakar handirik gabe bederen-onartu genuenez geroztik, ez al gara, bada, Azkueren aholkua betetzen ari?). Arazoa ez baita Txillardegi, gure gaurko kasurako, baizik eta “Txillardegi dela-eta” nola ahoskatzen eta ahokatzen dugun. Erronkaz, ala eginbidez. Niretzat, behintzat, Txillardegi beti izango da ez “izan arren”, baizik eta “izateaz gain”, “izatearekin batera”, “izatearren”, denok “izatearren”, alegia: euskaldun, gaur eta bihar, etzi eta etzidamu.

Mila esker zuen arretagatik.



IDAZLANAK AURKEZTEKO
JARRAIBIDEAK

Idazlanak aurkezteko jarraibideak

Egan aldizkari seihilabetekaria da. Aldizkariaren aro berriko xede nagusia literatura arloko ikerketa-artikuluak argitaratzea da. Sail horretan aldizkariak leku egin nahi die saiakera eiteko idazlanei eta baita ikerketa materialak (erreferentziatzko edota gai zehatz baten inguruko bibliografiak, corpus argitaragabeak...) direnei ere. Orobat argitara emango dira literaturaz diharduten liburuen aipamenak. Beste diziplina bati atxikiak izan arren, literaturarekin ageriko lotura izan dezaketen lanak ere aintzat hartuko dira.

Literatura azterketen lerroa ez ezik sorkuntzarena ere zabalik du *Eganek*, eta poesia, narrazio laburrak eta itzulpenak biltzen ditu, aldizkariaren ibilbideari jarraituz.

Jatorrizko idazlanak aurkezteko jarraibide hauek irakurgai daude Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko **bascongada.eus** webgunean ere, argitalpenen sailean.

1. Jarraibide orokorrak

- Idazlan argitaragabeak onartuko dira.
- Jatorrizkoak Internet bidez bidali behar dira, Word edo LibreOffice formatuan, helbide elektronikoa honetara:
egan.bascongada@gmail.com.
- Ikerketa-artikuluak eta saiakera saileko lanak argitaratzeko, Erredakzio Kontseiluak bi kanpo-ebaluatzailearen iritzia jasoko du; gainerako idazlanek ez dute kanpo-ebaluaziorik izango. Artikuluaren testua anonimoa izango da. Egilearen datuak artikuluaren aparteko orrialde batean adieraziko dira: izen-abizenak, filiazioa (unibertsitatea, erakundea...), helbidea, telefono zenbakia eta helbide elektronikoa.

- Urteko lehen alean argitaratzeko, jatorrizkoak martxoaren amaiera arte bidal daitezke eta bigarren alerako, irailaren 15a arte.
- Testuak euskara batuan idatzita eta ondoren zehazten diren arauetara egokituta bidaliko dira.

2. Artikuluaren egitura eta formatua

2.1. Egitura

Testua ikerketa-artikuluaren ohiko atalez osatua egotea gomendatzen da: sarrera (artikuluaren gaia, helburuak eta metodologia zehaztuz), artikularen erdiko atalak, ondorioak eta, amaitzeko, bibliografia eta eranskinak.

2.2. Formatu orokorra

- **Izenburua:** Times New Roman 14, letra xehe lodian, erdian lerrotatua. Azpian, letra mota berean, ingelesez idatziko da.
- **Laburpena** eta **gako-hitzak:** izenburuak Times New Roman 12, letra xehe lodian, ezkerrean lerrotatuak. Laburpenaren testua paragrafo bakarrean, eta ingelesez ere idatziko da. Gako-hitzak ere euskaraz eta ingelesez adieraziko dira, eta gehienez ere bost idatziko dira.
- **Testua:** Times New Roman 12, justifikatua, lerroarte bakuna. Paragrafoaren hasieran 1,25 cm-ko koska utziko da, eta paragrafotik paragrafora lerro zuri bat.
- **Atalak.** Maila hauek bereiziko dira: 1. Lehen maila (12, letra xehe lodia); 1.1. Bigarren maila (12, letra xehe lodia); 1.1.1. Hirugarren maila (12, letra lodi etzana). Guztiak ezkerrean lerrotatuta joango dira eta amaieran punturik gabe.
- **Ortotipografia**
 - Komatxo moten mailaketa: “xxx «xxx» xxx” . Komatxo bakanak (‘ ’) hitz bakanen adiera edo itzulpenak emateko erabiliko dira.
 - Puntua beti ixteko komatxoen ondoren idatziko da: “esan zuen”.

- Letra etzanez joango dira beste hizkuntza batean idatzitako hitz solteak, metalinguistikoki erabilitako terminoak, liburuen izenburuak eta aldizkarien edo egunkarien izenak. Halaber, letra etzanez idatziko dira izen-abizenen ondoan aipatzen diren goitzenak: Juan Jose Alkain, *Udarregi*; bakarrik doazenean, letra arruntez.
- Etzanean edo komatxo artean diren hitzen ondoko deklinabide-atzizkia marratxorik gabe idatziko da: *Eganen*.
- Siglak: maiuskula txikian.

2.3. Aipuak

- Lau lerro baino laburragoak “komatxo” artean testuan bertan jasoko dira. Aipu luzeak aparteko pasartean idatziko dira, testuko letra-tamaina berean, 2 cm-ko koskarekin lerro guztietan eta komatxorik gabe. Aipuaren aurretik eta ondoren tarteko lerro zuri bat utziko da.
 - **Bertsoa** denean 2 cm-ko koskarekin sartuko da, baina “komatxo” artean. Bertsoen edo olerkien hitzak lerro betean idazten direnean, bertso-lerroak bereizteko zehar-marra erabiliko da eta alde banatan zuriunea utziko da: xxx / xxx.
 - Salbuespen gisa bestelako jokabideak ere onar daitezke, testuaren segidak edo bestelako arrazoiek hala eskatzen badute.
- **Aipu barruko idazketa**
 - Aipuaren barruko paragrafo artean lerro zuririk ez sartu.
 - Idatzi gabe utzi den testu zatia kako zuzenen artean hiru eten-puntu jarrita adieraziko da.
 - Jatorrizko testuan ez dauden hitzak eransteako kako zuzenak erabiliko dira.
 - Egileak nabarmendu nahi dituen hitzak letra etzanez jarriko dira.
 - Oin-oharretako aipu luzeak koskarik gabe eta komatxo artean idatziko dira.

- Aipuaren amaierako puntua erreferentziaren ondoren ipiniko da.
- *Azpirarra gurea, itzulpena gurea* moduko oharrak erreferentzia bibliografikoaren ondoren idatziko dira: (Biasi, 1998. Itzulpena gurea).

2.4. Oin-oharrak

- Oharren deia zenbakien bidez egingo da, eta zenbakia puntuazio-markaren aurretik joango da.
- Orri-oinetan agertuko dira, eta ez testuaren bukaeran. Orri-oinen letra-tamaina: 10.

2.5. Erreferentzia bibliografikoak

APA arauak jarraituko dira erreferentzia bibliografikoetarako. Oinarrizko arauak azaltzen dira hemen. Xehetasun gehiago behar izanez gero, ikus:

<https://www.ehu.es/documents/2293351/2391784/normas_a_pa_tfg.pdf>

2.5.1. Testu barruko erreferentzia bibliografikoak

- Autorea-urtea sisteman antolatuko da, modu honetan: (San Martin, 2001, 195-196. or.).
- Autore ezberdinen aipamenak puntu eta komaz bereiziko dira: (Grésillon, 1990; Hay, 2002). Autore bakar baten lanak aipatzean, komaz banatuko dira: (Irigarai, 1953, 1954).
- Autorearen izena diskurtsoaren parte bada, aski da argitalpen urtea eta orriak adieraztea.
- Orrialde zenbakiak osorik idatziko dira: 316-319 (eta ez 316-9).
- Jarraikoak ez badira, komaz bereiziko dira: 5, 16.
- Liburukiak dataren ondotik jarriko dira, koma batez bereiziz: (Vinson, 1983, I, 5-46. or.).

2.5.2. Bibliografia

- Atal honetan zerrendatuko dira testuan zehar erabili diren erreferentzia guztiak, eta ez besterik, **Bibliografia** izenburupean: Times New Roman 12, letra xehe lodian, ezkerrean lerrotatua.
- Sarreren artean lerro zuririk ez, baina bigarren lerrotik aurrera 1 cm-ko koskarekin.
- Hurrenkera alfabetikoan antolatuko da. Autore batek lan bat baino gehiago duenean, sarrera bakoitzean errepikatuko da bere izena. Autore baten lanak kronologikoki zerrendatuko dira, eta urte bereko argitalpen bat baino gehiago aipatzen bada, letrak ezarriko dira urtearen jarraian: 1981a, 1981b... Beste autore batekin edo batzuekin egindako lanak bakarka egindakoaren ondoren joango dira, alfabetikoki eta kronologikoki zerrendatuak.
- Deitura(k) letra xehean, hasierakoa(k) salbu. Izenaren iniziala. Autore bat baino gehiago dagoenean komaz bereiziko dira, eta azken autorearen aurretik “&” zeinua jarriko da: Deitura, I., Deitura, I. & Deitura, I. Hiru autoretik gora “et al.” laburdura erabil daiteke, letra arruntez.
- **Liburuak**

Deitura, Izenaren iniziala. (Argitalpen urtea). *Izenburua*. Argitaralekua: Argitaletxea.

Artze, J. (2013). *Bizitzaren atea dukegu heriotza*. Donostia: Elkar.

- Sailak eta bildumak argitaletxearen ondotik idatziko dira, koma batez bereiziz:

Kardaberaz, A.^{JS} (2004) [1761]. *Eusqueraren berri onac*. Bilbo: Euskaltzaindia, Euskararen lekukoak 23.

- Informazio gehigarria erantsi nahi denean, amaieran idatziko da kako zuzenen artean:

Bourdieu, P. (1992). *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. Paris: Seuil. [Gazt. ed., Kauf, T. (1995). *Las reglas del arte. Génesis y estructura del campo literario*. Bartzelona: Anagrama].

- **Liburuetako kapituluak**

Deitura, Izenaren iniziala. (Argitalpen urtea). Kapituluaren izenburua. In Argitaratzailearen izenaren iniziala. Deitura (arg.), *Liburuaren izenburua* (xx-xx. or.). Argitaralekoa: Argitaletxea.

Mitxelena, K. (1981). Euskal literaturaren bereizgarri oro korrak. In A. Tovar et al. (arg.), *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak* (259-278. or.). Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.

- Izenbururik gabeko sarrerek edo hitzaurreak kako zuzenen artean adieraziko dira:

Mujika, L. M. (1979). [Hitzaurrea]. In J. M. Lekuona (arg.), *Ilargiaren eskolan* (7-14. or.). Donostia: Erein.

- **Artikuluak**

Deitura, Izenaren iniziala. (Argitalpen urtea). Artikuluaren izenburua. *Aldizkariaren izena, zenbakia, orrialdea-orrialdea.*

Etxeberría, G. (2001). Euskal kultura eta literatura 50eko hamarkadan. *Egan*, 3/4, 5-8.
<<http://www.liburuklik.euskadi.eus/jspui/handle/10771/28548>>

- **Egunkariak**

Egunkari baten data osoa eman behar denean, egilearen atzetik urtea bakarrik idatziko da eta data osoa egunkariaren izenaren ondotik:

Sarasola, I. (2016). Gabriel Arestiren *Harri eta Herri*-tik desgerturiko bi poema. *Berria* 2016-02-23.

- **Argitalpen elektronikoak** < > artean: <<http://journals.openedition.org/lapurdam/1211>>.
- Argitalpenari **doi** identifikatzailea (*Digital Object Identifier*) esleitu bazaio, urla ordezkaten du: doi: xx.xxxx

3. Artikuluen ebaluazioa

Ikerketa-artikuluak argitaratzeko, binakako ebaluazio sistema (itsu bikoitza) erabiliko da, zehazten den prozedura jarraituz. Jatorrizko artikulua jaso ondoren, lehenik Erredakzio Kontseiluak aztertuko du, eba-

luatzeko onartzen edo baztertzen den erabakitzeko. Artikulua aldizkariak ezarritako arauetara egokitu ez bada, atzera bota dezake Erredakzio Kontseiluak. Hala gertatuz gero, artikulua egileari itzuliko zaio moldaketak egin ditzan. Edozein kasutan, behin jatorrizkoa jasota, egileak astebeteko epean erabakiaren jakinarazpena jasoko du.

Artikulua ebaluatzeke onartzen bada, bi kanpo-ebaluatzaileari bidaliko zaie azter dezaten. Haiek hilabete izango dute artikulua onartu, baldintzapean onartu edo baztertu erabakitzeko. Ebaluatzaileen iruzkin eta iradokizunak egileari itzuliko zaizkio eta hamabost eguneko epea izango du testu zuzendua bidaltzeko.

Argitaratu aurretik, egileak lanaren testu maketatua jasoko du eta astebeteko epea izango du egon daitezkeen akatsen berri eman dezan. Egileak zuzenketak bidali ezean, testua ontzat eman duela ulertuko da, edo aldizkariko arduradunak egingo ditu zuzenketak, horien gainean inolako erantzukizunik izan gabe.

Argitalpenaren ondotik, egileei aldizkariaren ale bana eta haren pdfa ere emango zaizkie.

